ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

3

TOMUL 23

1972

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII – REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD–EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" – IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU–MUZICĂ–CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche" paraît 4 fois par an. Toute commande à l'étranger sera adressée à „Întreprinderea ROMPRESFILATELIA", boîte postale 2001 – telex 011631 – Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger. En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.
Pour procurer la revue (directement au par courrier), vous pouvez vous adresser aussi à PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, str. Gutenberg 3 bis, sectorul IV.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
str. Gutenberg 3 bis, Bucureşti, tel. 16 40 70

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

TOMUL 23 Nr. 3 1972

SUMAR

SCIV, tomul 23, nr. 3, Bucureşti, 1972, p. 339—506

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

TOME 23 Nº 3 1972

SOMMAIRE

Page

POZIŢIA GRAVETIANULUI FINAL ÎN PROFILUL UNOR SOLURI ARGILOILUVIALE PODZOLICE DIN ROMÂNIA

DE

H. ASVADUROV, MARIA BITIRI şi P. VASILESCU

În cursul cercetărilor întreprinse în mai multe regiuni din România s-a observat că o serie de elemente gravetiene se găsesc în orizontul eluvial (A_2) al unor soluri argiloiluviale podzolice. Acest fapt ne-a determinat să facem cîteva obervaţii asupra caracteristicilor pedologice care ne ajută să apreciem vîrsta orizontului şi aceea a culturii respective. Un studiu asemănător a mai fost făcut de către autori şi se referea la cronologia paleoliticului din Ţara Oaşului[1]. De data aceasta, constatînd prezenţa unei faze tîrzii a culturii gravetiene în limitele morfologice ale unui anumit orizont pedogenetic, aspectele de ordin geocronologic pe care le vom evidenţia au un caracter mai general şi cuprind mai multe zone.

Prezentarea în prealabil a unor aspecte de ordin pedologic sau paleopedologic referitoare la solurile argiloiluviale podzolice ne va permite să apreciem mai bine importanţa unor elemente stratigrafice, care contribuie la separarea şi încadrarea cronologică a gravetianului tîrziu.

Consideraţii pedologice generale

În condiţiile unui relief plan, secţiunile arheologice străbat depozite solificate, care prezintă o anumită succesiune de orizonturi pedogenetice. În pedologie, după caracterul şi succesiunea diferită a orizonturilor pedogenetice, se separă mai multe tipuri de sol. Fiecare tip de sol are o evoluţie proprie datorită vîrstei şi condiţiilor naturale în care s-a format ; în anumite limite, acestă evoluţie este comună profilelor tuturor secţiunilor arheologice, care sînt caracterizate prin acelaşi tip de sol, în cazul nostru — solul argiloiluvial podzolic.

[1]. H. Asvadurov, Maria Bitiri şi Ştefana Roman, *Precizări în cronologia paleoliticului din Ţara Oaşului prin analize pedologice şi palinologice,* SCIV, 21, 1970, 3, p. 357—370.

SCIV, tomul 23, nr. 3, Bucureşti, 1972, p. 341—355

Solurile argiloiluviale podzolice sînt soluri vechi polifazice, caracterizate prin prezenţa unui orizont argiloeluvial foarte acid, de culoare deschisă (A_2) aflat în partea superioară a profilului şi a unui orizont argiloiluvial subiacent mai argilos (B). Profilele, prin morfologia diferită a orizonturilor pedogenetice, reflectă adeseori influenţe bioclimatice care într-o perioadă de timp atît de îndelungată s-au schimbat foarte mult. În asemenea situaţii, studierea poziţiei stratigrafice a obiectelor paleolitice, corelată cu aceea a orizontului în care au fost găsite, poate contribui la precizarea condiţiilor bioclimatice şi a perioadei în care au apărut culturile respective.

Depozitele de cuvertură pe seama cărora s-au format soluri argiloiluviale podzolice acoperă substrate cu litologii variate. La rîndul lor, stratificaţiile geologice ale depozitelor de cuvertură solificate sînt puse în evidenţă în cadrul unei anumite secţiuni de morfologia profilelor, de variaţia alcătuirii granulometrice şi de faptul că materialele paleolitice de diferite vîrste se găsesc în prezent îngropate în cadrul aceluiaşi profil, la diferite nivele. Frecvent, pe relieful plan, alcătuirea lor granulometrică are un caracter loessoid (depozite loessoide cu sortare eoliană, lehmuri). Formarea diferită sub raport granulometric a depozitelor stratificate (mai ales a celor loessoide) care stau la baza aceluiaşi profil, presupune condiţii variate de sedimentare şi respectiv procese pedogenetice deosebite în timp. Condiţiile variate de sedimentare, ca şi cele de pedogeneză care au dus la formarea unor orizonturi pedogenetice comune pentru numeroase soluri argiloiluviale podzolice în diferite regiuni ale ţării, sînt datorate unor schimgări cu caracter general a condiţiilor bioclimatice.

Vechimea culturilor paleoliticului superior întîlnite în profilul solurilor ne arată că depozitele de solificare sînt vechi şi datează din Pleistocenul superior. Aceste constatări ne obligă să descifrăm în profilul solurilor elementele care ar putea indica unele caractere moştenite sub influenţa condiţiilor climatice, ce s-au schimbat de-a lungul perioadelor stadiale şi interstadiale.

Solurile argiloiluviale podzolice ale reliefului plan, relativ ferite de eroziunea geologică, prezintă ca orice sol polifazic vechi, o serie de caractere moşteite dintr-o perioadă pleistocenă; astfel se pot menţiona mai ales solurile cu orizontul iluvial gros (de 100—300 cm). Orizontul iluvial gros se subîmparte în mai multe suborizonturi cu alcătuire granulometrică şi morfologie variată, care reflectă oarecum perioadele mai umede sau relativ mai puţin umede din etapa solificării pleistocene. Astfel, orizonturile argiloiluviale (ca de exemplu la profilul nr. 4) prezintă o argilozitate variată pe profil; ele alternează cu lehmuri luto-argiloase, cu microzone de acumulare relativă a separaţiilor ferimangnice (ca pelicule, bobovine, concreţiuni), cu nivele gleizate moştenite, cu benzi argiloferuginoase orizontale (pe substrate nisipoase), cu reţele reticulare (în plan transversal) argiloase sau argiloferuginoase, cu suborizonturi de eluviere a argilei (mascate de o iluviere secundară suprapusă), cu intercalaţii de suborizonturi compacte (de tipul fragipanului şi ortsteinului). În ceea ce priveşte acele „penefentes en coin" datorate gheţei, menţionate pentru prima oară, la noi de C. S. Nicolăescu-Plopşor[2], acestea se întîlnesc în partea superioară a orizon-

[2] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Les phénomènes périglaciaires et la géochronologie du Paléolithique supérieur de terrasse en Roumanie*, Dacia, N.S., II, 1958, p. 383—391.

tului B argiloiluvial, mai ales în regiunile relativ înalte sau mai reci (situate în prezent în etajul fagului); este posibil să le întîlnim şi la baza unor orizonturi iluviale argiloase, în care caz ar constitui un reper stratigrafic important pentru separarea unei faze stadiale în evoluţia solului respectiv.

Datele paleopedologice existente nu ne permit să facem aprecieri asupra vîrstei diferitelor orizonturi decît cu anumite rezerve; în special datarea suborizonturilor argiloiluviale din jumătatea inferioară a profilelor profunde comportă multă nesiguranţă. În schimb, dat fiind faptul că sedimentele pe seama cărora s-au format orizonturile A_2 şi B_1 s-au aflat sub influenţa climatului din ultimul stadial, această datare trebuie începută cu partea superioară a profilelor. De aceea, în cele ce urmează, vom acorda atenţie orizonturilor A_2 şi B_1.

Consideraţii pedologice asupra profilelor unor staţiuni arheologice

Pentru a face aprecieri referitoare la vîrsta diferitelor orizonturi pedogenetice au fost alese cîteva profile în al căror orizont eluvial (A_2) au fost întîlnite materialele considerate ca fiind specifice fazei finale a gravetianului (fig. 1). Profilele alese aparţin cunoscutelor secţiuni arheologice de la Remetea-Şomoş (Oaş)[3], Buşag (lîngă Baia Mare)[4], Româneşti (Banat)[5], Valea Seacă (podişul Sucevei)[6], Podiş (Ceahlău)[7] şi unei staţiuni mai recent cercetată la Perii Vadului (lîngă Ileanda, pe Someş). Caracterul cultural al gravetianului tîrziu fiind cunoscut, ne vom opri doar asupra unor interpretări pedologice. Vom încerca să arătăm că orizonturile A_2 şi B_2 ale acestor secţiuni s-au format în etape bioclimatice diferite şi vom aprecia din acest punct de vedere vîrsta culturii materiale întîlnite în orizontul A_2.

Orizontul A_2 — al solurilor argiloiluviale prezentate are o culoare brună foarte deschisă (10YR 6—8/2—3) în stare umedă şi brun foarte deschisă spre cenuşiu albicioasă (10YR 7—8/2—3) în stare uscată[8]; structura este foioasă, pulverulentă cu tendinţă de cimentare la uscare. Grosimea acestui orizont (fără suborizontul A_1A_2 — de suprafaţă dar împreună cu partea superioară a tranziţiei A_2B) este de 12 — pînă la 30 cm (la Remetea, respectiv Româneşti). Trecerea spre orizontul B — subiacent este bruscă (sau planică, la profilele 1,4 şi 5), treptată (la profilul 2) şi ondulată (glossică, la profilele 3 şi 6), în funcţie de natura materialului de solificare, procesul pedogenetic argiloiluvial şi de eroziune.

Orizontul B, întotdeauna mai argilos faţă de orizontul A_2 şi îmbogăţit parţial în argilă migrată (eluvionată) din orizontul superior, este mai bruniu sau mai roşcat; structura este prismatică, compactă şi frecvent

---

[3] Maria Bitiri, *Gravetianul în nord-vestul României*, SCIV, 20, 1969, 4, p. 515—531.

[4] Maria Bitiri, *Aşezarea paleolitică de la Buşag*, Marmaţia, 2, Baia Mare, 1971.

[5] Fl. Mogoşanu, I. Stratan, *Noi descoperiri paleolitice în Banat*, SCIV, 17, 1966, 2, p. 335—340.

[6] Al. Păunescu, *Locuiri gravetiene de la Valea Seacă (jud. Iaşi) şi unele consideraţii asupra gravetianului oriental final din Moldova*, SCIV, 21, 1970, 4, p. 539—555.

[7] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Alexandru Păunescu, Florea Mogoşan, *Le Paléolithique de Ceahlău*, Dacia, N.S., X, 1966, p. 25—30.

[8] Culorile sînt date în sistemul Munsell.

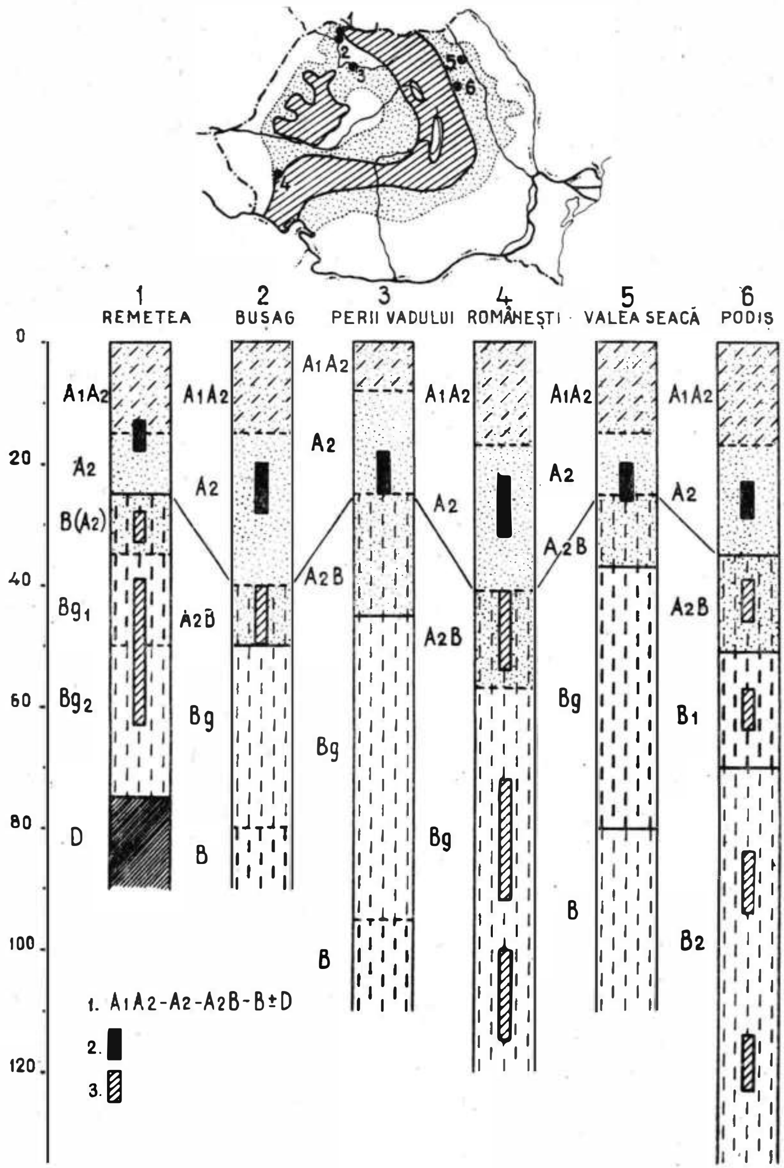

Fig. 1. — Profile de soluri podzolice cu orizonturile lor pedogenetice (*1*), poziţia gravetianului final (*2*), alte faze gravetiene şi culturi pregravetiene (*3*); zona punctată pe hartă reprezintă arealul în care se găsesc solurile din România.

cu caractere proprii fragipanului (profilele 2, 3, 4 și 6)[9]. O trăsătură generală este pseudogleizarea[10] secundară a orizontului B (exceptînd profilul 1 mai argilos), care se realizează în urma creșterii umidității climatice, a dezvoltării orizontului eluvial și a îmbogățirii în argilă iluvială care contribuie la compactizarea și impermeabilizarea lui. La solurile cu pseudogleizare secundară (marmorate cu cenușiu datorită compușilor fierului, care în condițiile excesului de umiditate suferă fenomene de reducere) evoluția procesului de solificare a avut loc în condițiile unui climat de pădure relativ mai puțin umed ca cel în perioada formării orizontului eluvial și care în felul acesta nu a putut imprima orizontului B caractere specifice solurilor aflate sub influența excesului de umiditate periodică.

Orizonturile pedogenetice ale acestor profile s-au format pe sedimente lutoase și argiloase (tabel 1 ; fig. 2). Cuvertura luto-argiloasă acoperă substrate diferite ca : argile (profil 1 — Remetea), lehmuri (profil 2 — Bușag), calcare (profil 3 — Perii Vadului), luturi de terasă (profil 4 — Româneşti), loessuri remaniate (profil 5 — Valea Seacă), sau loessuri carbonatice (profil 6 — Podiș).

Din analizele granulometrice (tabel 1) și reprezentările grafice întocmite pe baza acestor date (fig. 2, 3) se constată : alcătuirea granulometrică variată a profilelor și orizonturilor, caracterul loessoid al orizontului eluvial și omogenitatea sau stratificarea materialului pe seama căruia s-au format principalele orizonturi (A_2 și B_1).

Alcătuirea granulometrică variată în cadrul fiecărui profil în parte scoate în evidență argilozitatea orizontului B (42—60% fracțiuni sub 0,01 m) față de aceea a orizontului A (27 — 47% fracțiuni sub 0,01 mm). O argilozitate deosebită prezintă B_1, al profilului 2 — Remetea (75% argilă sub 0,01 mm) al cărui orizont A_2 s-a format direct pe un vechi sol erodat.

Caracterul loessoid eolian este mai bine evidențiat în cazul materialului pe seama căruia s-a format orizontul eluvial (cu 40—50% fracțiuni cuprinse între 0,01—0,05 mm) cu excepția profilului 2— Bușag, influențat de aporturi deluviale (cu 32% fracțiuni cuprinse între 0,01—0,05 mm în A față de 40% ale orizontului B).

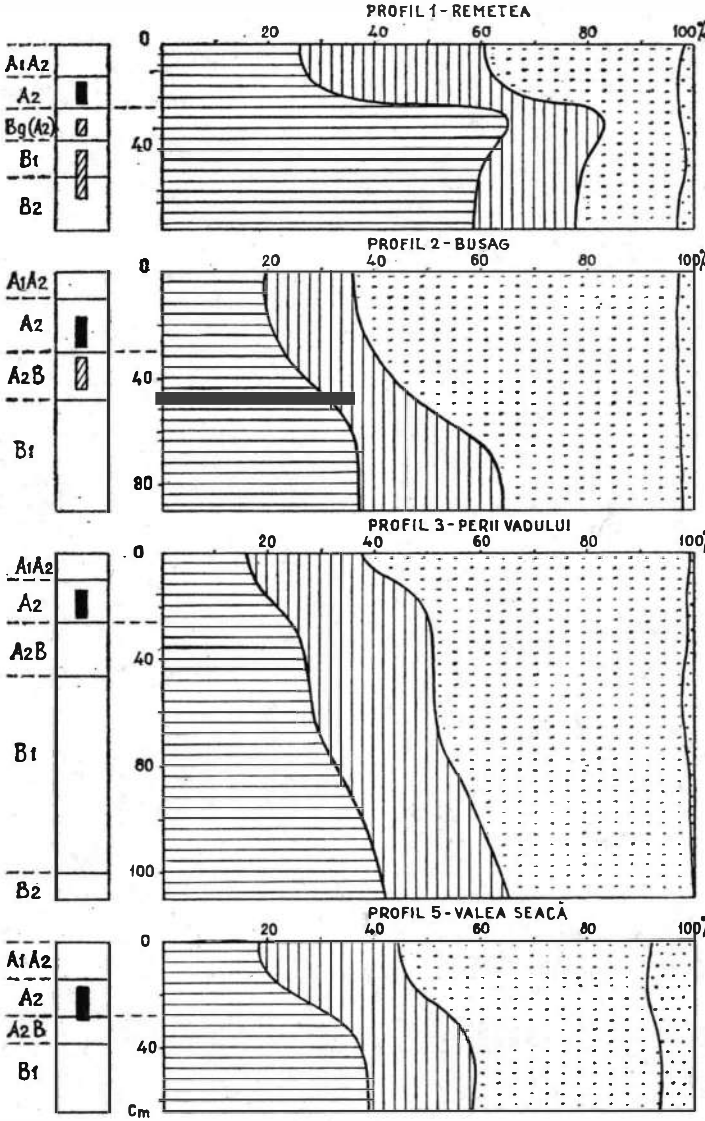
Omogenitatea sau stratificarea materialului pe seama căruia s-au format orizonturile A și B este apreciată după raportul dintre conținutul de fracțiuni mijlocii (0,002—0,02 mm) față de acela al fracțiunilor grosiere (0,02—0,2 mm) ale acestor orizonturi[11]. Se constată prezența unor depozite omogene pentru orizonturile profilelor 3, 4 și 5 (raportul fracțiunilor dintre orizonturi fiind de 0,7, respectiv 1,3 și 0,55) și o stratificare în cazul profilelor 1 și 2 (al căror raport pe orizonturi este 0,9 față de 1,5 și respectiv 0,3 față de 0,8).

---

[9] Fragipanul este considerat ca un strat pedogenetic atribuit adeseori unor fenomene din Pleistocen. El are o greutate volumetrică relativ mare și o permeabilitate slabă. În stare uscată este cimentat și are o consistență tare; în stare umedă este moderat sau slab fragil, iar elementele structurale, la presiune tind să se rupă brusc înainte de a suferi o deformare lentă.

[10] Gleizare de suprafață datorită apelor provenite din precipitații.

[11] Raportul fracțiunilor granulometrice, ,,praf : nisip fin'' (tabelul 1) servește pentru aprecierea omogenității sedimentului, chiar în cazul unor orizonturi argiloiluviale (care devin mai argiloase, față de sedimentul inițial pe seama căruia s-au format, datorită migrării argilei din orizontul eluvial supraiacent).

Formarea orizontului eluvial (A_2) şi argiloiluvial (B_1) pe materiale loessoide omogene sau bistratificate a fost posibilă odată cu schimbarea condiţiilor litopedogenetice şi accentuarea procesului eluvial. De altfel formarea acestor orizonturi în etape diferite este confirmată în cazul celor două grupe de profile (profilele 1 şi 2 — pe depozite stratificate şi profilul 4 — pe sedimente relativ omogene) de prezenţa la nivelul fiecărui orizont în parte a unor culturi cu caractere şi de vîrste diferite.

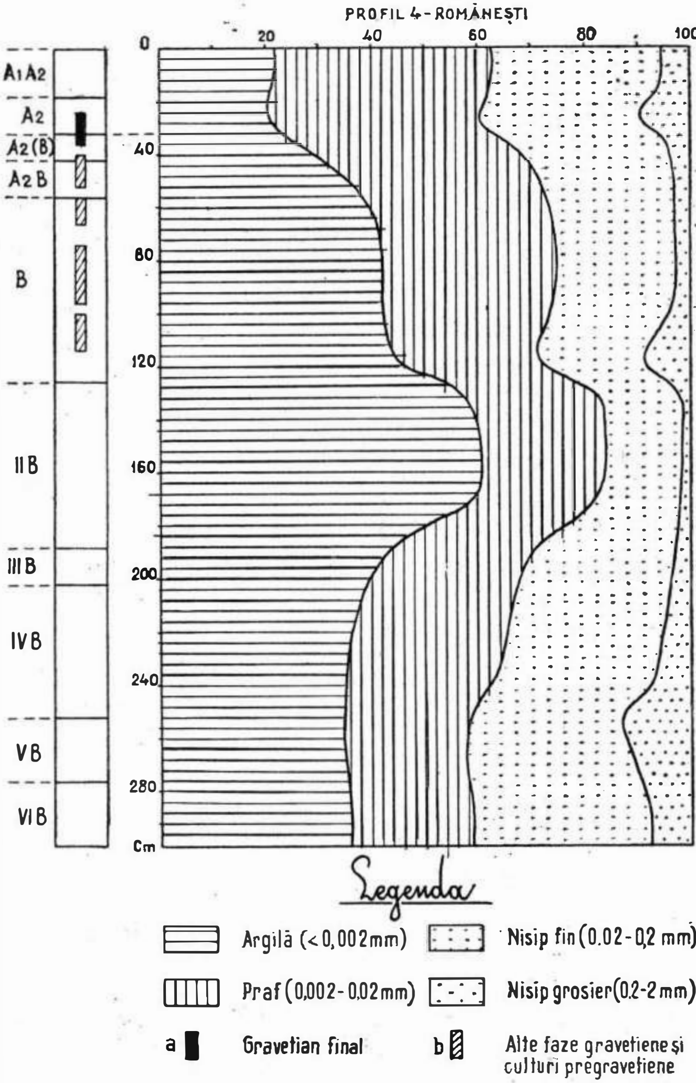

Fig. 2. — Alcătuirea granulometrică a profilelor solurilor argiloiluviale podzolice menţionate în tabelul 1 ; a — gravetian final b — alte faze gravetiene şi culturi pregravetiene.

Pentru o evoluţie în etape diferite avem de asemenea unele indicaţii palinologice. Astfel, s-a constatat că unele soluri argiloiluviale podzolice prezintă un conţinut sporopolinic diferit în cazul celor două orizonturi. În anumite cazuri[12] (inclusiv profil 1 — Remetea) se poate aprecia pentru perioada formării orizontului B_1 un climat relativ mai puţin umed şi

[12] H. Asvadurov şi Ştefana Roman, *Conţinutul sporo-polinic al unor soluri argiloiluviale podzolice*, Studii tehnico-economice, C. 19, 1971, Bucureşti, p. 107—111.

Tabel 1

Alcătuirea granulometrică a solurilor argiloiluviale podzolice ale unor secțiuni arheologice

Orizontul	Adîncimea în cm	Fracțiuni granulometrice în % (raportate la partea silicatică)									Humus %	pH (în H_2O)	Raportul Praf : Nisip fin
		Argilă	Praf	Nisip fin	Nisip grosier	Argilă fină	Argilă fizică	Fracționarea nisipului					
		< 0,002	0,002–0,02	0,02–0,2	0,02–2	< 0,001	< 0,01	2–0,1	0,1–0,05	0,05–0,02			
Profilul nr. 1 — Remetea (Oaș; vest de confluența Turul-Lechincioara)													
A_1A_2	5–14	25,9	35,2	36,4	2,5	21,0	47,1	3,7	8,0	27,2	2,4	4,8	0,96
$B\gamma(A_2)$	27–35	65,2	19,3	12,7	2,8	57,5	76,8	2,8	3,4	9,0	1,0	4,9	1,5
$B_1\gamma$	35–45	62,1	19,5	17,3	1,1	56,2	75,2	4,0	4,4	10,0	0,5	5,0	1,1
$B_2\gamma$	54–64	58,9	19,6	18,6	2,9	53,1	72,6	6,2	4,6	10,7	0,4	5,1	1,0
Profilul nr. 2 — Bușag (Baia Mare; confluența Someș-Nistru)													
A_1	0–15	19,1	16,4	60,5	3,9	16,5	27,6	23,9	17,8	22,8	2,8	4,9	0,27
A_2	25–35	22,2	17,5	57,1	3,2	19,3	30,4	20,8	17,1	22,4	1,2	4,9	0,30
$A_2B\gamma$	40–60	30,2	14,8	51,7	3,3	27,3	38,1	17,0	14,8	19,9	0,8	5,0	0,28
B_1	70–85	36,9	26,7	33,8	2,6	32,6	52,2	4,7	4,1	26,5	0,5	5,0	0,79
Profilul nr. 3 — Perii Vadului (Ileanda; confluența Someș-Vad)													
A_1	0–8	15,6	32,5	50,8	1,1	12,0	31,6	4,3	14,6	33,0	2,2	5,1	0,64
A_2	12–20	18,3	34,7	45,8	1,2	14,8	37,6	4,4	14,2	28,4	0,6	4,9	0,75
$A_2B\gamma$	30–45	25,9	30,1	42,2	1,8	22,2	41,8	5,5	12,6	25,9	0,3	4,9	0,71
B_1	45–60	28,0	28,2	41,5	2,3	25,1	43,0	5,3	14,7	23,8	0,3	5,2	0,68
B_2	100–115	41,2	23,5	34,7	0,6	37,5	52,8	3,9	13,5	17,9	0,3	5,5	0,67

Profilul nr. 4 — Româneşti — Dumbrăviţa (Timiş; confluenţa Bega — Poeni)

A_2A_1	12—17	22,1	40,5	32,3	5,1	17,5	43,4	5,4	7,1	24,9	2,0	5,0	1,2
A_2	22—30	22,2	40,1	30,5	7,2	16,1	41,2	10,5	2,3	26,9	0,9	4,9	1,3
A_2(B)	31—41	24,9	42,1	29,4	3,6	21,1	47,3	5,1	2,6	25,3	0,7	4,9	1,4
$BA_2\gamma$	42—52	35,3	35,8	25,9	3,0	31,5	54,4	3,7	4,1	21,1	0,6	5,0	1,3
B_1	60—70	41,3	32,7	23,4	2,6	36,6	59,0	3,8	2,1	20,1	0,4	5,1	1,4
B_2	90—100	43,8	32,2	22,3	2,5	38,1	61,0	3,5	2,6	18,7	0,4	5,3	1,4
B_3	110—125	43,8	26,6	21,3	8,3	38,9	57,3	10,0	3,9	15,0	0,4	5,4	1,3
II $B\gamma$	130—140	59,3	24,8	15,0	0,9	55,1	65,8	1,9	3,0	11,0	0,4	5,6	1,6
	160—68	61,0	22,8	15,7	0,5	57,0	73,6	0,7	2,1	12,9	0,4	5,7	1,4
III B	185—195	43,1	26,9	27,6	2,4	37,3	57,8	4,3	5,5	20,2	0,4	—	0,98
IV B	215—235	36,7	29,2	29,3	4,8	30,7	53,1	6,1	10,5	17,5	0'4	—	0,99
V B	250—265	35,3	23,5	28,8	12,4	29,9	48,4	16,2	7,8	17,2	0,3	—	0,89
VI B	270—280	36,0	22,8	32,2	9,0	30,6	48,8	12,0	6,6	22,6	0,3	6,2	0,70

Profilul nr. 5 — Valea Seacă (interfluviul Dealul Catargi din podişul Sucevei)

A_1A_2	0—10	18,5	26,8	45,4	9,3	14,1	32,6	18,6	13,4	22,7	3,1	5,1	0,59
B_2	18—25	26,8	22,8	40,8	9,6	22,3	38,6	15,8	12,9	21,7	1,4	5,0	0,55
$A_2B\gamma$	32—36	36,4	20,4	36,9	6,9	33,5	48,1	11,5	10,0	21,7	0,9	5,1	0,56
B_1	50—65	38,9	20,2	34,1	6,8	35,1	50,2	11,8	8,2	20,9	0,5	5,2	0,59

mai cald (cu *Juglans*, *Tilia* și *Quercus*) față de cel actual (cu *Fagus*). De altfel chiar în cazul orizontului eluvial A_2 al profilului 1 — Remetea[13] și profilului 5 — Valea Seacă[14] conținutul sporopolinic al probelor indică un climat umed și rece (cu *Pinus*, *Abies*, *Picea* și *Betula*).

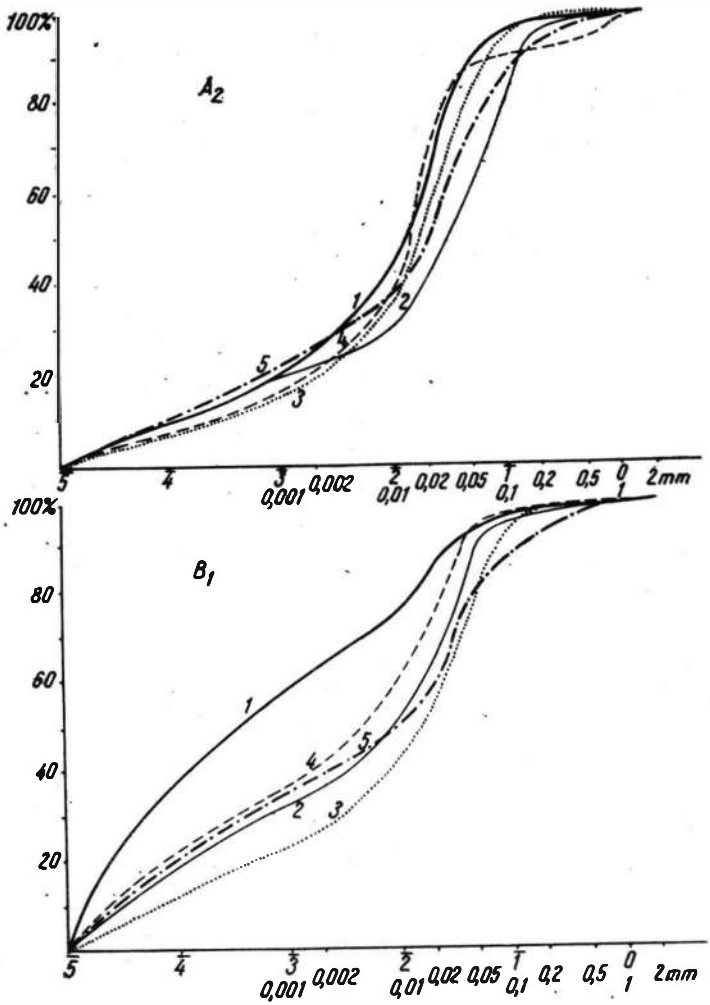

Fig. 3. — Curbe cumulative ale compoziției granulometrice a orizontului A_2 și B_1 ale unor soluri argiloiluviale podzolice.

Prezența în cadrul unor profile de la Ceahlău, ca de exemplu la Podiș (fig. 1), a unor culturi vechi și a unui fragment de defensă (la baza

[13] H. Asvadurov, Maria Bitiri și Ștefana Roman, *op. cit.*

[14] M. Cîrciumaru, *Analiza polinică a sedimentelor din așezarea gravetian orientală de la Topile — „Dealul Catargi" (com. Valea Seacă, jud. Iași)*, SCIV, 21, 1970, 4, p. 551—554.

orizontului B_1) a unui element criofil ca *Mammuthus primegenius*[15], întregeşte imaginea asupra vechimii unor soluri argiloiluviale şi a evoluţiei lor polifazice.

Sedimentarea materialelor parentale, pe seama cărora s-au format orizonturile A_2 şi B_1 în etape diferite de timp, ridică problema vîrstei acestora.

Depunerea materialelor parentale ale solurilor desfăşurîndu-se într-o zonă forestieră, în care predomina procesul eluvial, trebuie să considerăm că solificarea a mers în paralel cu stratificarea acestora (evoluţie singenetică).

În acest caz, vîrsta gravetianului final ar trebui raportată la perioada depunerii şi solificării materialului care formează actualul orizont podzolic (A_2) al solurilor argiloiluviale podzolice.

Vîrsta gravetianului final

Staţiunile analizate reprezintă, din punct de vedere arheologic, trei regiuni principale : Moldova, nord-vestul Transilvaniei şi parţial Banatul.

Faza tîrzie a gravetianului este caracterizată prin microlitizarea mai accentuată a inventarierului litic şi înmulţirea pieselor trunchiate (lame şi burine simple sau duble pe trunchiere oblică). Nu lipsesc însă excepţiile ; astfel, la Podiş, Valea Seacă şi chiar la Remetea, se fac remarcate mai multe elemente litice cu dimensiuni medii şi mari care însoţesc pe cele microlitice.

Identitatea inventarului şi microlitismul materialului arheologic nu sînt suficiente pentru a le raporta gravetianului final, mai ales atunci cînd acesta este slab reprezentat (ca la Româneşti), iar dimensiunile (la Perii Vadului) şi materia primă folosită la confecţionarea uneltelor îmbracă forme variate. Doar aspectul stratigrafic şi anume acela al poziţiei grupului de unelte găsite la un anumit nivel — în cazul nostru, orizontul eluvial A_2 — reprezintă criteriul ce a stat la baza paralelizării cronologice a tuturor aşezărilor prezentate mai sus.

Într-adevăr, din cercetarea profilelor fiecărei staţiuni s-a constatat că gravetianul final se află în cadrul unui orizont eluvial — A_2 bine format şi dezvoltat, deasupra unui orizont B argiloiluvial.

Formarea orizontului A — eluvial al acestor soluri (A_1—A_2 şi partea superioară a tranziţiei — A_2B) a avut loc mai ales pe seama unor depozite loessoide. Originea eoliană a acestora a fost presupusă pentru prima oară de C. S. Nicolăescu-Plopşor[16] şi explicată de C. Păunescu[17] ; amîndoi autorii le consideră ca depuneri din perioada ultimului stadiu würmian. Originea eoliană şi stratificarea depozitelor pe seama cărora s-a format orizontul eluvial a fost dovedită pentru multe din solurile argiloiluviale podzolice din ţara noastră de H. Asvadurov şi P. Vasilescu[18]. Datele pedologice cc re-

[15] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, Fl. Mogoşanu, *op. cit.*

[16] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *op. cit.*

[17] C. Păunescu, *Contribuţii la cunoaşterea depozitelor de cuvertură şi a solurilor de pădure din regiunea montană şi piemontană a Ţării Bîrsei*, Ştiinţa solului, 5, 1967, 1, Bucureşti, p. 37—45.

[18] H. Asvadurov şi P. Vasilescu, *Asupra originii materialului parental al orizontului eluvial la unele soluri silvestre podzolice din România*, Ştiinţa solului, 6, 1968, 1, Bucureşti, p. 25—30.

late cu cele arheologice şi cu unele analize palinologice indică depunerea lor veche într-un climat cu perioade umede şi uscate în care s-a impus procesul eluvial de suprapunere. Climatul umed, atestat de formarea orizontului eluvial şi pseudogleizarea secundară a profilelor, a fost la un

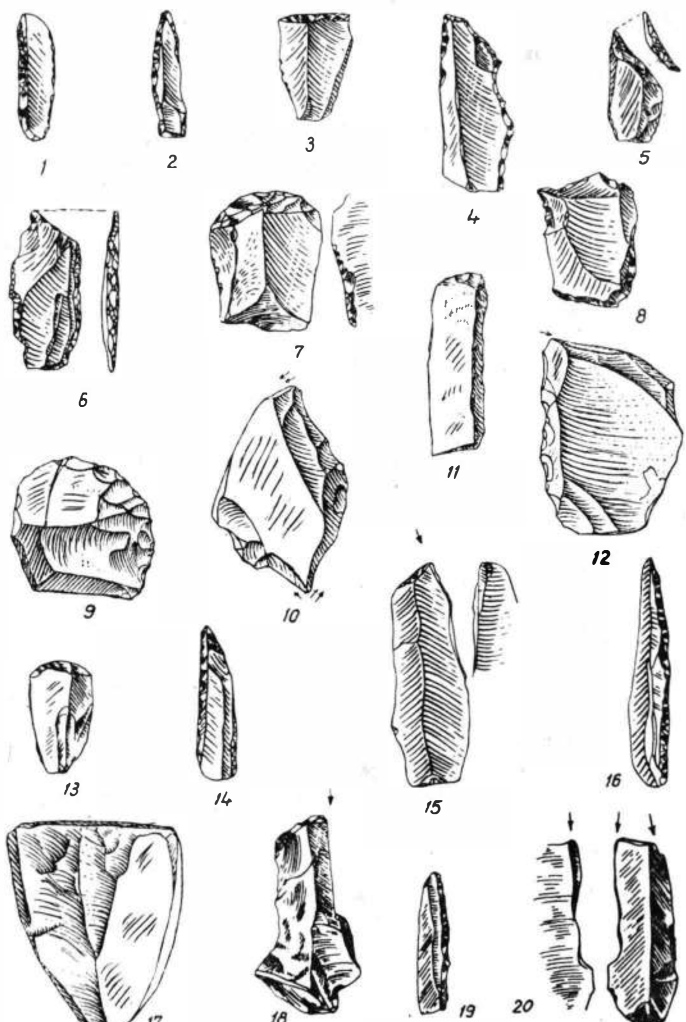

Fig. 4. — Unelte de piatră cioplită din gravetianul final: *1—8*, Remetea; *10—12*, *17*, Buşag; 9, Peri Vadului; *13—14*, Româneşti; *15—16*, Valea Seacă; *18—20*, Podiş.

moment dat mai rece decît cel în care s-a format iniţial suborizonturile B_1 şi a început depunerea materialului orizontului A_2. După cum am arătat, acest fapt este evidenţiat şi de conţinutul sporopolinic al unor probe de sol al căror profile deşi situate în prezent în etajul stejarului prezintă la

nivelul orizontului A_2 eluvial (profilele 1 şi 5) indiciile unui climat mai rece (cu *Pinus*, *Picea* şi *Betula*)[19].

În general orizonturile A_1 şi B_2 s-au format pe depozite stratificate şi au evoluat în etape bioclimatice diferite; schimbarea vizibilă a ritmului de sedimentare şi a proceselor pedogenetice a avut loc de la nivelul tranziţiei dintre aceste două orizonturi (A_2B).

Actualul orizont A_2 s-a format pe sedimente depuse într-un climat umed (cu perioade uscate) ce a permis formarea unui orizont eluvial pe seama unor depozite loessoide.

Actualul orizont B_1 s-a format pe depozite a căror solificare a avut loc în condiţiile unei clime comparativ mai uscate şi mai calde, atestată de lipsa unei eluvieri semnificative şi respectiv de starea de hidratare mai slabă a sescvioxizilor materialului solificat. În condiţiile unei clime din ce în ce mai umede şi reci, orizontul B cîştigă odată cu dezvoltarea orizontului A_2 o serie de caractere morfologice noi în cadrul căroia procesul argiloiluvial şi pseudogleizarea au devenit din ce în ce mai bine conturate.

Deoarece morfologia solurilor (polifazice, neerodate) şi unele date palinologice confirmă aceste constatări, considerăm că materialele loessoide ale orizontului A_2 s-au depus într-un stadial, iar cele ale orizontului B_1 într-un interstadial. În felul acesta, poziţia gravetianului final considerat în general, ca aparţinînd ultimului stadial W3 este confirmată şi de unele consideraţii paleopedologice. Culturile mai vechi, care se întîlnesc în orizontul de trecere A_2B sau în orizontul argilos B_1 — în funcţie de grosimea lor, aparţin interstadialului W2W3.

Consideraţii generale şi concluzii

Corelarea datelor arheologice cu ceea ce se cunoaşte despre evoluţia paleopedologică a solurilor argiloiluviale podzolice neerodate ne permite să facem cîteva observaţii generale:

1. În condiţiile reliefului plan din zona forestieră a ţării, profilul pedologic al staţiunilor arheologice este reprezentat uneori prin solul argiloiluvial podzolic;

2. Recunoaşterea orizontului eluvial al solurilor argiloiluviale podzolice constituie un reper stratigrafic pentru delimitarea şi datarea gravetianului final;

3. Materialul paleolitic întîlnit în orizonturile eluviale (A_2 sau partea superioară a suborizontului A_2B) ale acestor soluri, indiferent de regiune, trebuie considerat ca avînd o vîrstă apropiată;

4. Solurile argiloiluviale la care se recunoaşte stratificarea litologică a materialului de solificare, prin neomogenitatea alcătuirii granulometrice a profilelor, sau prin prezenţa materialelor paleolitice îngropate la diferite nivele, au cele două orizonturi genetice principale (A_2 şi B_1) formate în etape deosebite;

5. Vechimea culturilor paleoliticului superior întîlnite în profilul solurilor ne arată că depozitele de solificare datează din Pleistocenul supe-

[19] H. Asvadurov, Maria Bitiri şi Ştefana Roman, *op. cit*; M. Cîrciumaru, *op. cit*.

rior, iar evoluţia solurilor argiloiluviale podzolice a fost influenţată, la un moment dat şi de climatul mai rece al ultimului stadial (W3) ;

6. În condiţiile unor soluri argiloiluviale dezvoltate pe sedimente stratificate, caracterele pedomorfologice şi datele palinologice existente indică formarea orizontului eluvial într-o perioadă mai umedă şi mai rece ca aceea a perioadei de început a formării actualului orizont argiloiluvial (B_1) subiacent ;

7. Vîrsta gravetianului final, fiind anterioară sau corespunzătoare fazei de acumulare a depozitelor loessoide pe seama cărora s-a format orizontul A_2, corespunde unei perioade umede şi reci cuprinsă între Würmul tîrziu şi începutul Holocenului ;

8. Majoritatea solurilor argiloiluviale au început să se formeze în interstadiul W2W3, iar baza unor profile profunde (peste 1—2 m) şi a substratului lor litologic datează de la începutul glaciaţiunii Würm ;

9. Vechimea solurilor argiloiluviale podzolice şi aceea a culturii gravetiene permite separarea şi delimitarea, în zona forestieră a României, a unor areale întinse cu depozite de cuvertură de vîrstă pleistocenă, considerate pînă în prezent ca atare, doar local, mai ales de către arheologi.

Identificarea condiţiilor pedogenetice de formare a orizonturilor studiate vine în sprijinul încadrării geocronologice corecte a gravetianului, făcută în studiile arheologice pe care le-am utilizat la întocmirea acestei lucrări. Definirea structurii şi a mediului climatic în care s-a format depozitul şi orizontul A_2 ne permite să-l considerăm ca un reper stratigrafic în recunoaşterea gravetianului tîrziu. Totodată, datarea materialelor arheologice şi separarea solurilor argiloiluviale podzolice polifazice constituie un criteriu pentru identificarea şi delimitarea unor areale cu sedimete pleistocene.

POSITION DU GRAVETTIEN FINAL DANS LE PROFIL DE CERTAINS SOLS LESSIVÉS DE ROUMANIE

RÉSUMÉ

La position stratigraphique du gravettien final a été localisée au niveau de l'horizon éluvial A_2 de certains sols lessivés (fig. 1 et 4).

Généralement, les horizons A_2 — éluvial et B_1 — argiloiluvial se sont formés sur des dépôts lœssoïdes bistratifiés et ont évolué dans des étapes bioclimatiques différentes (tab. 1 ; fig. 2 et 3).

L'horizon actuel B_1 s'est formé à partir de dépôts dont la solification a bénéficié d'un climat relativement plus chaud et moins humide par rapport à celui de l'horizon A_2 (lessivage plus faible, pseudogleyification secondaire, hydratation des sesquioxydes moins accentuée). L'horizon actuel A_2 s'est formé à partir de sédiments solifiés dans un climat humide, ce qui a rendu possible la naissance d'un horizon éluvial. Certaines données palynologiques révèlent une végétation ligneuse d'un climat plus chaud au niveau de l'horizon B_1 (forêts de chênes, éléments thermophiles) par rapport au niveau de l'horizon A_2 (*Pinus*, *Picea*, *Abies*, *Betula*). Du reste, à la base

de l'horizon A_2 — A_2B, autrement dit dans l'horizon B_1 sous-jacent, on retrouve parfois (dans les sols de l'actuel étage du hêtre) certains caractères morphologiques de « superposition » dus au climat froid (les réseaux réticulaires du frangipan — « fentes en coin »).

Se guidant d'après la morphologie des sols polyphasiques (avec l'horizon A_2 non errodé) et les données palynologiques, les auteurs estiment que les matériaux lœssoïdes de l'horizon A_2 sont des dépôts du dernier stadial (W3). L'âge du gravettien final, correspondant à la phase d'accumulation des dépôts de l'horizon A_2, coïncide avec le Würm tardif et le début du Holocène.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Profils de sols lessivés avec leurs horizons pédogénétiques (*1*), position du gravettien final (*2*), autres phases gravettiennes et cultures prégravettiennes (*3*) ; le pointillé de la carte délimite l'aire aux sols de Roumanie.

Fig. 2. — Constitution granulométrique des profils des sols lessivés figurant au tableu 1 ; a — gravettien final ; b — autres phases gravettiennes et cultures prégravettiennes.

Fig. 3. — Courbes cumulatives de la composition granulométrique de l'horizon A_2 et B_1 de quelques sols lessivés.

Fig. 4. — Outils taillés en pierre du gravettien final : *1—8*, Remetea ; *10—12*, *17* ; Buşag ; *9*, Perii Vadului ; *13—14*, Româneşti ; *15—16*, Valea Seacă ; *18—20*, Podiş.

STUDIUL GEOMETRIC ŞI ARHEOLOGIC AL GROPILOR „DE BUCATE”

DE

CORNELIU N. MATEESCU ŞI SYLVIU COMĂNESCU

Odată cu extinderea agriculturii în neoliticul mijlociu, ca urmare a folosirii pe scară mare a tracţiunii animale[1], o parte din recoltă era depozitată în gropi anume săpate[2], adevărate hambare subterane. Folosite pînă la începutul secolului nostru, mai ales în cîmpie, gropile „de bucate” s-au bucurat, la noi ca şi în alte ţări, de prea puţină atenţie din partea cercetătorilor.

Ştirile despre aceste „monumente” sînt tîrzii şi mai mult fragmentare. Pentru antichitate, informaţii preţioase se cunosc din operele unor autori latini : Varro[3], Columella[4], Plinius cel Bătrîn[5]. Mai tîrziu, în 1445, Jean de Wavrin a descris în cronica sa gropile „de bucate” din sudul Ţării Româneşti[6]. Pentru gropile din trecut şi de la începutul secolului nostru, Tudor Pamfile a lăsat descrieri succinte într-unele din lucrările sale cu caracter agricol-economic[7].

De un sfert de secol, săpăturile arheologice scot la iveală numeroase gropi „de bucate”, din păcate confundate adesea în timpul săpăturilor cu gropile de ars oale sau cu gropile greşit numite menajere.

Prin specificul săpăturilor, gropile „de bucate” nu se pot păstra spaţial după terminarea lucrărilor pe şantier. Astfel, studierea acestor „monumente” era aproximativă. Pînă de curînd în literatura arheologică

[1] Basile Gheţie — Cornélius N. Mateesco, *Utilisation des bovins à la traction dans la phase plus récente de la civilisation Vădastra (Néolithique moyen)*, *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques Prague, 21—27 août 1966*, Prague, 1971, 2, p. 1312—1313 ; idem, *L'emploi des bovins pour la traction pendant la phase Vădastra II (Néolithique moyen)*, Zephyrus, 21—22, 1971, p. 101—104.

[2] Sylviu Comănescu and Corneliu N. Mateescu, *Measurement and presentation of archaeological features excavated below ground ; principles and practice*, *Proceedings of the Anglo-Romanian Conference Mamaia 1970*, Edinburgh, University Press, 1971, p. 418—420.

[3] Varr., *De agr.*, 57, 63.

[4] Col., *De re rust.*, I, 6.

[5] Plin., *Nat. Hist.*, XVIII, 30.

[6] Jean de Wavrin, *La campagne des croisés sur le Danube (1445)*, (extrait des „Anciennes Chroniques d'Angleterre”), nouvelle édition par N. Iorga, Paris, 1927, p. 65—66.

[7] Tudor Pamfile, *Agricultura la Români, studiu etnografic*, Bucureşti, 1913, p. 217.

SCIV, tomul 23, nr. 3, Bucureşti, 1972, p. 357—360

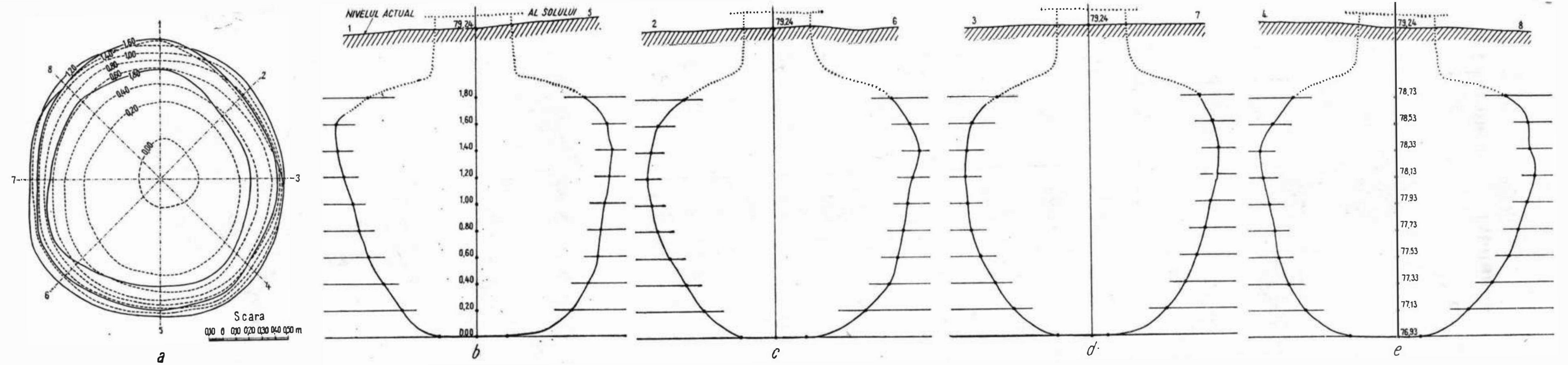

Fig. 2. — O groapă „de bucate" din secolul al XIV-lea descoperită la Vădastra (săpături Corneliu N. Mateescu, 1959). *a*, curbele de adîncime; *b* — *e*, profile verticale.

cursor de formă circulară pe care sînt trasate direcţii polare, de-a lungul cărora se fac măsurările. Cu ajutorul unui cui, măsuţa se poate fixa la adîncimile convenite. La extremitatea de sus, rigla are un cui de ancorare care e totodată şi reperul topografic al gropii.

Dispozitivul se mînuieşte astfel:

După fixarea riglei se introduce măsuţa şi se ancorează rigla cu ajutorul unor tiranţi de patru ţăruşi bătuţi în cruce; apoi, cu firul cu plumb sau nivela cu apă, se verifică poziţia verticală a riglei. Prin intermediul cuiului, măsuţa se fixează la prima diviziune a riglei. Cu o ruletă se fac măsurările de-a lungul direcţiilor radiale pînă la peretele gropii, iar rezultatele se transpun pe o hîrtie milimetrică. Prin racordarea punctelor de contur se obţine curba de adîncime, corespunzătoare nivelului diviziunii respective a riglei. În continuare se procedează la fel şi pentru celelalte diviziuni pînă la gura gropii, obţinîndu-se toate curbele de adîncime.

Rezultatul final este un plan topografic (fig. 2/*a*) avînd curbe de nivel de adîncime cu echidistanţa dorită (5, 10, 20 cm etc.), asupra căruia se pot face o serie de aplicaţii matematice[9], din care reţinem:

1) întocmirea grafică şi analitică a oricăror profile verticale (fig. 2/*b*—*e*), necesare pentru determinarea tipologiei gropii;

2) determinarea grafică şi analitică a volumului săpat (folosind metode matematice simple ca formula trunchiului de con sau metoda prin cîntărire[10], pentru calcularea capacităţii de înmagazinare cu cereale;

3) reîntregirea porţiunilor gropii distruse din vechime, prin studierea formelor similare;

4) întocmirea unor reprezentări-perspective ale gropii studiate.

În cadrul cercetării arheologice complexe, contribuţia cunoaşterii tipologice şi volumetrice a gropilor „de bucate" reprezintă un aport important în interpretarea acestor „monumente". Avantajele folosirii metodei şi dispozitivului prezentat sînt:

— mînuire uşoară, rapidă şi precizie mare;

— folosire şi la alte categorii de „monumente" arheologice cu volum utilitar săpat (fîntîni, cisterne, hrube, hipogee etc.);

— economie de timp şi bani în efectuarea săpăturilor.

Gropile „de bucate" ca şi alte „monumente" arheologice cu volum utilitar săpat, cercetate metodic şi urmărite pe întinderi mari, duc la concluzii cu caracter statistico-economic, etnografic şi etnologic. Astfel, pot contribui la corectarea unor greşeli încetăţenite în diferite lucrări de arheologie şi istorie[11] sau, în cel mai simplu caz, ajută la mai buna cunoaştere a unor aspecte din viaţa trecută.

---

[9] Sylviu Comăncscu and Corneliu N. Mateescu, *Measurement and presentation...* *op. cit.*, p. 419.

[10] Sylviu Comănescu und Corneliu N. Mateescu, *Bestimmung und Darstellung im Raum der „Getreidegruben" (Anhand einer Grube von Vădastra)*, Zephyrus, 21—22, 1971, p. 94—97.

[11] Cf. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1944, p. 83—86. Atît izvoarele (Pegolotti, *Practica della Mercatura*, VIII, p. 25, apud Dr. J. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrhundert*, Gotha, 1911, p. 188) şi mai ales gropile „de bucate" cu capacitate mare de înmagazinare (pînă la circa 4 000 kg grîu, groapa de la Vădastra), sînt indicii pentru bogăţia cerealieră a ţării.

ÉTUDE GÉOMÉTRIQUE ET ARCHÉOLOGIQUE DES FOSSES « À GRAINS »

RÉSUMÉ

Depuis le Néolithique moyen et jusqu'au début du XXe siècle, on a utilisé pour conserver les céréales, surtout dans la plaine, des fosses creusées à cet effet.

Dans cette étude, les auteurs présentent une méthode et un dispositif utilisés pour mesurer les éléments géométriques spatiaux d'une fosse « à grains », indispensables à l'étude de ces « monuments » archéologiques.

On sectionne la fosse par plans horizontaux, équidistants, qui donnent des courbes fermées d'intersection. La forme de ces courbes est obtenue en unissant les points qui résultent du mesurage des distances polaires depuis un axe vertical jusqu'à la paroi de la fosse.

Le dispositif utilisé (une innovation des auteurs) se compose d'une règle graduée sur laquelle glisse un cadran-curseur ; sur ce cadran sont tracées les directions polaires le long desquelles on effectue les mesurages (fig. 1). En raccordant les points de contour, on obtient les courbes de profondeur.

Le résultat final est un plan topographique (fig. 2/*a*) sur lequel on peut faire diverses applications mathématiques : volumes, profils etc. (fig. 2/*b*—*e*).

En étudiant des fosses « à grains » et quelques autres « monuments » archéologiques à volume utilitaire creusé, on peut tirer des conclusions ayant un caractère statistique-économique, ethnographique et ethnologique.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Dispositif servant à effectuer les mesurages d'une fosse « à grains ».

Fig. 2. — Une fosse « à grains » du XIVe siècle découverte à Vădastra (fouilles Cornélius N. Mateesco, 1959). *a*, courbes de profondeur ; *b* — *e*, profils verticaux.

IMPORTUL CERAMICII ATICE ÎN BAZINUL MĂRII NEGRE PÎNĂ LA RĂZBOAIELE MEDICE

DE

SUZANA DIMITRIU şi P. ALEXANDRESCU

I.

Materialul ceramic atic care a servit ca bază de documentaţie pentru studiul de faţă este acela de la Histria şi se compune din două loturi: lotul vechilor săpături 1927—1942 = 185 exemplare şi lotul provenit din săpăturile desfăşurate după 1949 = 172 exemplare. Concluziile la care am ajuns în urma examinării acestor loturi arătau că un studiu consacrat difuzării ceramicii atice în bazinul Mării Negre ar fi cît se poate de interesant. Am inclus deci în cercetarea noastră şi ceramica atică descoperită în coloniile pontice şi determinată de cercetătorii sovietici şi bulgari, ceea ce a adus un spor de încă 254 exemplare.

Cele circa 600 piese care reprezintă ceramica atică din bazinul pontic, ceramică datată între sfîrşitul secolului al VII-lea şi primul sfert al secolului al V-lea î.e.n., constituie deci o serioasă bază statistică pentru cercetarea care îşi propune să urmărească răspîndirea ceramicii atice de la periferia lumii greceşti şi, totodată, să amplifice studiul lui B. L. Bailey, *The export of the attic black-figure vases*, din JHS, 1940.

Înainte de a intra în subiect trebuie să subliniem caracterul unitar al contextului ceramic din coloniile pontice: faciesul acestui context este grecesc-oriental, conţinînd însă şi grupe ceramice provenite din Grecia Continentală, anume grupele corintiană şi atică. Dintre acestea două, grupa corintiană este cea mai puţin reprezentativă, atît prin cantitatea cît şi prin calitatea exemplarelor descoperite. Grupa atică este însă atît de substanţial reprezentată, încît încă din primii ani de cercetare a coloniilor nord pontice, von Stern semnala în rapoartele sale de săpături importanţa pe care o reprezintă ceramica atică în circuitul comerţului cu Marea Neagră, încheind cu părerea că ceramica atică reuşeşte să înlăture, începînd cu jumătatea secolului al VI-lea, concurenţa grecească orientală [1].

---

[1] E. von Stern, *Die griechische Kolonisation am Nordgestade des Schwarzen Meeres im Lichte archaeologischer Forschung*, Klio, 1909, p. 145; Idem, *Die politische und soziale Struktur der griechischen Kolonien am Nordufer des Schwarzen Meergebiets*, Hermes, 50, 1915, p. 163.

SCIV, tomul 23, nr. 3, Bucureşti, 1972, p. 361—374

Dările de seamă asupra săpăturilor vechi şi noi din coloniile nord pontice semnalează, în general, prezenţa ceramicii atice în stratul arhaic, încadrat între ultimele decenii ale secolului al VII-lea î.e.n. şi sfîrşitul veacului următor.

Pentru Histria, posibilitatea de a ordona materialul ceramic pe nivele ne-a fost oferită abia de cercetările care s-au defăşurat după 1949.

Nivelul arhaic I histrian corespunde perioadei cuprinse între sfîrşitul secolului al VII-lea î.e.n. şi pragul secolului următor. Materialul ceramic grecesc descoperit în acest nivel şi în complexele sale închise, locuinţe şi gropi, se împarte în următoarele categorii:

Ceramica grecească orientală, raportabilă la grupele „rodiană" şi Chios, precum şi la alte centre nedeterminate[2]. Nici un exemplar atic nu a fost întîlnit în acest nivel. A fost descoperit însă în cetate, în anul 1957, în zona sacră T, un fragment de deinos sau crater atic, datat în ultimele două decenii ale secolului al VII-lea şi care rămîne, pînă la data actuală, cea mai veche mărturie a prezenţei ceramicii atice în Marea Neagră[3], deoarece exemplarul histrian este apropiat stilistic de cercul Pictorului din Piraeus[4]. Nivelul arhaic II se încadrează între începutul secolului al VI-lea şi anii 570—560. Contextul ceramic al acestui nivel este următorul: ceramică grecească orientală cu grupele „rodiană" şi Chios, precum şi din alte centre nedeterminate, apoi trei exemplare corintiene şi patru exemplare atice (un fragment de crater sau deinos databil în al doilea sfert al secolului al VI-lea, un alt fragment de crater în maniera lui Lydos şi două fragmente de cupe din categoria Comaşti şi Siana)[5].

Aruncînd o privire asupra întregului context al nivelului arhaic II, observăm că ceramica atică este prezentă abia către sfîrşitul duratei nivelului II, ceea ce ar însemna o lacună de aproape un sfert de secol, în continuitatea pătrunderii ceramicii atice în Histria. Lacuna este însă completată cu grupe atice din secolul al VI-lea timpuriu, descoperite în cetate în vechile şi noile săpături. Acestea sînt grupele Gorgo şi Polos[6]. Din grupa Gorgo s-au găsit în afară de două exemplare histriene, încă două la Berezan[7] şi două la Olbia[8]. Din grupa Polos cităm patru exemplare la Histria şi unul la Apollonia[9]. Un fragment dintr-un vas atribuit Pictorului Acropolis 606 a fost descoperit la Theodosia[10].

Ni se pare interesant pentru problema pătrunderii în Pont a ceramicii atice să urmărim răspîndirea diferitelor sale grupe şi în restul lumii greceşti. Pentru grupa Gorgo constatăm un număr destul de ridicat de exemplare

---

2 *Histria*, 2, p. 24.

3 Petre Alexandrescu, *Autour de la date de fondation d'Histria*, StCl, 4, 1962, p. 58, nr. 27.

4 Ca bază pentru statistica noastră au servit cele două mari lucrări ale lui J. D. Beazley, ABV şi ARV², cu toate că de la apariţia acestora, numărul vaselor greceşti a crescut în mod considerabil. Cifrele date au numai o valoare indicativă, menită să sublinieze unele contraste susceptibile de a fi accentuate încă prin descoperirile din ultimul deceniu. Pentru datele obţinute din ABV şi ARV² nu facem trimiteri.

5 *Histria*, 2, p. 25—27.

6 *Ibidem*, p. 131, O lekane Polos este inedită.

7 SE, 12, 1957, p. 48—49.

8 *Ольвия*, 1964, p. 163, fig. 37/1 şi 37/2.

9 J. Frel, *Monuments d'Apollonie Pontique au Musée du Louvre*, Izvestia-Institut, 23, 1960, p. 241.

10 J. D. Beazley, Dev, p. 40 şi pl. 13/3.

în Atica însăşi (32 exemplare) şi la Naucratis (23 exemplare). Sporadic această grupă este prezentă la Aegina, Corint şi în Beoţia, de asemenea în unele insule din aria de sud a arhipelagului, ca Delos, Melos, Rodos. Pentru regiunea de nord este citat un fragment la Tasos. În vest, în Etruria, în sudul Italiei şi la Marsilia, numărul exemplarelor din grupa Gorgo este cît se poate de restrîns.

În ceea ce priveşte grupa Polos, în afară de 43 exemplare din Atica şi puţinele exemplare de la Corint, Aegina şi Megara, se citează în primul rînd Naucratis, apoi Delos, Melos şi Rodos, iar în nord Tasos şi Kavalla în Tracia. În vest, exportul atic continuă să fie foarte limitat.

Prin grupele Gorgo şi Polos ajungem la grupele deja citate ale cupelor cu Comaşti[11] şi cupelor Siana[12], care sînt reprezentate la Histria prin 9 exemplare şi la Berezan prin 5 exemplare[13]. Aceste grupe aduc de asemenea date intersante pentru tabloul circulaţiei ceramicii atice. De data aceasta, nu Naucratis se înseriază imediat după Atica, ci Etruria, sudul Italiei şi Sicilia, cu un număr aproape egal cu cel al exemplarelor din Atica, circa 70. Este un salt cantitativ în exportul atic spre vest, care din acest moment trebuie avut în vedere. În rest, difuzarea cupelor cu Comaşti şi Siana este destul de restrînsă. Semnificativ apare faptul că le întîlnim şi pe acestea la Tasos[14] şi Kavalla. Este un fir subţire, dar continuu, al difuzării ceramicii atice spre nord, în prima jumătate a secolului al VI-lea î.e.n.

Perioada din prima jumătate a acestui secol se încheie cu apariţia la Histria a grupei Lydos, destul de bine reprezentată prin exemplarele provenite din vechile şi noile săpături (în total 8 fragmente)[15]. Dintre celelalte oraşe din Marea Neagră, numai Nymphaion mai oferă 2 exemplare[16], dintre care unul ar putea fi din cercul grupei respective. În restul lumii greceşti grupa Lydos este repartizată în modul următor: În Atica — 77 exemplare, în Italia — 44 piese (dintre care 35 numai în Etruria) şi destul de numeroase fragmente în insulele arhipelagului, în special Rodos. Deşi activitatea lui Lydos se socoteşte a fi avut loc din plin în al treilea sfert al secolului al VI-lea, momentul începutului pătrunderii grupei Lydos la Histria s-a putut determina prin poziţia exemplarelor respective în nivelul arhaic II, înainte de 560, care este data încheierii duratei nivelului.

Ajungînd cu expunerea noastră despre difuzarea ceramicii atice în Pont pînă în pragul jumătăţii secolului al VI-lea şi privind şi în ansamblu această difuzare, ajungem la următoarele constatări:

1) Ceramica atică prezentă în Pont pînă la data 550 î.e.n. constă din exemplare de lux, relativ puţine, dar de înaltă calitate. Importul în Marea Neagră, şi în general în aria de est a lumii greceşti, a fost în secolul al VII-lea timpuriu, mai dens decît importul din vest. Într-un moment din al doilea sfert al secolului, importul atic ajunge, în ambele arii, la acelaşi volum.

---

[11] *Histria*, 2, cat. nr. 788.
[12] *Ibidem*, cat. nr. 789.
[13] SE, 8, 1953, p. 35—37.
[14] Lilly Ghali-Kahil, *La céramique grecque*, Etudes thasiennes, 7, Paris, 1960, p. 75.
[15] *Histria*, 2, cat. nr. 766, 767.
[16] SE, 11, 1856, p. 46.

2) Prezenţa ceramicii atice în Marea Neagră este atestată neîntrerupt începînd cu ultimele decenii ale secolului al VII-lea, în cantitate destul de restrînsă şi în poziţie minoră în contextul ceramic grecesc oriental.

3) După harta răspîndirii ceramicii atice în Marea Neagră, şi în general în Grecia Orientală, s-ar părea că importul acestei ceramici se concentrează în partea de sud a acestei regiuni. Dar nu trebuie să se tragă vreo concluzie din această situaţie, pentru că regiunea de nord a Mării Egee, cu excepţia insulei Tasos, este insuficient cercetată. Rămîne totuşi semnificativ faptul că în sud, la Naucratis, se întîlnesc aproape toate grupele atice prezente în Pont, deşi prezenţa atenienilor în concurenţă comercială cu Miletul, Chiosul, Samosul, Aegina etc., nu este atestată de izvoarele literare.

4) Deşi continuitatea importului atic în Pont este confirmată, lipsesc totuşi din circulaţie unele grupe stilistice încadrate în prima jumătate a secolului al VI-lea î.e.n. şi prezente în alte puncte ale lumii greceşti. Următoarele grupe sînt, cel puţin pînă la data actuală, absente în coloniile nord-pontice :

a. Grupa amforelor SOS, servind, probabil, ca recipiente pentru untdelemn şi care au cunoscut o lungă perioadă de circulaţie, din secolul al VII-lea pînă spre jumătatea secolului al VI-lea. La Histria această grupă este reprezentată doar printr-un singur exemplar [17]. Un număr restrîns din aceste amfore este întîlnit şi la Smyrna [18]. Apar însă, cu precădere, în sudul Italiei şi al Siciliei. Numai la Megara Hyblaia sînt atestate 154 exemplare [19].

b. Absentă în Pontul de nord este şi grupa Sophilos. Aici trebuie însă adăugată menţiunea că un foarte frumos capac, apropiat stilistic de această grupă, a fost descoperit la Histria, în zona sacră T, în anul 1963 [20]. Circulaţia grupei Sophilos este, de altfel, destul de restrînsă. În afară de cele 33 exemplare din Atica, Naucratis oferă 4 exemplare, apoi Rodos şi Smyrna cîte un exemplar iar grupa respectivă lipseşte în vest cu desăvîrşire. Absente, de asemenea, în bazinul Mării Negre sînt şi grupele stilistice Kleitias şi Nearchos, constatate, deşi restrîns, în restul lumii greceşti.

c. Nici grupa amforelor tyrrheniene nu a fost descoperită în aşezările greceşti din Marea Neagră. Este quasi-absentă în Atica însăşi, de unde sînt citate doar trei exemplare. Două piese apar răzleţ la Rodos şi doar una la Naucratis. Prezenţa amforelor tyrrheniene este însă din plin atestată în vest, în Etruria cu 41 exemplare, apoi în Campania şi în Sicilia, la Megara Hyblaia, fapt care a îndemnat pe unii cercetători să creadă că amforele tyrrheniene reprezentau „o comandă specială pentru vest”.

5) O altă constatare, specială pentru Pont, este aceea că nu există grupe stilistice destinate cu precădere acestei regiuni, aşa cum se pare că este cazul pentru vest.

6) Pentru Histria putem aduce, în plus, precizarea că pînă în al doilea sfert al secolului al VI-lea î.e.n. importul de ceramică atică, redus

---

17 Marcelle Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, Bucureşti, 1938, p. 137, fig. 94.

18 BSA, 53–54, 1958–1959, p. 14.

19 G. Vallet et F. Villard, *Mégara Hyblaea*, 2, *La céramique archaïque*, Paris, 1964, p. 94.

20 Inedit.

cantitativ, dar de bună calitate, se restrîngea la cetatea propriu-zisă. Din al doilea sfert al secolului, ceramica atică a pătruns şi în zona de locuire din partea de vest a cetăţii.

Încheind consideraţiile noastre despre situaţia ceramicii atice în Pont în prima jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., ne vom îndrepta spre grupele atice existente la Histria în cel de al treilea nivel arhaic, care durează de la circa 560 î.e.n. pînă spre ultimul deceniu al secolului.

Următorul context ceramic este propriu nivelului arhaic III : Ceramică grecească orientală, compusă din grupele : „rodiană'' şi Chios cu puţine exemplare de lux dar cu numeroase amfore. Categoriile de lux Fikellura şi Clazomenai, amfore de uz curent din Samos şi Tasos, precum şi serii nedeterminate, tot greceşti orientale. Din Grecia continentală cităm ceramica corintiană, în cantitate foarte redusă şi ceramica atică cu figuri negre, în procent destul de ridicat, care se poate periodiza pe sferturi de secol, bineînţeles cu atingeri de la un sfert la altul [21].

Producţia ceramică atică din al treilea sfert al secolului al VI-lea este reprezentată în mare parte prin grupa Lydos şi, în măsură restrînsă, prin grupa Exekias. Exportul atic este îndreptat masiv spre vest, în special spre Etruria. Grupa Exekias, atît de restrînsă în aria de est este consemnată în Etruria cu 76 piese.

Dar, pe lîngă vasele mari din grupele citate mai sus, abundenţa cupelor din categoriile Kleinmeister, Droop şi Cassel [22], răspîndite pe aproape toate pieţele greceşti, dă impresia unei sporiri considerabile a producţiei ceramicii atice în al treilea sfert al secolului al VI-lea î.e.n.. Numeroase fragmente din aceste cupe au fost descoperite la Histria şi în restul coloniilor pontice, cu toate că dintr-o comparare a situaţiilor rezultă că importul cupelor citate este mult mai restrîns în lumea grecească orientală şi în Bazinul Mării Negre, faţă de importul lor în vestul Mediteranei, cu Etruria iarăşi pe primul plan.

Considerată în ansamblu, situaţia răspîndirii ceramicii atice în al treilea sfert al secolului al VI-lea î.e.n., se prezintă precum urmează :

1) Abundenţa diferitelor categorii de cupe dovedeşte o creştere a producţiei ceramice şi, totodată, o industrializare a acesteia. Producţia capătă un caracter de masă. În afară de unele exemplare atribuite unor pictori cunoscuţi, restul cupelor constituie o marfă de serie.

2) În oraşele din Marea Neagră ceramica de serie este mai abundentă decît ceramica de calitate. În zona de răsărit a lumii greceşti este, în mare, aceeaşi situaţie ca în Pont. Menţionăm că oraşul Naucratis nu mai contează, începînd cu jumătatea secolului al VI-lea, ca unul din marile centre de desfacere a ceramicii atice.

3) În oraşele din vest, şi cu deosebire în Etruria, pe lîngă marfa ceramică de serie este importată şi cea de calitate, în procentaj ridicat.

4) Cu toate că ceramica atică din al treilea sfert al secolului al VI-lea, prezentă în coloniile greceşti din Marea Neagră este, în marea ei majoritate, ceramică de serie, ea rămîne totuşi, cu toată calitatea ei scăzută, o

[21] *Histria*, 2, cat. nr. 29—31.
[22] *Ibidem*, cat. nr. 790—830.

marfă de lux. Şi, tocmai datorită acestui fapt, credem că ceramica de lux atică nu poate înlocui, aşa cum socotea von Stern, comerţul grecesc-oriental, comerţ şi mai dezvoltat în această perioadă, ca dovadă diversitatea centrelor reprezentate prin marfa de uz curent, în care predomină amforele servind ca recipiente pentru transportul vinului şi untdelemnului. Facies-ul contextului ceramic este, aşadar şi în această perioadă, grecesc-oriental, cu procentajul ceramicii de uz curent crescut faţă de exemplarele de lux.

În ultimul sfert al secolului al VI-lea sînt prezente la Histria unele serii atice cu figuri negre tîrzii, din care cităm ca mai importante cupele „cu ochi'', cupele florale şi grupa de skyphoi CHC[23]. În zona din partea de vest a cetăţii, unde locuirea pare că a fost în chip violent întreruptă către ultimul deceniu al secolului al VI-lea, prezenţa ceramicii atice se opreşte în jurul acestei date. În cetate, importul atic este reprezentat prin grupe de cupe, oinochoai şi lekythoi, dintre care unele (de exemplu grupa Leagros, Coq, Athena 581 şi Haimon)[24] sînt datate la sfîrşitul secolului al VI-lea î.e.n., fiind întîlnite şi în primul sfert al secolului următor.

Tabloul ceramic histrian este, în general, acelaşi şi pentru celelalte colonii pontice şi corespunde celuia al răspîndirii ceramicii atice din ultimul sfert al secolului al VI-lea, în aria de răsărit a lumii greceşti, cu menţiunea că oraşul Naucratis nu mai oferă corespondenţe de situaţii ceramice cu oraşele din Marea Neagră, aşa cum fusese constatat în prima jumătate a secolului al VI-lea.

*

Tabloul pe care l-am schiţat nu ilustrează însă producţia generală atică din această perioadă, producţie care, deşi în majoritatea ei de calitate scăzută, conţine totuşi şi grupe stilistice atribuite unor maeştri cunoscuţi ca de exemplu Antimenes şi Lysippides sau grupe bilingve ilustrate cu numele olarilor — şi totodată şi pictorilor — Nikosthenes şi Andokides. Toate aceste grupe, cu excepţia unui singur exemplar Nikosthenes la Olbia [25], lipsesc în Marea Neagră, fiind de asemenea şi în aria grecească de răsărit mai mult decît sporadice. În schimb grupele respective sînt reprezentate copios în Etruria. Cifrele sînt elocvente : 130 exemplare Antimenes, 54 Lysippides, 110 Nikosthenes, 60 Andokides, iar din grupa Leagros, prezentă la Histria cu unul sau două fragmente, se citează pentru Etruria 132 exemplare.

Începînd cu ultimul sfert al secolului al VI-lea, începe să se dezvolte în producţia ceramică atică tehnica figurilor roşii. Semnificativ apare faptul că această categorie ceramică este cît se poate de slab reprezentată în Pont. Absenţa ceramicii cu figuri roşii de stil sever la Histria a fost remarcată încă de M. Lambrino [26] şi rezultatele săpăturilor recente nu au modificat cu nimic vechea constatare. Cîteva exemplare aparţinînd grupurilor Psiax, Euphronios, Dikaios, Oltos, Epictet, Epeleios, Brygos şi Bodwoin Eye, s-au descoperit în oraşele nord pontice [27]. Dar totalul exemplarelor din Pont, 26 + 12 fragmente neidentificate şi cele circa 20 piese din arhipelagul

---

[23] *Ibidem*, cat. nr. 831—835, 772, 777, 782.
[24] Inedite.
[25] *Ольвия*, 1964, p. 185—186, fig. 4/1.
[26] *Op. cit.*, p. 23, stil sever : „un seul fragment'' ; stil liber : „quelques beaux fragments''.
[27] *Ольвия*, 1964, p. 176, 182—184, fig. 3/1, 3/3, 3/4 ; SE, 25, 1970, p. 37, nr. 8.

grecesc din Marea Egee, față de circa 200 exemplare din vest, dintre care 180 numai în Etruria, arată limpede decalajul dintre exportul atic în zona grecească de răsărit și cel din Mediterana de apus.

★

Expunerea noastră se sfîrșește cu primul sfert al secolului al V-lea î.e.n., perioadă în cuprinsul căreia războaiele greco-persane constituie evenimentul cel mai de seamă, și totodată un terminus al acestui prim capitol din istoria exportului ceramicii atice. Pentru perioada pe care am trecut-o în revistă, pe baza materialului ceramic putem expune următoarele concluzii :

1) Se constată existența ceramicii atice în bazinul Mării Negre încă din ultimul deceniu al secolului al VII-lea. Ceramica atică este anexată ca o marfă de lux la contextul ceramic general de facies grecesc-oriental și antrenată, probabil, spre Pont prin intermediul Greciei Orientale.

2) Contextul ceramic pontic corespunde aceluia din aria răsăriteană a lumii grecești. Corespondența tabloului atic din Pont cu acela de la Naucratis este, pînă la jumătatea secolului al VI-lea, izbitoare.

3) Tabloul ceramic atic din Pont diferă de cel vest-mediteranean. În sudul Italiei și în Sicilia sînt întîlnite, deși în număr restrîns, categorii încă din stilul atic geometric. Numeroasele amfore SOS dovedesc, fără îndoială, un comerț cu undelemn în sudul Italiei și Sicilia, fără a se putea preciza însă dacă acest comerț era dirijat în chip direct, în perioada circulației acestor amfore.

Din al doilea sfert al secolului al VI-lea accentul exportului ceramic atic se pune însă pe Etruria. Anumite grupe stilistice, ca grupa amforelor tyrrheniene sau a amforelor nikosthenice sînt socotite ca comenzi de ceramică de lux pentru Etruria. De la jumătatea secolului al VI-lea tot ce este mai de calitate în ceramica atică se îndreaptă spre această regiune, sudul Italiei și Sicilia rămînînd în inferioritate, din acest punct de vedere, față de Etruria.

4) În timpul războaielor greco-persane marfa atică pătrunde în Pont, dar este de calitate minoră.

5) Ceramica atică joacă, de sigur, un rol în cadrul comerțului general. Dar nu se poate reconstitui fizionomia acestui comerț numai prin ceramică.

Suzana Dimitriu

II

Singura mențiune explicită cu privire la cetățile care făceau comerț între regiunile Pontului Euxin și Egeea, în această vreme, se găsește la Herodot, VI, 5 și 26, în cuprinsul povestirii despre revolta ioniană. Histiaios, fostul tiran al Miletului, care se arătase plin de bunăvoință față de Darius și trăise multă vreme la curtea din Susa, se întoarse în Ionia, în plină revoltă și luă conducerea luptelor după moartea lui Aristagoras. Urzind intrigi la Milet, Chios și la Mytilene, el reuși să obțină de la ultimul dintre aceste orașe, în toamna anului 494, opt tri-

reme, şi se îndreptă către Bizanţ. Ajuns în zona Strîmtorilor, Histiaios începu să captureze şi să prade corăbiile care veneau din Pont. Herodot dă o importantă precizare cu privire la apartenenţa corăbiilor comerciale care treceau prin Strîmtori în acea vreme: „Lui Histiaios din Milet, care se afla acum prin preajma cetăţii Bizanţului şi se ocupa cu capturarea vaselor ionienilor la ieşirea lor în Pont, i se aduse vestea despre cele petrecute la Milet". În felul acesta sîntem informaţi că navele de transport prădate de Histiaios aparţineau ionienilor.

Un alt pasaj din Herodot ne interesează în aceeaşi măsură. În cartea a VII-a, 147, în cuprinsul naraţiunii pregătirilor persane în vederea celei de a doua campanii împotriva Greciei, istoricul din Halicarnas povesteşte anecdota următoare: „Xerxes, aflîndu-se la Abydos, văzu corăbii încărcate cu grîu, care venind din Pont, treceau prin Hellespont pentru a duce marfa lor în insula Egina şi în Peloponez. Cei care îl înconjurau, îndată ce aflară că navele sînt ale duşmanului, abia aşteptau să le prindă şi priveau ţintă la rege să vadă cînd dă porunca de pornire. Xerxes însă îi întrebă încotro se îndreaptă corăbiile. Ei îi răspunseră: « Spre vrăjmaşii tăi, o stăpîne, încărcate de grîne ». Regele, luînd iarăşi cuvîntul, spuse: « Oare nu mergem şi noi pe mare tot într-acolo unde merg şi aceştia, încărcaţi între altele cu grîu? Ce rău ne fac ei, aşadar, cînd duc grîne tot pentru noi? »". Această anecdotă este — după cîte ştim — cel mai vechi text atestînd transportul de grîu din bazinul Mării Negre către Grecia europeană. Herodot nu indică însă care erau oraşele cărora le aparţineau acele corăbii; el menţionează doar că acestea se îndreptau către Egina şi către Peloponez.

În afară de aceste două pasaje, istoricii moderni au încercat să obţină informaţii suplimentare cu privire la cetăţile care se ocupau cu negoţul de mărfuri în coloniile pontice, urmărind evenimentele politice generale petrecute în zona Strîmtorilor, şi plecînd dela ideea că îndărătul unor asemenea acţiuni politice se puteau ascunde — chiar într-o vreme atît de timpurie — interese comerciale. Ceea ce se poate spune de la început, din punctul de vedere al acestei cercetări, este că Atena nu făcea parte dintre cetăţile avînd o influenţă politică determinantă în Propontida, unde se aflau cetăţi bogate şi puternice, antrepozite de cereale (Bizanţ, Sestos), puncte de pescuit (Bizanţ), centre de emisiuni monetare cu circulaţie preferenţială în oraşele pontice (Cyzic). Aceste oraşe erau ele însile legate de metropolele lor: Bizanţ, Chalcedon, Selymbria de Megara, Perinth de Samos, Lampsakos de Phoceea. Miletul însă era metropola cu cele mai întinse interese în Propontida; majoritatea oraşelor situate pe malul sîng îi aparţineau, iar mai departe majoritatea coloniilor de pe malurile Mării Negre erau coloniile sale. Iată deci motivele care par a fi împiedicat, înainte de 480 î.e.n., pătrunderea intereselor ateniene în zona Strîmtorilor.

Totuşi, analizînd desfăşurarea evenimentelor istorice din veacul al VI-lea, constatăm că Atena manifesta un oarecare interes pentru Hellespont. Astfel se pot urmări încercările repetate de a pune piciorul pe cele două maluri ale Dardanelelor, de-a lungul întregului secol. Puntul numit Sigeion, de pe malul asiatic, a fost scena unor lupte îndîrjite, începînd de la sfîrşitul veacului al VII-lea î.e.n., împotriva stăpînilor mai vechi ai acelor

ţinuturi, lesbienii. Pe malul opus, în Chersonesul tracic, se constituise — poate chiar de la începutul veacului al VI-lea — colonia ateniană Elaious şi apoi, în vremea Pisistratizilor, a venit să se instaleze aci familia Philaizilor. Aceştia vor domina cu intermitenţe ţinutul, pînă către începutul veacului al V-lea, cînd cel mai faimos dintre ei, Miltiade al II-lea, va părăsi locurile, nu fără a fi cucerit în prealabil pentru Atena insulele vecine, Imbros şi Lemnos, de unde se putea controla intrarea corăbiilor în Hellespont. Se pare deci că o oarecare orientare a politicii ateniene către Strîmtori a existat cu tendinţa de a pune stăpînire pe unele puncte de acces. Asemenea încercări au avut iniţial caracterul unor simple tatonări, în care este greu de discernut între interesul de stat şi iniţiativa particulară. Către sfîrşitul acestui proces însă — ne referim la perioada tiraniei lui Miltiade al II-lea în Chersones — interesul Atenei pare a se degaja cu mai mare claritate. Rămîne totuşi dificil de atribuit un sens economic şi mai ales comercial unor asemenea tentative. Ne gîndim aşadar că este adesea greu de afirmat — chiar dacă modalitatea noastră modernă de judecată ne îndeamnă să o facem — că Atena a vrut să obţină, prin ocuparea punctului Sigeion în Troada, anumite avataje asupra traficului de mărfuri, mai ales de grîne, care se scurgeau din coloniile pontice. Şi aceasta cu atît mai mult cu cît Chersonesul şi Troada erau ele înşile regiuni bogate în cereale.

Astfel prezenţa ateniană în Propontida, pînă la războaiele medice nu este semnalată nici direct nici indirect de izvoarele literare. După anul 480 eşichierul politic se schimbă. Războaiele medice au zdruncinat puternic poziţia oraşelor din Propontida. Cel mai bogat dintre oraşele comerciale, Miletul, este distrus prin eşecul revoltei ioniene. Ocupaţia persană şi feniciană a Bizanţului şi a Chalcedonului a eliminat influenţa Megarei. Printre cetăţile maritime care se interesau de Strîmtori, Eretria a fost complet distrusă iar Egina slăbită; cît despre Samos şi Lesbos, care în alte împrejurări, mai favorabile, ar fi putut succeda Miletului, acestea au fost prădate şi efectivele lor navale sensibil reduse. Iată aşadar cum Atena, a doua zi după victoria de la Mykale, se afla în situaţia singurei puteri interesate în dominarea Strîmtorilor. Din acel moment, interesul ei pentru această regiune şi implicit pentru comerţul pontic nu a încetat să crească.

Informaţiile literare nu ne lasă să surprindem, aşadar, nici un indiciu cu privire la prezenţa ateniană în Propontida sau în coloniile pontice, înaintea războaielor medice. Cum se poate explica atunci prezenţa mărfii atice — în speţă, a ceramicii — în aceste regiuni? Aşa cum reiese din statistica ceramicii atice descoperite în aceste colonii, curba importurilor ateniene, care începe către începutul veacului al VI-lea î.e.n., creşte continuu pentru a atinge mărimea sa maximă în al treilea sfert al aceluiaşi secol. Examenul acestei aparente contradicţii între izvoare, cu valoarea unei verificări metodologice, va constitui obiectul acestor însemnări.

Iată de pildă interpretarea dată de Gustave Glotz, *Histoire Grecque*, I, Paris, 1938, p. 461: „Avec une activité merveilleuse, les Athéniens surent exploiter leurs avantages. Vers le milieu du VIIe siècle, Corinthe avait commencé de contester à Milet l'hégémonie commerciale; dès le milieu du VIe siècle, Athènes y prétendit et bientôt s'en empara. Elle plaça ses vins, ses huiles, sa céramique dans tous les pays de la Méditerranée.

De la Scythie à l'Egypte, de Cypre à l'Etrurie, cette concurrence victorieuse est attestée par les fouilles". Punctul de vedere actual despre desfăşurarea vieţii economice în Grecia arhaică a evoluat mult, mai ales după ideile exprimate între cele două războaie mondiale de către Johannes Hasebroeck. De asemenea cercetările lui Robert M. Cook, precum şi raportul lui M. I. Finley la cea de a doua Conferinţă internaţională de Istorie Economică de la Aix en Provence din 1962, au reuşit să repună problema în cadrul său istoric propriu, adică al celui de polis. În orice chestiune de detaliu privind comerţul arhaic trebuie ţinut seama de faptul că această activitate era în mîna unor mici negustori. Corăbierul, care nu avea decît un capital foarte redus, era obligat să încarce şi să descarce marfa sa ici şi colo. Statul nu era interesat şi nu intervenea în comerţ, cu excepţia aceluia de cereale. Acesta era motivul pentru care comerţul în general şi în special acel de ceramică nu avea, la acea dată, decît puţine tangenţe cu manevrele politice. Ceramica atică, pentru raţiuni care ţin de gustul epocii şi de avantaje practice rezultate din anumite ameliorări tehnologice, era o marfă „universală", pe care oricare negustor o putea plasa cu folos. Astfel se explică larga ei difuziune în toate colţurile lumii greceşti şi chiar dincolo de marginile acesteia. Nu este deci necesar de a presupune că oriunde se descoperă ceramică atică, în cantitate mai mare, avem de a face cu mărturii ale prezenţei Statului sau ale politicii ateniene.

Celelalte categorii ceramice, mai puţin răspîndite, sînt susceptibile de interpretări mai strînse. Astfel, de pildă, ceramica numită „chalcidică", produsă în a doua jumătate a veacului al VI-lea î.e.n. într-un centru din Mediterana occidentală (Region?) şi difuzată în cetăţile de pe coastele mării Tyrreniene sau în Grecia Mare. Un exemplu interesant ne este oferit şi de ceramica lacedemoniană, care, lucrată la Sparta în prima jumătate a aceluiaşi secol, a fost descoperită numai în acest oraş, precum şi în Taranto (colonia sa), la Tocra (subcolonia sa) şi în sanctuarul de la Samos. Asemenea categorii ceramice nu reprezentau probabil o marfă foarte căutată de negustori, şi este posibil că ei nu o achiziţionau decît dacă, în peregrinările lor, ajungeau în centrele meşteşugăreşti respective. Dar cînd asemenea marfă este întîlnită de arheologi în regiuni depărtate unele de altele atunci o putem considera ca import adus direct din centrele de producţie.

Asemenea ceramică — să o numim „de mîna a doua" — se întîlneşte şi în coloniile pontice. Astfel ceramica produsă la Clazomene în al treilea sfert al veacului al VI-lea î.e.n. este frecventă în regiunea sa de baştină, nordul Ioniei, dar lipseşte în sudul Ioniei; apare în cantitate apreciabilă la Naucratis (în Egipt) şi mai rar în coloniile pontice. Dimpotrivă, ceramica Fikellura, produsă în sudul Ioniei şi în Rodos, este rară în nordul Ioniei, dar răspîndită la Naucratis şi în coloniile pontice. Ceramica produsă în Chios, la sfîrşitul veacului al VII-lea şi în primele decenii ale celui următor, este frecventă în nordul Ioniei, la Naucratis şi în oraşele pontice. Pe de altă parte, asemenea categorii ceramice pot indica pe intermediarii care vehiculau majoritatea produselor greceşti în coloniile pontice: erau acei care practicau cabotajul între Asia Mică, Egipt şi oraşele pontice (poate şi Al Mina din Siria), şi cărora, cu un nume gene-

ric, le spunem „ionieni'', deşi în fapt erau negustori din diverse părţi ale lumii greceşti orientale.

Carl Roebuck a demonstrat, într-un studiu fundamental despre factoria de la Naucratis (Classical Review, 46, 1951, p. 212—220), că aceasta constituie un „model'' cu privire la colaborarea comercială dintre oraşele asiatice. Herodot, II, 178, menţionează că templul Hellanion de la Naucratis a fost opera comună a ionienilor (Chios, Teos, Phoceea, Clazomene), a dorienilor (Rodos, Halicarnas, Phaselis) şi a eolienilor (Mytilene). În afara acestui templu comun, trei alte oraşe aveau propriile lor sanctuare : Milet, Samos şi Egina. Acest tip de factorie, fără corespondent în organizarea unei *polis*, s-a impus probabil în Egipt din pricina condiţiilor locale specifice. Dar ea nu exprimă mai puţin tradiţia şi spiritul de colaborare a grecilor din Asia Mică, care realizaseră deja la ei acasă o *koiné* culturală şi o strînsă colaborare politică, sub presiunea evenimentelor exterioare. Ceea ce ne interesează aici este faptul că majoritatea oraşelor care făceau parte din factoria de la Naucratis sînt reprezentate prin mărfurile lor în coloniile pontice : cetăţi care fabricau ceramică de lux (Chios, Clazomene, Samos, Rodos), altele care exportau vin şi ulei (Chios şi Lesbos), în sfîrşit, altele care erau oraşe comerciale (Chios şi Milet, probabil Phoceea). În favoarea părerii lui Carl Roebuck vin să se aşeze şi observaţiile noastre, cu privire la statistica materialului actic. Cu toate că la Naucratis şi în cetăţile pontice ceramica atică este abundentă, nu avem nici un indiciu cu privire la prezenţa ateniană. Ceea ce ni se pare semnificativ este paralelismul dintre curba importurilor de la Naucratis şi din cetăţile pontice. Acest fenomen se observă în prima jumătate a veacului al VI-lea, cînd aceleaşi grupe ceramice se întîlnesc în cele două regiuni, atît de îndepărtate una de cealaltă.

Asemenea observaţii ne duc la concluzia că comerţul pontic, din marea Neagră era dominat — cel puţin în ceea ce priveşte ceramica — de negustori proveniţi din oraşele asiatice. Aceştia nu puteau fi alţii decît „ionienii'' pe care Histiaios îi prăda, în 494, la ieşirea lor din marea Neagră. Vrem să subliniem încă o dată că în observaţiile noastre am pornit de la ideea că negoţul arhaic, în special a celui de ceramică, se efectua la nivelul micilor negustori, şi că acest comerţ avea adesea alte coordonate decît cele politice. Raporturile care se stabileau între diversele grupe de comercianţi şi de producători se găseau, din punctul de vedere social, la nivelul clasei mijlocii şi nu a bogătaşilor. Mi se pare deci util de a avea prezent în această discuţie cunoscutul pasaj din *Politica* lui Aristotel, unde se comentează diversele ocupaţii ale *demos*-ului, în oraşe care nu erau fundate numai pe o economie agricolă. Aristotel dă ca exemplu de negustori maritimi pe cei din Egina şi din Chios, pentru pescari pe cei din Taranto şi Bizanţ etc. Aşa cum sugera M. I. Finley, în raportul său de la Conferinţa de la Aix, putem avea în vedere chiar o specializare a unor cetăţi, care puteau juca rolul de intermediari între diferite colţuri ale lumii elene. Pentru marea Neagră „ionienii'' par să fi jucat un asemenea rol, cel puţin pînă la turburările provocate de invazia persană, şi este foarte probabil că ei l-au exercitat şi în comerţul cu Egiptul.

În ceea ce priveşte comerţul cu ceramică atică în ţinuturile occidentale ale Mediteranei, tabloul pare să fie şi mai clar. Să menţionăm

unele observaţii obţinute de cercetarea modernă. Atenienii, cel puţin pînă la expediţia lor în Sicilia, cunoşteau destul de vag, dacă nu chiar deloc, regiunile situate la vest de peninsula greacă ; abia cu această ocazie ei au stabilit contacte cu populaţiile situate pe malurile mării Tyrreniene. Pe de altă parte, inscripţiile gravate pe vasele atice cu figuri negre şi roşii (pînă către 480 î.e.n.), descoperite în Etruria (dar şi la Naucratis) utilizează alfabetul ionian. În sfîrşit, cifrele notate pe aceste vase aparţin sistemului milesian. Toate acestea au dus la concluzia că sutele de vase ateniene care au inundat Etruria nu au ajuns pe corăbii ateniene, ci graţie unor intermediari, pe care unii — ca G. Vallet şi Fr. Villard — îi identifică cu phoceenii. Iată deci cum se pune astăzi problema exportului ceramicii atice : Atena, mare centru de producţie, avea un aport relativ scăzut la difuzarea acestei mărfi, activitate dusă de alte oraşe, cu negustorii şi corăbierii lor care îşi făcuseră din aceasta o specialitate. Aşa se explică de ce simpa evidenţă a difuziunii ceramicii atice nu poate sugera alte concluzii, mai precise, cu privire la politica ateniană.

O altă chestiune s-a ivit în cursul cercetării noastre. Întocmind statistica ceramicii atice din coloniile pontice, am comparat rezultatele noastre cu curba obţinută în alte regiuni ale lumii greceşti, din aceeaşi epocă. Am constatat că importurile în Etruria se dezvoltă în alt mod decît în regiunile pontice. Începînd aproximativ în aceeaşi vreme (mă refer în continuare numai la ceramica de lux), aceste importuri se intensifică rapid în al doilea sfert al veacului al VI-lea î.e.n., în aşa măsură încît atelierele de la Kerameikos produceau o anumită varietate de amfore — cele tyrrheniene — exclusiv pentru uzul etruscilor. Începînd din acel moment, majoritatea producţiei ateniene, şi de altfel cea mai scumpă, lua drumul Etruriei. Acolo au fost descoperite cele mai numeroase opere semnate de marii pictori ceramişti Exekias, Antimenes, Nikosthenes, Amasis, cei din grupul Leagros etc. De asemenea vasele cu figuri roşii sau bilingve (decorate pe o faţă cu figuri roşii şi pe cealaltă cu figuri negre) sînt exportate în Etruria, unde au fost găsite cel puţin 180 de piese, faţă de 26 în coloniile pontice. Etruria a fost atît în epoca figurilor roşii cît şi în aceea a figurilor negre, cel mai bun client pentru ceramica atică.

Dacă însă este să căutăm, în veacul al VI-lea şi în al V-lea, o regiune către care politica ateniană se îndrepta cu preferinţă, aceasta nu poate fi alta decît coastele de nord-est ale mării Egee, cu atît mai mult cu cît rezervorul de cereale, la care rîvnea Atena şi de care a avut întotdeauna nevoie, se afla în bazinul pontic. Iată cum explica în 1940, B. L. Bailey, JHS, 60, p. 67 creşterea considerabilă a ceramicii ateniene în coloniile pontice : „The period coincides roughly with that of Peisistratus' tyranny. Peisistratus was probably fully aware of the value of wide commercial connexions and the necessity for Athens of obtaining regular supplies of corn'' Dar dacă grîul pontic era obţinut în schimbul ceramicii de lux, de ce majoritatea vaselor ateniene luau drumul Occidentului ? Explicaţia stă probabil în faptul că marfa ateniană — aşa cum arătam mai sus — ajungea la destinaţie prin mijlocirea unor intermediari

şi că negoţul cu articole de lux nu era întotdeauna în raport cu acel de cereale, de care Statul se interesa din ce în ce mai mult. Aceasta ne duce la distincţia făcută de Johannes Hasebroeck între *Machtpolitische Interese* şi aprovizionarea cu grîu, pe de o parte, şi interesele pur comerciale, pe de alta.

Cercetînd lucrurile din acest unghi de vedere, rezultatele statistice cu privire la ceramica atică în regiunea Pontului Euxin în perioada numită „a barajului persan" nu ne surprind. La începutul veacului nostru von Stern credea a fi observat o cezură în importurile atice din coloniile pontice (el se referea mai ales la absenţa ceramicii cu figuri roşii de stil sever). Statistica noastră nu confirmă o asemenea supoziţie. Tabloul importurilor atice din această vreme este în oarecare măsură acelaşi ca în ansamblul lumii greceşti orientale. De altfel, ideea însăşi a unei blocade economice, exersate de perşi asupra întregului trafic grecesc din Strîmtori, este o interpretare influenţată de analogii moderne. Nu avem nici un indiciu că relaţiile dintre Persia şi Atena au avut de suferit din punct de vedere economic.

Petre Alexandrescu

L'IMPORTATION DE LA CÉRAMIQUE ATTIQUE DANS LE BASSIN DE LA MER NOIRE JUSQU'AUX GUERRES MÉDIQUES

RÉSUMÉ

I

Dans la première partie de cette étude, l'auteur, examinant la céramique attique provenue de Histria et des autres colonies pontiques, arrive aux conclusions suivantes :

1. La céramique attique, attestée dans la région de la mer Noire dès la dernière décennie du VIIe siècle av. n.è., parvient dans cette région par l'intermédiaire de la Grèce orientale.

2. Le tableau de la céramique attique existante dans le bassin pontique diffère de celui de la Méditerranée occidentale. Dans les colonies de la Grande-Grèce et de la Sicile on rencontre des exemplaires de haute qualité et en quantité abondante.

Certaines catégories proviennent des commandes spéciales pour ces colonies (ex. les amphores tyrrhéniennes).

3. Quoique la céramique attique a un rôle dans le cadre du commerce antique, on ne peut pas pourtant reconstituer la physionomie de ce commerce exclusivement à l'aide de la céramique.

II

En examinant les textes littéraires concernant les intérêts d'Athènes dans la région de la mer Noire jusqu'au commencement du Ve siècle, l'auteur conclut qu'on ne peut pas assimiler les intérêts politiques aux intérêts commerciaux.

Les sources littéraires ne donnent aucune information sur la présence athénienne dans les régions de la Propontide et de la mer Noire avant les Guerres médiques. La présence de la céramique attique dans ces régions est due à l'activité des marchands et non pas à une politique commerciale d'Etat.

CIRCULAȚIA MONEDELOR BIZANTINE ÎN REGIUNEA CARPATO-DUNĂREANĂ

DE

CONSTANTIN PREDA

Monedele bizantine descoperite pe teritoriul țării noastre, deși n-au lipsit din cadrul cercetărilor numismatice din România, nu s-au bucurat totuși de atenția cu care au fost înconjurate celelalte categorii monetare antice. În acest sens ar fi de remarcat în special absența unor lucrări de sinteză sau a unor cercetări sistematice și de strictă specialitate. Cauza nu trebuie căutată într-o eventuală lipsă de interes pentru această categorie de documente. Mai degrabă aici s-ar putea vorbi de lipsa unei tradiții și de o dozare inegală a eforturilor de cercetare numismatică. Tot în acest sens trebuie avut în vedere și faptul că, în general, studiul numismaticii bizantine a avansat ceva mai anevoios, nu numai pe plan național, ci și pe plan internațional.

Cu toate aceste deficiențe, interesul pentru cunoașterea monedelor bizantine care au circulat în cuprinsul fostului teritoriu al Daciei s-a manifestat, deși timid, încă de timpuriu. El a continuat să crească permanent, concretizîndu-se mai ales în strîngerea și publicarea descoperirilor monetare.

Încă din 1921 H. Knechtel deplîngea faptul că în paginile primei reviste de numismatică din România monedele bizantine erau încă departe de a-și fi ocupat locul cuvenit[1]. C. Moisil[2] în 1924 și cu un deceniu mai tîrziu I. Minea [3], prezentau sub titluri relativ pretențioase, unele date și probleme referitoare la importanța pe care o poate avea studierea descoperirilor monetare bizantine, atît pentru istoria țării noastre, cît și pentru cea a însuși imperiului emitent. Descoperiri noi, din rîndul cărora se impune tezaurul de la Balș, i-au permis lui Em. Condurachi să contribuie cu date noi la cunoașterea unor aspecte inedite din numismatica bizantină[4]. Strîngerea în colecția proprie și înregistrarea unei serii de te-

---

[1] W. Knechtel, BSNR, 16, 1921, 37—40, p. 10—12.

[2] Const. Moisil, ARBSH, XI, 1924, p. 208—211.

[3] I. Minea, BSNR, 27—28, 1933—1934, 81—82, p. 97—114.

[4] Em. Condurachi, CNA, 15, 1940, p. 227—229; idem, Buletin Științific, 1, 1949, 3—4, p. 163—167.

SCIV, tomul 23, nr. 3, București, 1972, p. 375—415

zaure şi descoperiri izolate i-au prilejuit lui Irimia Dimian întocmirea unuia din primele studii de sinteză asupra monedelor bizantine găsite în România [5]. Contribuţii de seamă privind unele aspecte pur numismatice datorăm Ilenei Băncilă [6] şi lui Oct. Iliescu [7]. Monedele bizantine tîrzii din zona intracarpatică îşi găseau un loc în studiul lui I. Sabău asupra circulaţiei monetare în Transilvania în secolele X—XIII [8]. În acelaşi an, 1958, apărea de sub tipar sub iscălitura lui P. Diaconu, capitolul cu monedele bizantine de la Capidava [9]. Pe baza monedelor scoase la iveală în urma cercetărilor de la Histria, H. Nubar fixa în timp data finală a cetăţii Histria [10]. Studiind numeroasele emisiuni bizantine apărute în săpăturile de la Dinogeţia şi în cele din cetatea de la Păcuiul lui Soare, B. Mitrea a reuşit să aducă o importantă contribuţie la o mai completă cunoaştere a circulaţiei monedelor bizantine în Dobrogea [11]. Un merit deosebit în această privinţă revine cronicilor anuale întocmite şi publicate de acelaşi numismat în revistele SCIV şi Dacia, începînd cu anul 1958, unde sînt inserate numeroase descoperiri monetare bizantine din România. Într-o lucrare asupra antichităţilor bizantine din Moldova, Dan Teodor integra în rîndul acestora şi monedele epocii respective găsite în regiunea cuprinsă între Prut şi Carpaţi [12]. Tezaurul de la Priseaca cu monede de argint, publicat de M. Butoi, se înscrie printre cele mai de seamă descoperiri monetare bizantine din stînga Dunării [13]. Studiul întreprins de Gh. Poenaru Bordea asupra colecţiei Muzeului de arheologie din Constanţa, ca şi asupra monedelor scoase la iveală din săpăturile de la Adamclisi, precum şi unele date oferite recent de I. Barnea, au ridicat probleme noi ale prezenţei monedei bizantine în Dobrogea [14].

Desigur că nu am avut de gînd să facem o prezentare amănunţită a întregii bibliografii privind moneda bizantină pe teritoriul României. Prin datele menţionate am urmărit doar să subliniem faptul că în ciuda volumului relativ redus al cercetărilor de acest fel dispunem totuşi de un mănunchi valoros de informaţii, în măsură să ne permită acum formularea unor concluzii cu caracter mai general. Să nu se înţeleagă însă prin aceasta că avem de gînd să întreprindem o lucrare de sinteză. Intenţia noastră vizează oricum unele scopuri mai modeste, deci şi mai puţin pretenţioase. Cu alte cuvinte ne propunem ca în cele ce urmează să înfăţişăm un tablou al circulaţiei monetare bizantine în spaţiul carpato-

---

[5] I. Dimian, *Cîteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R.P.R.*, SCN, 1, 1957, p. 189—216; idem, SCN, 3, 1960, p. 197—221.

[6] Ileana Băncilă, SCB, 1, 1955, p. 305—309; idem, SCN, 1, 1957, p, 425—438.

[7] Oct. Iliescu, Studii, 5, 1952, 3, p. 178—186; idem, Byzantinoslavica, 26, 1965, 1, p. 94—99; idem, RESEE, 7, 1969, p. 109—118.

[8] I. Sabău, SCN, 2, 1958, p. 269—299.

[9] P. Diaconu, *Capidava*, 1958, p. 238—244.

[10] H. Nubar, SCN, 3, 1960, p. 183—195; a se vedea şi C. Preda, SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 531—538.

[11] Din păcate acest studiu, care urma să apară în vol. I al monografiei Dinogeţia, ca un capitol special, urmează abia acum să fie publicat; monedele descoperite la Păcuiul lui Soare au apărut în *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, Bucureşti, 1972, p. 181—212.

[12] Dan Teodor, MemAntiq, 1, 1969, p. 181—204; idem, SCIV, 21, 1970, 1, p. 97—126.

[13] M. Butoi, Studii şi comunicări, Muzeul Piteşti, 1, 1968, p. 97—104.

[14] Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N. S., 12, 1968, p. 409—411; idem, BMI, 11, 1971, 3, p. 51—60; I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, 3, Bucureşti, 1971, p. 7 şi urm.

dunărean şi să schiţăm totodată problemele de bază sugerate de o primă analiză a acestuia.

Investigaţia noastră va avea în vedere, din motive lesne de înţeles, doar situaţia de la nord de Dunăre. Am ales această cale nu atît pentru motivul că descoperirile monetare din Dobrogea ne sînt ceva mai bine cunoscute, cît mai ales pentru faptul că problemele majore, în special cele de ordin istoric, pe care le ridică monedele bizantine, diferă de la o regiune la alta. Nu trebuie să uităm că în timp ce istoria Dobrogei din această perioadă se leagă strîns şi direct de cea a imperiului bizantin, din care a făcut parte multă vreme, în stînga Dunării avem de-a face doar cu capete de pod pentru o anumită vreme şi cu un fenomen obişnuit de influenţă din partea aceluiaşi imperiu. Totodată trebuie ţinut seama că în stînga Dunării, unde se perindă şi staţionează temporar o serie de populaţii în migraţie, natura evenimentelor şi modificărilor de caracter etnic prezintă aspecte diferite faţă de cele din Dobrogea. Într-un fel se apreciază procesul de circulaţie monetară în cadrul unei provincii a imperiului şi cu totul altfel se judecă acelaşi fenomen în afara graniţelor lui.

Desigur că prezenţa monedelor bizantine în zona carpato-dunăreană este o consecinţă a raporturilor stabilite între imperiu şi populaţiile din stînga fluviului. Încercarea noastră de faţă nu intenţionează să se rezume doar la o simplă constatare a fenomenului de circulaţie monetară ca atare. Ea are în vedere, ca, depăşind acest cadru general, sau mai exact spus, folosindu-se de aceste date, să scoată în evidenţă laturile esenţiale cu sprijinul cărora ar fi posibilă lămurirea unor aspecte de mare importanţă ale istoriei, atît de complicate, a teritoriului nord-dunărean. Înainte de toate tindem ca prin intermediul monedelor să trecem la o eventuală identificare a principalelor populaţii care au întreţinut relaţii cu imperiul, fără a neglija să subliniem, după caz, şi natura acestor relaţii.

În funcţie de cele ce ne-am propus, am procedat la strîngerea la un loc şi apoi la cartografierea tuturor monedelor bizantine descoperite în cuprinsul fostului teritoriu al Daciei. Rezultatele obţinute pot fi socotite, în multe privinţe, revelatoare. Nu ascundem însă nici faptul că adesea ne aflăm în faţa unor dificultăţi aproape imposibil de depăşit.

Din motive pe care le socotim de pe acum justificate, în raport cu scopul principal urmărit, munca noastră nu s-a redus doar la o anumită perioadă de timp, ci ea a înglobat întreaga epocă bizantină cuprinsă între secolele VI—XIII. În felul acesta ni s-a oferit pentru prima dată posibilitatea de a avea în faţă tabloul general al răspîndirii monedelor bizantine în spaţiul nord-dunărean şi, prin aceasta, de a urmări mai clar felul în care se manifestă aici procesul de circulaţie a emisiunilor respective. Dacă am ţine seama că pentru epoca romană tîrzie dispunem, fie şi numai parţial, de o situaţie a descoperirilor monetare [15], cu noile contribuţii privind perioada următoare, am avea o vedere de ansamblu asupra întregului proces de circulaţie de la părăsirea Daciei de către romani şi pînă aproape de închegarea primelor state feudale româneşti.

---

[15] D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, 1966, p. 158—198.

Odată cu domnia şi în acelaşi timp cu reforma lui Anastasius, după scurtă perioadă în care monedele nu apar decît cu totul incidental, cauza fiiind legată de criza imperiului roman, se reia, desigur sub forme şi cu emisiuni diferite, firul circulaţiei monetare. Procesul ca atare este specific nu numai imperiului bizantin, ci şi regiunii din stînga Dunării, unde noile tipuri monetare îşi fac apariţia în toate zonele străbătute anterior de monedele romane. Seria emisiunilor se succede neîntrerupt în cursul tuturor domniilor, de la Anastasius şi pînă la Constantin IV Pogonatul. Din statistica întocmită de noi, orientîndu-ne în special după descoperirile izolate, rezultă că numărul monedelor găsite la nordul Dunării cunoaşte la început o ascendenţă, care culminează în vremea lui Justinian şi Justin II, pentru ca să scadă apoi fluctuant pînă la Constans II şi Constantin IV Pogonatul (a se vedea tabelul). De pildă, repartiţia numerică a monedelor pe împăraţi, chiar dacă nu este absolut completă, fără însă să se situeze departe de realitate, se prezintă astfel: Anastasius, 21; Justin I, 36; Justinian 81; Justin II, 93 (dintre care însă 60 piese provin din tezaure); Tiberiu II Constantin, 25; Mauriciu Tiberiu, 45; Focas, 15; Heraclius şi familia, 30; Constans II, 22 şi Constantin IV Pogonatul, 141, dintre care 133 monede argint aparţin tezaurului de la Priseaca. Îndată după domnia lui Constantin IV (668 — 685) are loc o întrerupere a circulaţiei monetare, ceea ce ne îngăduie să vorbim de o primă perioadă a răspîndirii monedei bizantine la nord de Dunăre.

Continuînd cu datele statistice la care am făcut aluzie, raportîndu-le la întreaga perioadă cuprinsă între Anastasius şi Constantin IV, constatăm că s-au descoperit pînă în prezent 509 monede. Dintre acestea, 26 sînt emisiuni de aur, 157 de argint şi restul de 326 sînt monede de bronz cu nominaluri diferite. Merită de asemenea să relevăm împrejurarea că din acest total un număr de 156 exemplare de bronz, 20 AV şi 3 AR, reprezintă descoperiri izolate, în timp ce 170 AE, 6 AV şi 154 AR, provin din tezaure. Am putea spune că deşi monedele de bronz descoperite în mod izolat se cunosc în cantitate ceva mai mică decît cele provenite din tezaure, totuşi numărul lor poate fi socotit destul de însemnat şi semnificativ, în aprecierea volumului circulaţiei. Dacă avem în vedere că descoperirile noastre se situează în afara imperiului, unele dintre ele destul de departe de graniţele sale, am putea spune că în această vreme circulaţia monetară din nordul Dunării, dacă nu este intensă, poate fi apreciată ca fiind relativ activă. Aprecierea noastră nu trebuie să ne apară ca exagerată dacă vom ţine seama că evenimentele şi, în general, condiţiile de ordin economic şi politic din zona carpato-dunăreană erau departe de a fi fost favorabile unei circulaţii monetare normale.

Pînă în prezent se cunoaşte un număr de 94 descoperiri de monede bizantine din secolele VI—VII făcute în cuprinsul fostului teritoriu al Daciei nord-dunărene. Din rîndul acestora, 82 sînt descoperiri izolate, iar celelalte 12 sînt tezaure. Ele se repartizează relativ uniform, dar nu lipsesc nici anumite zone unde se constată concentrări de monede. Asupra problemelor ce se ridică în legătură cu circulaţia monedelor bizantine din această primă perioadă vom încerca să ne referim în cele de

mai jos, urmînd ca după aceea să ne ocupăm de situaţia descoperirilor din epoca următoare, cuprinsă între secolele VIII—XII.

a. După evenimentele petrecute în cursul secolului al V-lea cînd romanii au de făcut faţă mai ales deselor incursiuni ale hunilor, care nu odată atacă fortificaţiile şi cetăţile situate de-a lungul limesului dunărean[16], are loc, după cum ne dezvăluie datele scrise şi arheologice, o revenire a imperiului bizantin la Dunăre. Opera de refacere şi de întărire a unor cetăţi va începe chiar cu Anastasius[17], pentru a ajunge în vremea lui Justinian la o formă organizată şi generală[18]. Printre fortificaţiile ce au beneficiat de pe urma acestei importante acţiuni se numără şi o serie de cetăţi de pe malul stîng al Dunării, printre care se remarcă Lederata, Dierna, Drubeta, Turris (T. Măgurele?), Constantiniana Daphne, Piua Pietrii[19] etc. Fără îndoială că o astfel de situaţie nu face decît să devină favorabilă relaţiilor dintre imperiu şi populaţiile din fosta Dacie, relaţii ce vor cunoaşte un reviriment în cursul secolului al VI-lea e.n. Însăşi situaţia politică din stînga Dunării pare să se fi mai redresat, unele regiuni beneficiind chiar de momente de o relativă linişte. Cu toate acestea, fostul teritoriu al Daciei va cunoaşte în continuare vremuri tulburi, pricinuite de noi populaţii ce-şi vor găsi aici locuri de popas, mai mult sau mai puţin îndelungat. Gepizii, avarii şi slavii sînt tot mai frecvent pomeniţi de izvoarele bizantine, traversînd sau ocupînd efectiv anumite părţi ale teritoriului nord-dunărean, pe care-l folosesc adesea ca bază de atac împotriva imperiului.

Nu este în intenţia noastră să urmărim şirul evenimentelor politice din această vreme şi nici să ne oprim asupra raporturilor ce se stabilesc între imperiu şi noile populaţii în migraţie, cărora nu va întîrzia să le acorde subsidii importante. Ni se pare că nu este totuşi lipsit de interes să reamintim doar unele din datele de ordin cu totul general, necesare unei mai bune înţelegeri a celor ce intenţionăm să expunem în paginile ce urmează. Vorbind în ordinea cronologică a evenimentelor ar fi de menţionat mai întîi, după datele oferite de izvoarele scrise şi în parte de cercetările arheologice, prezenţa gepizilor în podişul Transilvaniei, ca şi în părţile Crişanei[20]. În 567 avarii reuşesc să înfrîngă definitiv rezistenţa gepizilor şi să devină stăpîni pe cîmpia pannonică, precum şi în celelalte zone locuite de gepizi[21].

---

[16] E. A. Thompson, *A history of Attila and the Huns*, Oxford, 1948; Fr. Altheim, *Attila und die Hunnen*, Baden-Baden, 1951; D. Tudor, *Oltenia romană*, Bucureşti, 1958, p. 360; I. Nestor, *Istoria României*, 1, Bucureşti, 1960, p. 697—704; I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, 2, Bucureşti, 1968, p. 406—409.

[17] I. Barnea, *op. cit.*, p. 411.

[18] Procopius, *De bello Gothico*, 2, 14; idem, *De aedificiis*, 4, 4; Cf. şi D. Tudor, *op. cit.*, p. 363 şi urm.; I. Barnea, *op. cit.*, p. 416 şi urm.

[19] *Ibidem.*

[20] C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, Leipzig, 1922; K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958, p. 71—111; idem, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, Bucureşti, 1960, p. 48—60; *Istoria României*, 1, p. 704—714; D. Popescu, Materiale, 2, 1956, p. 78—80; M. Rusu, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 269—292.

[21] L. Hauptmann, Byzantion, 4, 1927—1928, p. 137—170; K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, p. 61—108; idem, *Istoria României*, 1, p. 714—722; D. Popescu, *op. cit.*, p. 80 şi urm.; I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, 2, p. 429 şi urm.

Tabel cu descoperirile monetare bizantine repartizate pe împărați

Numele împăraților	Anii de domnie	Descop. izolate			Tezaure			Total monede
		AV	AR	AE	AV	AR	AE	
Anastasius	491–518	2	—	5	1	—	13	21
Justin I	518–527	2	—	18	1	—	15	36
Justinian I	527–565	6	—	61	1	1	12	81
Justin II	565–578	—	—	33	—	—	60	93
Tiberiu II Constantin	578–582	—	—	9	—	—	16	25
Mauriciu Tiberiu	582–602	2	—	22	1	—	20	45
Focas	602–610	3	—	5	—	—	7	15
Heraclius și familia	610–641	2	1	2	2	3	20	30
Constans II	641–668	2	—	1	—	12	7	22
Constantin IV Pogonatul	668–685	1	2	—	—	138	—	141
Justinian II	685–695	—	—	—	—	—	—	—
Leontius	695–698	—	—	—	—	—	—	—
Tiberiu III	698–705	—	—	2	—	—	—	2
Justinian II (a 2-a domnie)	705–711	—	—	—	—	—	—	—
Philippicus	711–713	—	—	—	—	—	—	—
Anastasius II Artemius	713–716	—	—	—	—	—	—	—
Theodosius III	716–717	—	—	—	—	—	—	—
Leon III Isaurul	717–741	—	—	—	—	—	—	—
Constantin V Copronimul	741–775	—	—	1	—	—	—	1
Leon IV Kazarul	775–780	—	1	—	—	—	—	1
Constantin VI	780–797	—	—	—	—	—	—	—
Irina	797–802	—	—	—	—	—	—	—
Nichifor I	802–811	—	—	—	—	—	—	—
Mihail I	811–813	—	—	—	—	—	—	—
Leon V	813–820	—	—	—	—	—	1	1
Mihail II	820–829	—	—	—	—	—	1	1
Theofil	829–842	—	—	1	—	—	3	4
Mihail III	842–867	—	—	—	—	—	—	—
Vasile I	867–886	—	—	—	—	1	8	9
Leon VI	886–912	—	1	3	—	—	14	18
Alexandru	912–913	—	—	—	—	—	—	—
Constantin VII Porfirogenetul	913–959	—	—	1	—	—	4	5

Numele împăraţilor	Anii de domnie	Descop. izolate			Tezaure			Total monede
		AV	AR	AE	AV	AR	AE	
Roman I	919—944	—	—	1	—	—	7	8
Roman II	959—963	—	—	—	—	—	—	—
Nichifor II Focas	963—969	—	—	—	—	—	—	—
Ioan I Tzimisces	969—976	—	5	7	—	—	—	12
Vasile II Bulgaroctonul	976—1025	—	—	2	—	—	—	2
Constantin VIII	1025—1028	1	—	1	—	—	—	2
Roman III Argyros	1028—1034	1	—	9	—	—	—	10
Mihail IV Paflagonianul	1034—1041	—	—	4	—	—	—	4
Mihail V	1041—1042	—	—	—	—	—	—	—
Constantin IX Monomahul	1042—1055	1	—	13	—	—	—	14
Teodora	1055—1056	—	—	—	—	—	—	—
Mihail VI	1056—1057	—	—	—	—	—	—	—
Isaac I Comnenul	1057—1059	—	—	4	—	—	—	4
Constantin X Ducas	1059—1067	—	—	5	—	—	—	5
Roman IV Diogene	1067—1071	—	1	—	—	—	—	1
Mihail VII Ducas	1071—1078	1	2	2	—	—	—	5
Nichifor III Botaniatul	1078—1081	—	—	2	—	—	—	2
Alexios I Comnenul	1081—1118	—	—	2	—	—	24	26
Ioan II Comnenul	1118—1143	—	—	2	—	1	42	45
Manuel I Comnenul	1143—1180	1	—	5	—	—	39	45
Alexios II Comnenul	1180—1184	—	—	—	—	—	—	—
Andronic I Comnenul	1183—1185	—	—	—	—	—	—	—
Isaac II Angelos	1185—1195	—	1	1	—	—	42	44
Alexios III (Comnenul) Angelos	1195—1203	—	—	1	—	—	55	56
Imperiul latin	1204—1261	—	—	—	—	—	—	—
Ioan III Ducas Vatatzes	1222—1254	7	—	—	2	—	—	9
Mihail VIII Paleologul	1261—1282	1	—	—	—	—	—	1
Andronic II Paleologul	1282—1328	—	—	2	—	—	—	2
Mihail IX	1295—1320	—	—	1	—	—	—	1

După mijlocul secolului al VI-lea, la o dată încă greu de precizat, pare să fi avut loc procesul de pătrundere şi stabilire a slavilor în regiunile extracarpatice [22]. Din păcate aceleaşi izvoare care-i pomenesc aşa de des pe avari şi pe slavi nu fac aproape nici cea mai mică aluzie la populaţia daco-romană. Nici situaţia arheologică nu se dovedeşte a fi prea favorabilă. De aici provine şi dificultatea de a putea urmări întotdeauna şi cu suficientă claritate, elementele de persistenţă şi continuitate ale populaţiei locale. În scopul obţinerii unor rezultate mai puţin îndoielnice, fie ele la început cît de puţine, dar solid construite, se face tot mai imperios simţită nevoia folosirii corelate a aportului cercetărilor diferitelor discipline, care să se sprijine mai puţin pe speculaţii şi mai mult pe date concrete.

Cercetările numismatice, care nu odată au adus contribuţii valoroase la elucidarea unor probleme de istorie veche, vor încerca şi cu acest prilej să marcheze aportul lor la o mai bună cunoaştere a unor momente din istoria aşa de frămîntată a poporului român. Pretenţiile nu mai sînt de data aceasta aceleaşi, pentru motivul principal că în condiţiile oferite de o perioadă de timp foarte turbure, cînd au loc atîtea mişcări şi pendulări de populaţii, şi cînd evenimentele se succed aşa de rapid, în condiţiile unei documentaţii, nu numai lacunare, dar nici suficient de clară, nu va fi de loc uşor să facem aprecieri în legătură cu originea etnică a mînuitorilor diferitelor categorii de monede bizantine descoperite la nord de Dunăre. Dacă circulaţia acestora în cuprinsul fostei Dacii poate să servească drept mărturie de netăgăduit a relaţiilor, am putea spune, destul de consistente dintre imperiu şi zona nord-dunăreană, aceleaşi monede nu ne mai ajută, decît într-o mică măsură, să identificăm şi pe purtătorii lor. Cu alte cuvinte nu trebuie să condiţionăm întotdeauna prezenţa monedelor bizantine în nordul Dunării de aceea a populaţiei locale daco-romane. Situaţiile trebuie judecate şi apreciate de la o epocă la alta şi de la o regiune la alta. Am dori să spunem de pe acum, că în ciuda greutăţilor semnalate, descoperirile monetare în discuţie ne dau totuşi anumite indicaţii preţioase referitoare la persistenţa populaţiei daco-romane.

Se ştie acum destul de bine că circulaţia monetară nu încetează odată cu părăsirea Daciei. Firul acesteia poate fi urmărit în mod evident pînă către mijlocul secolului al V-lea [23], dată după care asistăm, dacă nu la o întrerupere, cel puţin la o diminuare accentuată a lui. Redresarea imperiului şi recucerirea poziţiilor sale la Dunăre, începînd cu domnia lui Anastasius, creează şi condiţiile necesare reluării contactelor cu populaţia nord-dunăreană. Ca o consecinţă a acestor relaţii, impulsionată fără îndoială de prezenţa efectivă a forţei şi culturii imperiului bizantin de-a lungul fluviului şi în zona capetelor de pod, vor începe să pătrundă la nordul Dunării, alături de alte categorii de produse, şi noile emisiuni monetare.

Avînd în vedere numărul descoperirilor care se cifrează la 94, precum şi felul în care ele se întîlnesc răspîndite pe întreaga zonă a Daciei (fig. 1),

---

[22] L. Hauptmann, *op. şi loc. cit.*; M. Comşa, SCIV, 9, 1958, 1, p. 73—90; idem, *Slavii pe teritoriul R.S.R. în sec. VI—XI în lumina cercetărilor arheologice,* SCIV, 10, 1959, 1, p. 65—80; *Istoria României*, 1, p. 729—753; K. Horedt, SCIV, 2, 1951, 1, p. 189—218; I. Nestor, *L'établissement des slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques récentes*, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 429—448; idem, *Istoria poporului român,* Bucureşti, 1970, p. 91 şi urm.

[23] D. Protase, *op.* şi *loc. cit.*

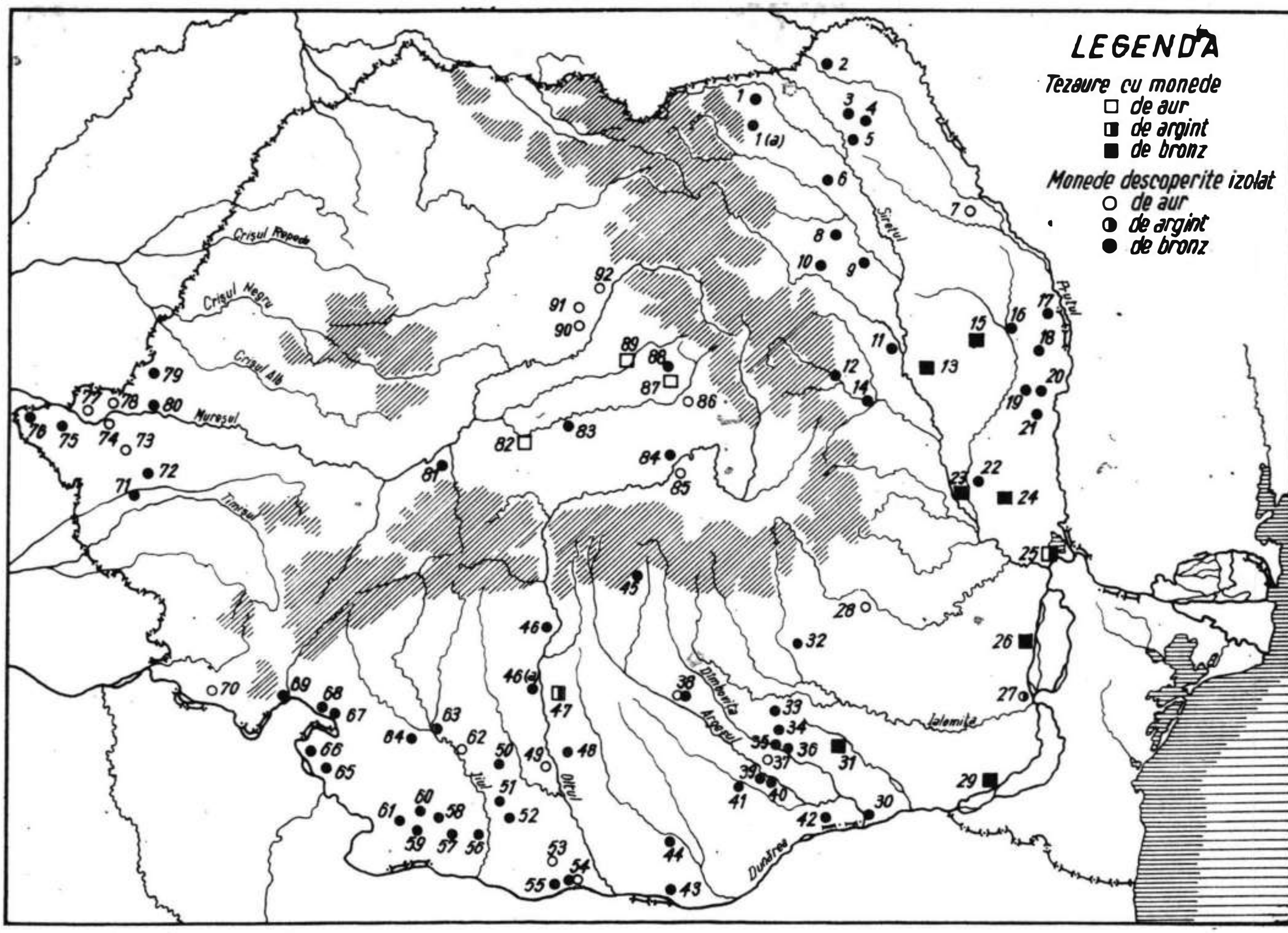

Fig. 1. — Descoperirile monetare bizantine din secolele VI—VII

Alexandria, 44
Alimăneşti, 48
Apalina, 92
Arad, 80
Bacău, 11
Balta Verde-Gogoşu, 65
Băiceni, 4
Beba Veche, 76
Bîrlăleşti, 20
Botoşana, 1 (a)
Bratei, 83
Bucureşti, 36
Celei, 54
Ceptura, 32
Cioroiaşu, 59
Cioroiu Nou, 58
Cîmpulung, 45
Cocioc, 33
Comăneşti, 12
Corni, 5
Corund, 88
Craiova, 62
Cruşiţa-Cruşoviaţa ?,70
Cudalbi, 24
Dobruşa, 46 (a)
Domneşti, 37
Dorobanţi, 79
Dorohoi, 2
Drăgaica Gară, 28
Fălticeni, 6
Firtuşu, 87
Galaţi, 25
Găeşti, 38
Giarmata, 72
Giurgiţa, 57
Gropeni, 26
Grumezoaia, 18
Hoghiz-Ungra, 85
Horga, 19
Horgeşti, 13
Huşi, 17
Iaşi, 7
Insula Banului, 68
Izvoarele, 61
Leu, 50
Mîrşani, 52
Movileni, 23
Neajlovul, 41
Novaci, 40
Odorhei, 86
Olteniţa, 30
Orlea, 55
Orşova, 69
Orţişoara, 73
Ostrovul Mare, 66
Otopeni, 34
Pecica, 78
Perişoru, 60
Piatra Neamţ, 10
Pipera-Bucureşti, 35
Piua Pietrii, 27
Plumbuita, 31
Poiana-Dulceşti, 9
Popeşti, 39
Priseaca, 47
Prundu, 42
Răcari, 63
Rădăuţi, 1
Reşca, 49
Rîureni, 46
Rojiştea, 51
Rupea-Hoghiz, 84
Săbed, 91
Sărăţeni-Schineni, 21
Sebeş, 81
Sînicolaul Mare, 75
Sînpetru German, 74
Stînceşti, 3
Şeica Mică, 82
Şeitin, 77
Tecuci, 22
Timişoara, 71
Tîrgul Ocna, 14
Turnu Severin, 67
Ţibucani, 8
Ţînţăreni, 64
Unirea, 29
Valea Stanciului, 56
Vaslui, 16
Vădaş, 89
Vădăstriţa, 53
Voineşti, 15
Voiniceni, 90
Zimnicea, 43

circulaţia monetară din această perioadă, privind în special secolul al VI-lea e.n., nu ne apare ca un fenomen nou incipient şi restrîns sau unul întîmplător. Dimpotrivă, răspîndirea aceasta pe scară largă, care nu se limitează la linia Dunării, adică în vecinătatea imediată a imperiului, ne indică mai degrabă un proces deja format, ce presupune o tradiţie şi o continuitate a unuia mai vechi sub forme şi impulsuri noi însă. Urmărind aceeaşi răspîndire a monedelor bizantine din secolul al VI-lea se poate constata că acestea sînt dispersate pe o arie întinsă şi suprapun totodată, cu destulă exactitate, aria de circulaţie a monedelor romane tîrzii din Dacia, din epoca de după părăsire. Socotind deci că monedele bizantine nu reprezintă decît o etapă nouă a unuia şi aceluiaşi proces de circulaţie din Dacia postaureliană, avem dreptul ca prin admiterea unui proces unic şi continuu de circulaţie să credem că acesta se datorează în principal uneia şi aceleiaşi populaţii. Cum pentru epoca postaureliană se poate dovedi existenţa, în cea mai mare parte a Daciei, a unei populaţii şi culturi daco-romane, aşa cum a reuşit s-o facă D. Protase pe baze arheologice [24] şi numismatice, ne pare firesc să presupunem că acelaşi fond etnic va fi şi principalul mînuitor al monedelor bizantine. Sîntem oricum mai degrabă dispuşi să vedem în spatele acestor monede o populaţie locală daco-ramană, deprinsă cu schimbul monetar, decît o populaţie nou venită. Atragem totodată atenţia că o asemenea concluzie, care se sprijină în mod special pe descoperirile izolate de monede de bronz, se referă mai ales la prima jumătate a secolului al VI-lea, vizînd în acelaşi timp, într-o măsură mai mare, regiunea extracarpatică. Facem o astfel de rezervă şi în acelaşi timp o precizare, deoarece situaţia etnică nu este nici pentru prima jumătate a secolului al VI-lea prea limpede. Dacă ar fi să acceptăm în mod strict informaţiile transmise de Jordanes [25] şi Procopius [26], ar urma să admitem că slavii au ajuns să se aşeze în regiunile extracarpatice încă din prima parte a secolului al VI-lea. Arheologic însă şi într-un sens mai larg şi critic literar, despre o stabilire a slavilor în această parte a Daciei, în perioada amintită, pare să nu fie vorba [27]. Chiar dacă am admite unele infiltrări anterioare datei stabilite pe linie arheologică, acestea n-ar putea explica răspîndirea monedei bizantine, aproape în mod egal, în toate regiunile Daciei extracarpatice. De asemenea ar fi greu de întrevăzut un contact pe care noii veniţi să-l fi stabilit aşa de rapid cu imperiul. Repetatele raiduri întreprinse de slavi la sud de Dunăre, de pe urma cărora ne-am fi aşteptat să întîlnim un număr însemnat de tezaure cu monede şi obiecte de metal preţios, nu implică deloc un contact în sensul stabilirii unor raporturi de bună vecinătate. Monedele de bronz descoperite izolat şi destul de răspîndite ar reflecta tocmai existenţa unor relaţii normale între imperiu şi o populaţie stabilită în nordul Dunării, în judecata noastră cea romanică. În sprijinul celor formulate de noi ar veni şi faptul că din

---

[24] *Ibidem.*

[25] Jordanes, *Getica*, 34—35.

[26] Procopius, *De aedificiis*, 4, 7, 17; *De bello Gothico*, 1, 27, 2—3 şi 3, 14, 1—6.

[27] M. Matei, SCIV, 10, 1959, 2, p. 409—439; M. Comşa, SCIV, 9, 1958, 1, p. 73—90; idem, SCIV, 10, 1959, 1, p. 65—80; I. Nestor, Dacia, 5, 1961, p. 429—448; idem, Studii, 15, 1962 şi RRH, 3, 1964, 3, p. 383—423; M. Petrescu-Dîmboviţa, RRH, 5, 1967, p. 181 şi urm.; Dan Teodor, MemAntiq, 1, 1969, p. 181—204; I. Nestor, *Istoria poporului român*, p. 102 şi urm.

această perioadă nu se cunoaşte deocamdată decît o monedă de aur de la Anastasius şi alte cinci exemplare, tot de aur, de la Justinian, dintre care două găsite în Muntenia, una în Moldova şi celelalte două peste Carpaţi. Ele sînt însă ceva mai numeroase către sfîrşitul secolului al VI-lea şi începutul secolului al VII-lea. În aceeaşi ordine de idei, la fel de semnificativă este şi situaţia oferită de tezaure. Din prima jumătate a secolului al VI-lea posedăm numai un singur tezaur (Cudalbi, jud. Galaţi), şi acela cu monede de bronz, emisiuni de la Anastasius şi Justin I. Celelalte se plasează mai tîrziu, unele în timpul domniei lui Mauriciu Tiberiu altele în vremea lui Constans II şi Constantin IV. În concluzie, socotim că în ciuda dificultăţilor care există, descoperirile monetare bizantine din Dacia extracarpatică pot să servească drept argument, alături de descoperirile arheologice, al prezenţei şi continuităţii populaţiei daco-carpo-romane, mai ales în actualele regiuni ale Moldovei, Munteniei şi Olteniei.

Altfel credem că se prezintă situaţia, pentru aceeaşi vreme, în Transilvania şi Banat. Din punct de vedere numismatic este greu să-i putem urmări şi identifica pe localnicii autohtoni. În aceste regiuni se cunosc doar două zone unde se constată prezenţa monedelor bizantine. Una se situează în regiunea intracarpatică, între cursurile superioare ale rîurilor Mureş şi Olt şi pe văile Tîrnavelor, iar cealaltă se află în Banat, pe cursul inferior al Mureşului, înainte de vărsarea lui în Tisa. Potrivit ştirilor literare cît şi descoperirilor arheologice, în podişul transilvănean am avea de-a face în principal cu o populaţie gepidică, alături de care vor continua să existe şi elemente daco-romane [28]. Descoperirile monetare par să confirme o astfel de concluzie. Pe lîngă faptul că unele dintre acestea apar în zona mai dens locuită de gepizi, în rîndul lor se remarcă şi tezaure cu obiecte şi monede de aur, ceea ce nu am întîlnit în regiunea extracarpatică.

În a doua jumătate a secolului al VI-lea şi pînă după mijlocul secolului al VII-lea au loc schimbări de natură politică şi etnică deosebit de însemnate. Triburile slave, sub numele lor de anţi şi sclavini, se vor stabili acum, în număr mai mare, în cele mai multe din regiunile nord-dunărene. Este dificil însă de a preciza o dată mai exactă a acestui proces. Dacă ar fi să luăm în consideraţie doar descoperirile arheologice, ar urma să admitem ca sigură prezenţa lor aici către sfîrşitul secolului al VI-lea şi începutul secolului al VII-lea [29]. În acest caz trebuie să întrevedem totuşi un proces de durată, început eventual pe la mijlocul secolului al VI-lea şi încheiat la începutul secolului al VII-lea.

Tot în aceeaşi perioadă de timp îşi fac apariţia şi se afirmă din ce în ce mai mult pe plan politic avarii. În anul 567, reuşind să pună capăt dominaţiei gepizilor, ei ocupă cîmpia pannonică şi-şi vor exercita autoritatea şi în celelalte regiuni aflate sub ocupaţia gepidică [30].

---

[28] A se vedea bibliografia de la nota 20.

[29] Datele asupra acestei probleme sînt cuprinse în bibliografia de la nota 27; în plus, M. Comşa, *Sur l'origine et l'évolution de la civilisation de la population romane et ensuite protoroumaine aux VIe — Xe siècles sur le territoire de la Roumanie*, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 355—380.

[30] Bibliografia generală menţionată la nota 21; a se vedea pentru descoperirile monetare din R. P. Ungară, D. Csallány, ActaArch, 2, 1952, 1—3, p. 235—250, unde sînt strînse monedele bizantine pe care le pune în legătură cu stăpînirea avarilor.

O reflectare a acestor evenimente politice şi schimbări de situaţii nu este uşoară şi întotdeauna sesizabilă pe cale numismatică. Descoperirile monetare nu ne indică, pentru această perioadă, nici un fel de perturbaţii în procesul de circulaţie. Seria descoperirilor monetare se succede de la prima la cea de a doua jumătate a secolului al VI-lea nu numai fără întreruperi, ci marcînd chiar o sensibilă ascendenţă în vremea împăraţilor Justinian I şi Justin II. Monedele celor doi împăraţi, comparativ cu emisiunile anterioare din vremea lui Anastasius şi Justin I, apar în număr sporit, proporţia fiind mai mult decît dublă. În continuare, în timpul lui Tiberiu II Constantin şi Mauriciu Tiberiu, asistăm, fără a pierde din vedere numărul anilor lor de domnie, la o menţinere aproximativ ridicată a circulaţiei monetare, chiar dacă ea nu atinge cotele din vremea celor doi împăraţi anteriori. O scădere simţitoare are loc însă începînd cu domnia lui Focas şi pînă la Constantin IV Pogonatul, după care pătrunderea monedelor la nordul Dunării încetează complet. Nici în această perioadă nu abundă monedele de metal preţios. De exemplu, reamintind că de la Justinian se cunosc opt monede de aur şi argint, din timpul lui Justin II şi Tiberiu II Constantin, nu posedăm deocamdată nici un exemplar. Urmează apoi o serie neîntreruptă care începe cu Mauriciu Tiberiu, prezent în această statistică cu 3 AV, Focas 3 AV, Heraclius, 4 AV şi 4 AR, Constans II, 14 AR, dintre care 8 piese din tezaurul de la Priseaca şi se încheie cu Constantin IV Pogonatul, de la care posedăm 1 AV şi 140 AR, din rîndul acestora 133 AR aparţinînd aceluiaşi tezaur de la Priseaca.

Am reamintit cîteva din datele generale de ordin istoric şi situaţia descoperirilor monetare din a doua jumătate a secolului al VI-lea şi prima parte a secolului următor, cu scopul de a vedea în ce raport se află unele faţă de celelalte. Ştim din rezultatele cercetărilor numismatice mai recente, că de cele mai multe ori există o strînsă legătură între evenimentele politice mai însemnate şi circulaţia monetară sau procesul ascunderii de tezaure. În cazul de faţă o astfel de relaţie este dificil de sesizat. A reieşit din cele înfăţişate de noi mai sus că în tot cursul secolului al VI-lea procesul de circulaţie monetară din nordul Dunării se desfăşoară în mod normal, fără întreruperi sau momente fluctuante. Deci o reflectare a situaţiei politice din fosta Dacie în descoperirile monetare ale secolului al VI-lea nu ne apare cîtuşi de puţin clară. Judecînd după felul în care decurge circulaţia monetară, ar rezulta că între Anastasius şi Mauriciu Tiberiu nu s-ar fi petrecut nimic deosebit pe plan politic, în regiunile extracarpatice. Din cele cunoscute de noi reiese că dimpotrivă, în partea a doua a secolului al VI-lea, în special către sfîrşitul perioadei respective, au loc mişcări importante de populaţii şi atacuri repetate împotriva imperiului. Pe linia circulaţiei monetare ar putea fi ceva mai clar sesizabile doar evenimentele legate de venirea avarilor în Dacia de dincolo de Carpaţi. Descoperirile se grupează acum între cursurile superioare ale Mureşului şi Oltului şi mai ales în Banat, la vărsarea Mureşului.

Momentul pătrunderii şi stabilirii slavilor în zona extracarpatică nu poate fi însă aşa de uşor de surprins pe cale monetară. Dacă ar fi totuşi să trecem la o interpretare strictă a descoperirilor de monede, ori va trebui să înţelegem pătrunderea şi aşezarea slavilor ca un proces de mai lungă durată care s-a realizat treptat şi fără să fi produs tulburări însemnate în raporturile şi viaţa populaţiei locale, ori să admitem că principalele

etape ale aceluiaşi proces au avut loc şi s-au încheiat către sfîrşitul secolului al VI-lea şi începutul secolului al VII-lea, cînd se constată o scădere simţitoare a numărului de monede pătrunse la nord de Dunăre. Dacă am lua în consideraţie şi descoperirile arheologice, care ne indică de asemenea o dată mai tîrzie a prezenţei slavilor în cuprinsul fostei Dacii, ar trebui să acceptăm cea de-a doua ipoteză a noastră, sugerată de situaţia monetară. În sprijinul aceleiaşi încheieri ar veni în plus şi numărul ceva mai mare al monedelor de metal preţios şi unele îngropări de tezaure, din perioada respectivă. Din cele 12 tezaure cunoscute, două se termină cu emisiuni din vremea lui Justin I, unul cu monede de la Justin II, trei cu monede de la Mauriciu Tiberiu, două cu monede de la Heraclius, unul cu emisiuni de la Constans II, două cu monede de argint de la Constantin IV Pogonatul şi unul neprecizat. Prin urmare toate tezaurele din vremea la care ne referim, ca şi scăderea numărului de monede aflate în circulaţie în acest timp, ne-ar da dreptul să credem că perioada cea mai agitată şi care a adus schimbări însemnate pe plan politic şi etnic în nordul Dunării, se plasează între domniile lui Mauriciu Tiberiu şi Constantin IV Pogonatul. Aceasta ar coincide cu faza finală, probabil şi cea mai importantă, a pătrunderii şi mai ales cu momentul stabilirii în număr mare a slavilor în regiunea extracarpatică [31]. O astfel de formulare nu exclude cîtuşi de puţin infiltrări şi prezenţe slave anterioare, cum nici nu restrînge întregul ansamblu de evenimente pomenite de izvoare numai la perioada de după Justin II, sau la împingerea unora dintre ele în mod arbitrar către sfîrşitul secolului al VI-lea şi începutul secolului al VII-lea. Poate că aici ar fi de luat în consideraţie şi teza formulată de I. Nestor potrivit căreia atacurile slave aveau ca punct de plecare stepele litoralului de nord al Mării Negre şi gurile Dunării, teritoriul Valahiei servind probabil ca bază secundară şi temporară pentru incursiunile lor spre sud. După atacuri ei s-ar fi înapoiat la punctul iniţial de plecare, dincolo de Prut şi Nistru [32].

În legătură cu aceleaşi probleme, unele date interesante ne oferă şi descoperirile monetare de la sud de Dunăre. În recenta sa contribuţie privind monedele din Dobrogea, Gh. Poenaru Bordea remarcă o circulaţie mai intensă în vremea lui Justinian şi Justin II şi se întreabă dacă nu cumva unele centre ca Tropaeum Traiani şi Histria, n-au avut de suferit mai de grabă de pe urma evenimentelor din 602, deoarece în 587, după indicaţiile oferite de monede, situaţia pare să nu fi fost aşa de gravă [33]. Indicaţii preţioase în acelaşi sens ne oferă şi situaţia descoperirilor monetare din R.P. Bulgaria. Din statisticile întocmite de I. Juroukova cu privire la tezaurele din Tracia, rezultă că în zona de vest a Mării Negre numai o parte din tezaure a fost îngropată în vremea lui Justinian, în timp ce majoritatea lor se datează către sfîrşitul secolului al VI-lea şi începutul secolului

---

[31] M. Comşa, SCIV, 9, 1958, 1, p. 73—90; idem SCIV, 10, 1959, 1, p. 65—68; idem, *Istoria României*, 1, p. 729—753; I. Nestor, Dacia, N. S., 5, 1961, p. 429—448; Dan Teodor, MemAntiq, 1, 1969, p. 181—204; vezi şi I. Nestor, *Istoria poporului român*, p. 102 şi urm.

[32] I. Nestor, Dacia, N. S., 5, 1961, p. 431.

[33] Gh. Poenaru Bordea, BMI, 3, 1971, p. 51—60; vezi şi I. Barnea, Dacia, N. S., 10, 1956, p. 237 —258; idem, *Din istoria Dobrogei*, 3, p. 7 şi urm.; M. Sîmpetru, SCIV, 22, 1971, 2, p. 217—242.

al VII-lea [34]. În regiunea de sud-vest însă se constată o mare afluență a tezaurelor monetare de la mijlocul secolului al VI-lea [35].

Din cauza numeroaselor dificultăți ivite în calea analizelor întreprinse de noi, nu este deloc simplu să stabilim pînă unde avem de-a face cu monede mînuite de populația daco-romană și de cînd sau care dintre acestea pot fi puse pe seama slavilor. Mersul firesc și ascendent al circulației monetare între Anastasius și Justin II inclusiv, precum și răspîndirea monedelor pe întreg teritoriul nord-dunărean ar îndreptăți părerea că cea mai mare parte a emisiunilor bizantine ar fi de pus în legătură cu populația romanică, adică cu o populație stabilă, producătoare și posesoare de produse necesare schimbului. În sprijinul acestei ipoteze ar veni și faptul deja menționat, că majoritatea monedelor sînt emisiuni de bronz — cele de aur și argint apar cu totul sporadic — fiind reprezentate aproape exclusiv prin descoperiri izolate. Tezaure îngropate înainte de Mauriciu Tiberiu nu se cunosc decît trei, două fiind ascunse în timpul lui Justin I, iar celălalt în vremea lui Justin II. De la Justinian, de pildă, nu s-a descoperit pînă acum nici un tezaur. Toate aceste date nu exclud, credem, nici posibilitatea ca unele monede din a doua jumătate a secolului al VI-lea să fie puse în legătură cu prezența slavilor în zona de sud a Moldovei și cea de est a Munteniei. Care dintre acestea și în ce cantitate au putut să aparțină triburilor slave sînt întrebări ce nu îngăduie încă formularea unui răspuns. Este foarte probabil însă ca după Justinian sau poate chiar după domnia lui Justin II, o parte din monedele bizantine descoperite în regiunile extracarpatice să aibă o mai strînsă corelație cu populația slavă. Ne gîndim, printre altele, la emisiunile de aur și argint din perioada Mauriciu Tiberiu—Constantin IV Pogonatul, în rîndul cărora ar fi de inclus eventual și cele două tezaure de la Priseaca și Galați.

În legătură cu diferitele aspecte ale raportului dintre descoperirile monetare și situația politică din fosta Dacie, caracterizată prin mișcări de populații și modificări în structura etnică locală, unele date interesante ne oferă și monedele bizantine găsite în Uniunea Sovietică. Din statisticile întocmite de cunoscutul numismat sovietic V.V. Kropotkin rezultă că pentru secolul al VI-lea, imediat spre est de Prut, pe teritoriul R. S. S. Moldovenești, s-au făcut trei descoperiri reprezentate doar prin două monede de bronz și una de aur, toate emisiuni din timpul lui Justinian. Încă două descoperiri, de asemenea izolate, constînd din cîte o piesă de aur și argint, se semnalează mai spre nord, dincolo de izvoarele Bugului sudic. Celelalte monede, însumînd la un loc 19 descoperiri singulare și patru tezaure, se grupează, parte pe Niprul mijlociu și inferior, parte în Crimeia. Cele mai multe monede sînt emisiuni de aur. În afara cîtorva piese de la Justin I și Justin II, majoritatea monedelor descoperite aparțin lui Justinian și Mauriciu Tiberiu [36]. În secolul al VII-lea, respectiv între Heraclius și Constantin IV Pogonatul, în spațiul dintre Prut și malul stîng al Bugului nu se mai semnalează nici o descoperire. Doar cîteva descoperiri printre care și trei tezaure au apărut în regiunea Niprului, iar în Crimeia se semnalează doar descoperirea unei singure monede de aur de la Heraclius [37].

---

[34] I. Iuroukova. Byzantinoslavica. 2. 1966, p. 223—227

[35] *Ibidem*, 3, 1969, p. 255—263

[36] V. V. Kropotkin, *Кладвы византийских монет на территории СССР*, *Arheologia SSSR*, E, 4—4, 1962, p. 9—11 și hărțile nr. 3 și 4.

[37] *Ibidem*, cu privire specială asupra hărților 3 și 4.

Comparînd situaţia descoperirilor monetare din secolul al VI-lea cu cea amintită de noi pentru secolul al VII-lea, rezultă limpede că după Mauriciu Tiberiu şi pînă la Constantin IV, regiunea dintre Prut şi Nipru, ca şi Crimeia, ne apar, din punct de vedere numismatic, aproape ca un *vacuum* total. O asemenea constatare ne-ar da dreptul, în mod firesc şi logic, să presupunem că în perioada de care a fost vorba, o bună parte din populaţiile acestor regiuni a părăsit locurile stăpînite anterior şi s-au îndreptat către vest şi sud-vest. Ar fi posibil ca astfel de deplasări să fi avut loc către sfîrşitul domniei lui Mauriciu Tiberiu şi să fi culminat cu anul 602 cînd triburile slave trec Dunărea şi pătrund în masă în imperiu. Poate că explicînd astfel situaţia descoperirilor monetare bizantine din părţile de sud-vest al U.R.S.S. am ajunge să cunoaştem şi cauzele care au determinat îngroparea tezaurelor din vremea lui Mauriciu Tiberiu, găsite în Moldova şi estul Munteniei.

N-am dori să încheiem şirul consideraţiilor noastre, după cum am văzut, formulate cu multe nuanţe şi rezerve, asupra descoperirilor monetare bizantine din secolele VI-VII, făcute în cuprinsul fostului teritoriu al Daciei, fără a face unele constatări asupra felului în care acestea se distribuie regional. Unele referiri parţiale în acest sens am mai făcut în cursul prezentării noastre. Totuşi, avem convingerea că o privire de ansamblu nu este lipsită de interes. Aşa cum am mai specificat, pe baza cartografierii tuturor descoperirilor monetare cunoscute pînă în prezent se remarcă o distribuire oarecum egală a acestora în regiunile extracarpatice. Cu toate acestea se observă că unele se înşiră de-a lungul Dunării, fără însă ca să fie prea frecvente, cum ne-am fi aşteptat, altele, destul de numeroase, se situează în plin teritoriu, pînă aproape de zona muntoasă. Urmărindu-le pe regiuni mai mari geografice se observă, referindu-ne mai întîi la teritoriul Moldovei, că o parte din descoperiri se situează în jumătatea de sud a zonei dintre Siret şi Prut, iar o altă parte, se grupează, deşi nu prea uniform, în partea de mijloc şi de nord a spaţiului dintre Siret şi Carpaţi. Aproape în totalitatea lor, descoperirile monetare apar în aceleaşi zone unde se plasează urmele şi aşezările daco-romane şi slave din secolele VI-VII, aşa cum ne sînt înfăţişate de Dan Teodor [38]. În Muntenia, un grup important se concentrează pe cursurile mijlocii ale rîurilor Dîmboviţa şi Argeş. Către vest ar fi de remarcat cîteva descoperiri de-a lungul Oltului şi apoi pe cursul mijlociu al Jiului. Cît priveşte descoperirile de peste Carpaţi, situaţia este oarecum diferită. Aici ar fi de remarcat doar prezenţa a două zone unde s-au găsit monede bizantine. Una se află în Banat, pe Mureşul inferior, coborînd spre sud pînă aproape de Timiş, iar cealaltă în podişul Transilvaniei între Olt şi Mureş. A reieşit deja că unele din aceste grupe de descoperiri pot, de pe acum, să fie puse în legătură cu persistenţa populaţiei romanice şi cu prezenţa unor noi populaţii migratoare stabilite temporar in regiunile nord-dunărene [39]. Completată cu noi descoperiri viitoare şi confruntată cu situaţia arheologică, harta repartiţiei monedelor bizantine din secolele VI-VII, poate să ne ofere în continuare noi perspective de interpretare şi de înţelegere a acestei perioade istorice.

---

[38] Dan Teodor, MemAntiq, 1, 1969, p. 181–204.

[39] A se vedea bibliografia de la notele 20 şi 21 ; descoperirile monetare din R. P. Ungară sînt atribuite de D. Csallány, ActaArch, 2, 1952, 1–3, p. 235–250, prezenţei avarilor în Pannonia.

b. Încă de la începutul expunerii noastre a rezultat cu claritate că la sfîrşitul domniei lui Constantin IV Pogonatul asistăm la o întrerupere completă a procesului de pătrundere a monedei bizantine la nordul Dunării. Cauza este de data aceasta cunoscută. În anii 679—680 au loc atacurile bulgare împotriva imperiului şi stabilirea lor în partea de nord-est a Traciei [40]. Întemeierea statului bulgar şi recunoaşterea lui în anul 681 va avea ca urmări imediate întreruperea raporturilor dintre imperiul bizantin şi populaţiile din stînga Dunării. Acestea vor fi reluate, mai sporadic decît în prima fază, abia în vremea lui Ioan Tzimisces, odată cu revenirea Dobrogei la imperiu [41], deci după o perioadă de întrerupere, ce se cifrează la aproape trei secole.

Despre un început, foarte timid însă, al noii etape de circulaţie a monedei bizantine la nordul Dunării s-ar putea vorbi încă din timpul lui Leon VI (886—912). Chiar înainte de această dată se mai semnalează cîteva monede. De pildă, în tot cursul unei perioade de peste două veacuri, nu se cunosc decît două monede de la Tiberiu III şi cîte una de la Constantin V şi Leon IV. De asemenea ar mai fi de menţionat cîte o monedă de la Leon V, Mihail II, trei de la Teofil şi nouă piese de la Vasile I, numai că acestea fac parte din tezaurul de la Cleja (jud. Bacău), fiind găsite în compania unor emisiuni ale împăraţilor Constantin VII şi Roman I, ceea ce ne-ar indica o dată mai tîrzie a pătrunderii lor, poate în acelaşi timp cu monedele ultimilor doi împăraţi documentaţi în tezaur.

Acest nou moment, cînd s-ar putea vorbi de o reînnoire a procesului de pătrundere a monedelor bizantine la nord de Dunăre, nu se caracterizează printr-o circulaţie continuă sau una care să se situeze la nivelul celei din prima etapă. De pildă, pe tot parcursul secolelor X—XII se constată adesea lacune între diferitele domnii. În plus se observă că mulţi dintre împăraţi sînt reprezentaţi doar prin cîte o singură, două sau trei monede. Rareori se întîlnesc cazuri cînd numărul monedelor din timpul domniei unui singur împărat se apropie sau nu depăşeşte cu mult cifra de zece exemplare. În acest caz se poate remarca faptul că de la Ioan Tzimisces şi pînă la Nichifor III Botaniatul, deci timp de un secol, doar într-un singur caz (Constantin IX Monomahul, 1042—1055) ar fi de semnalat prezenţa unui număr de 14 monede. În rest, numărul monedelor variază de la un împărat la altul, între unul pînă la patru exemplare şi numai în cazul lui Ioan Tzimisces şi Roman III posedăm cîte 12 şi respectiv 10 piese. Pentru întreaga această perioadă, de la Leon V (813—820) şi pînă la Nichifor III Botaniatul (1078—1081) se cunoaşte doar un total de 107 monede, dintre care 39 exemplare aparţin tezaurului de la Cleja, de altfel singurul depozit din această vreme, iar celelalte 68 monede provin din descoperiri izolate, un număr de 55 piese fiind emisiuni de bronz.

De o oarecare creştere a circulaţiei se poate vorbi în epoca Comnenilor, de la care s-au păstrat 216 monede. Trebuie arătat însă că doar 13

[40] Theophanes, *Chronographia*, 1, p. 356—359; Iv. Dujcev, Slavia Antiqua, 6, 1957—1959, p. 100—108; I. Barnea, *Istoria României*, 1, p. 756—765; idem, *Din istoria Dobrogei*, 2, p. 442.

[41] N. Bănescu, ARBSH, 10, 1923, p. 49—73; idem, ARBSH, 8, 1927, p. 10—22; G. Ostrogorski, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1952; A. Grecu (P. P. Panaitescu), SCIM, 1, 1950, 1, p. 223—236; *Istoria României*, 1, p. 764—765; 2, Bucureşti, 1962, p. 104; I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, 3, p. 71 şi urm.

piese aparţin unor descoperiri izolate, în timp ce majoritatea, adică 203 exemplare, provin din tezaure.

După această perioadă ar mai fi de amintit nouă monede de aur de la Ioan III Ducas Vatatzes, o piesă, tot de aur, din vremea lui Mihail VIII Paleologul, două monede de bronz de la Andronic II Paleologul şi încă una de la Mihail IX şi Teodor Angelos, cu care se încheie seria monedelor bizantine descoperite în teritoriul nord-dunărean al fostei Dacii (vezi tabelul).

Felul în care se prezintă situaţia monetară de după secolul al VII-lea nu ne mai dă posibilitatea să încercăm unele interpretări de ordin istoric mai general, ca în cazul perioadei anterioare. Mai întîi, lipsa aproape totală a monedelor din ultimele două decenii ale secolului al VII-lea şi pînă în secolul al X-lea, ne împiedică să facem vreun comentariu asupra perioadei cheie din istoria formării poporului român. Din păcate nu putem spune prea multe nici pentru secolele XI—XII, unde, aşa cum am arătat, descoperirile sînt ceva mai numeroase.

Informaţiile literare şi datele arheologice par a fi de acord în a ne documenta şi confirma prezenţa, în secolele X—XII, în regiunile nord-dunărene, a unei populaţii de bază străromâneşti. Nici în această direcţie nu se poate vorbi de un consens al istoricilor, care dau interpretări diferite documentelor de care dispunem, în special atunci cînd este vorba de localizarea vlahilor [42]. Dincolo de divergenţele de opinii şi independent de nuanţele cu care se fac aprecieri asupra unei astfel de probleme, ni se pare puţin probabil că la această dată ar mai putea fi pusă la îndoială existenţa, în zona carpato-dunăreană, a unei populaţii locale străromâneşti, care să nu reprezinte elementul etnic principal. În aceeaşi vreme însă teritoriile nord-dunărene vor avea din nou de suferit, de data aceasta, de pe urma pecenegilor şi cumanilor. Pecenegii, care îşi fac apariţia în Moldova pe la sfîrşitul secolului al X-lea se vor răspîndi curînd şi în Muntenia, Oltenia şi Transilvania [43]. Către sfîrşitul secolului al XI-lea cînd îi găsim în conflict cu ungurii în Transilvania, ei vor dispare, pentru a lăsa loc cumanilor. Şi aceştia se vor instala în cuprinsul tuturor provinciilor din stînga Dunării ca o pătură dominantă, pînă în secolul al XIII-lea, cînd vor dispare, asimilaţi de masa populaţiei româneşti. La început ei vor întreprinde unele incursiuni împotriva imperiului, pentru a deveni apoi aliaţii bizantinilor [44].

În aceste condiţii istorice nu este simplu să încerci o atribuire a procesului de circulaţie monetară din secolele X—XII, în totalitatea lui sau

---

[42] Al. Philippide, *Originea românilor*, 1—2, Iaşi, 1923—1927; N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi onomasticei*, Bucureşti, 1933; S. Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, Bucureşti, 1959; *Istoria României*, I, p. 781 şi urm.; 2, 1962, p. 42—56; Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, Bucureşti, 1967; Gh. Ştefan, Dacia, N. S., 12, 1968, p. 347—354; C. Daicoviciu, *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti, 1968, p. 83—96; idem, ActaMN, 8, 1971, p. 187—195; K. Horedt, *Unitate şi continuitate*..., p. 73—82; E. Stănescu, NEH, 3, 1965, p. 53; idem, RESEE, 6, 1968, p. 428 şi urm.

[43] C. Porphirogenetus, cap. 37—38, p. 164—171; Kedrenos-Skylitzes, 2, p. 581; J. Németh, *Zur Kenntnis der Petschenegen*, Körösi Csoma Archivum, 1, 1922; I. Conea şi I. Donat, *Contributions onomastiques*, Bucureşti, 1959, 2, p. 371—408; *Istoria României*, 2, p. 67—69; P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube;* Bucureşti, 1970; I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, 3, p. 120 şi urm.

[44] N. Iorga, ARMSI, 8, 1927—1928, p. 97—103; I. Ferenţ, *Cumanii şi episcopia lor*, Blaj, 1931; *Istoria României*, 2, p. 69—71.

numai parțial, uneia sau alteia din populațiile prezente în stînga Dunării. Cu toate dificultățile care există, primul nostru gînd, cum este și firesc, se îndreaptă mai întîi către o populație locală, stabilă, legată prin tradiții cu lumea sudică. Ne situăm de la început pe o astfel de poziție, deoarece avem în vedere că inițierea și susținerea unui proces de circulație nu pot aparține decît unei populații locale, producătoare de bunuri folosite în procesul schimbului. Celelalte populații în migrație, stabilite temporar, pe o durată mai mult sau mai puțin îndelungată, pot influența într-un sens sau altul procesul de circulație monetară și să-i imprime acestuia anumite particularități. Ne referim la eventualele grupări de monede și la fenomenul de sporire a numărului de tezaure și al emisiunilor de metal prețios. Despre aceste diferențe și nuanțe vom desprinde unele indicații din însăși analiza descoperirilor.

Cartografierea monedelor bizantine (secolele X—XII), din spațiul carpato-dunărean ne dă posibilitatea să facem în primul rînd constatarea că spre deosebire de prima etapă (secolele VI—VII), în această a doua și ultimă fază, numărul descoperirilor din Moldova se reduce pînă la jumătate, în timp ce în Muntenia este aproape același. Oarecare scăderi, nu sînt însă sensibile, se remarcă și pentru Banat și Transilvania. Ceea ce atrage însă atenția în legătură cu aceste ultime două provincii este faptul că aproape toate descoperirile monetare se situează la sud de Mureș. Către nord nu se cunosc decît două descoperiri răzlețe în părțile de nord-vest (fig. 2).

În al doilea rînd, aceeași cartografiere de care am vorbit, ne permite să relevăm faptul că aria de răspîndire a monedelor bizantine tîrzii, repartiția lor pe zone geografice și chiar anumite grupări ale lor mai restrînse, cum ar fi cele din centrul Munteniei, coincid, într-o mare măsură, cu chipul în care se distribuie și monedele din prima perioadă. Cu alte cuvinte, descoperirile de monede bizantine din secolele X—XII apar și se concentrează cu destulă exactitate în aceleași zone în care se constată și prezența emisiunilor din secolele VI—VII (fig. 3). Observația ni se pare a fi deosebit de importantă. O suprapunere a două arii de circulație monetară, deși cu o pauză între ele, ne-ar îndreptăți totuși să nu le tratăm independent una față de cealaltă. Cînd încercăm să stabilim o legătură între cele două perioade, avem în vedere faptul că o atare stare de lucruri nu poate fi socotită ca ceva întîmplător. Oricum, împrejurarea că pe urmele trasate de circulația monetară din secolele VI—VII vor apare și emisiunile din etapa tîrzie bizantină, ne-ar da dreptul să presupunem că o bună parte, dacă nu majoritatea monedelor descoperite la nordul Dunării, revine populației locale. În sprijinul ipotezei noastre am putea cita, nu atît numărul foarte mic al monedelor de metal prețios (5 AV și 2 AR din secolele X—XII, la care se mai adaugă încă 8 AV din secolul al XIII-lea), ci chipul în care se distribuie descoperirile pe întreg spațiul nord-dunărean. La o astfel de presupunere ne-ar da dreptul și lipsa aproape totală a tezaurelor pînă la sfîrșitul secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea. Toate monedele pe care le cunoaștem de la Ioan Tzimisces și pînă la Nichifor III Botaniatul, cu excepția tezaurului de la Dolhești, provin numai din descoperiri izolate și singulare, relativ egal distribuite teritorial. După această dată și pînă la sfîrșitul secolului al XII-lea se cunoaște un număr de circa zece tezaure cu emisiuni de bronz de la Comneni, în special din a doua jumătate a secolului al XII-lea. Cele mai multe provin din Muntenia și cîte unul din

Oltenia, Banat şi Transilvania. N-ar fi de loc exclus ca această creştere a numărului de tezaure, monedele izolate păstrînd proporţia cu cele din secolul al XI-lea, să fie o consecinţă a raporturilor de alianţă dintre cumani şi imperiul bizantin. Cîteva din aceste tezaure, împreună cu unele depozite contemporane din Dobrogea, sînt puse de D.M. Metcalf pe seama aceloraşi raporturi instituite de imperiu cu populaţia cumană [45].

★

Înainte de a încheia prezentarea noastră am dori să subliniem unul din aspectele mai generale ce se degajă din procesul de circulaţie monetară, care a făcut obiectul discuţiei noastre. Dacă ne-am situa pe poziţia că firul circulaţiei monetare bizantine a fost întreţinut în special de populaţia locală de origine daco-romană, pe baza unor argumente la care am făcut deseori aluzie, atunci ar trebui să opinăm şi pentru o continuitate a aceleiaşi populaţii în cursul întregii perioade de timp cuprinsă între secolele VI—XII. O rezolvare în sens pozitiv a acestei probleme, chiar dacă nu se impune în modul cel mai clar cu putinţă, nu poate totuşi să fie scoasă din cîmpul ipotezelor celor mai probabile. Luînd ca singur argument al interpretării noastre numai datele numismatice, ar urma să admitem, fie chiar şi numai cu titlul ipotetic, că fondul etnic al populaţiei din secolele VI—VII e.n., în special din regiunile extracarpatice, este acela care va genera pe cel din secolele XI—XII, atîta vreme cît în procesul de circulaţie monedele apar în aceleaşi regiuni, în ambele perioade, şi se concentrează pe aceleaşi arii geografice. Inversînd punctul de plecare al discuţiilor noastre, adică încercînd să facem unele aprecieri asupra primei perioade, în funcţie de anumite realităţi ale celei de a doua etape, am ajuns nu numai la o încheiere similară cu cea formulată mai sus, ci şi la unele nuanţări. A rezultat printre altele din expunerea noastră, că ar exista argumente pe baza cărora să se poată susţine că firul, în realitate esenţial, al circulaţiei monedelor bizantine de la sfîrşitul secolului al X-lea şi pînă la începutul secolului aî XIII-lea, din regiunile nord-dunărene, ar fi de atribuit unei populaţii autohtone, stabile, prezentă din ce în ce mai mult în documentele scrise, populaţie care era posesoare a unei puternice tradiţii în contactele cu imperiul bizantin. Acceptînd ca plauzibilă interpretarea noastră privind raportul dintre localnici şi monedele bizantine şi legătura pe care am încercat să o facem între cele două etape ale circulaţiei generale a emisiunilor bizantine, ar trebui să vedem în fondul etnic autohton principal, existent în secolele VI—VII în regiunile extracarpatice mai ales, o populaţie daco-romană. În aceeaşi ordine de idei ar fi firesc să întrevedem că populaţia respectivă, la care se vor mai adăuga elemente noi, ce vor prilejui anumite transformări în secolele VIII—IX, fără să afecteze însă structura ei de bază, va căpăta un caracter etnic uşor modificat, devenind, ceea ce adesea noi numim, o populaţie străromânească.

Analiza materialului numismatic bizantin din stînga Dunării şi sensul istoric acordat de noi acestuia, nu vine cîtuşi de puţin în sprijinul tezei care încearcă să explice realităţile procesului de continuitate prin mişcări sau

[45] D· M. Metcalf, *Coinage in the Balcans 820—1355*, Thessaloniki, 1965, p. 91 ; I. Barnea şi Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei*, 3 (passim).

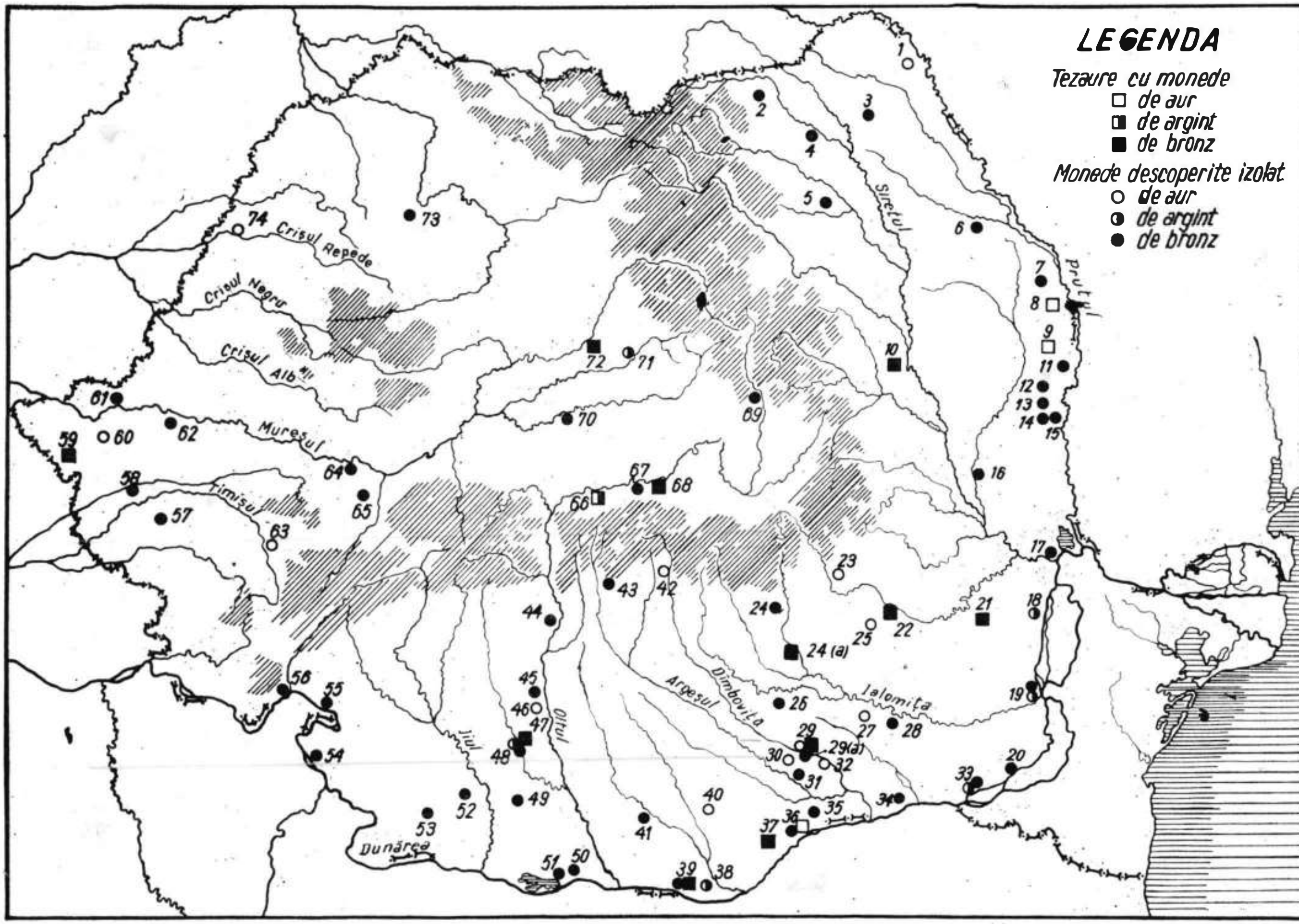

Fig. 2. — Descoperirile monetare bizantine din secolele VIII—XIII

Balş, 47
Berezeni, 11
Borăneşti, 27
Boroaia, 5
Botoşani, 3
Bucov, 24 (a)
Bucureşti, 29
Buzău, 22
Caransebeş, 63
Castranova, 49
Călăraşi, 33
Celei, 50
Cerna, 57
Cetăţeni, 42
Cioroiaşu, 53
Cleja, 10
Clinciu, 34
Copuzu, 28
Cristeşti, 72
Curtea de Argeş, 43
Deduleşti, 21
Dobruşa, 45
Dolheşti, 8
Domneşti, 30
Făgăraş, 68
Frumuşeni, 62
Giurgiu, 36
Glina, 32
Horga, 13
Hunedoara, 65
Malu, 37
Manoleasa, 1
Mediaş, 70
Merişanii, 40
Miroslava, 6
Moigrad, 73
Murgeni, 15
Novaci, 30
Ologeni, 26
Orlea, 51
Orşova, 56
Ostrovul Mare, 54
Oţeleni, 9
Pecica, 61
Pietroasele, 25
Pietroiu, 20
Pipera, 29 (a)
Piua Pietrii, 19
Prundu, 35
Racoviţa, 48
Rădăuţi, 2
Rîureni, 44
Roşiorii de Vede, 41
Satu Nou-Pocreaca, 7
Sălcuţa-Panaghia, 52
Sărăţeni-Schineni, 14
Sîncrăieni, 69
Sîntandrei, 74
Streza-Cîrtişoara, 66
Suceava, 1
Şendreni, 17
Ştefăneşti, 46
Şuletea, 12
Tecuci, 16
Tega, 23
Teremia Mare, 59
Tichileşti, 18
Timişoara, 58
Turnu Severin, 55
Variaş, 60
Vădaş, 71
Vărbilău, 24
Veţel, 64
Voila, 67
Zimnicea, 39
Zimnicele, 38

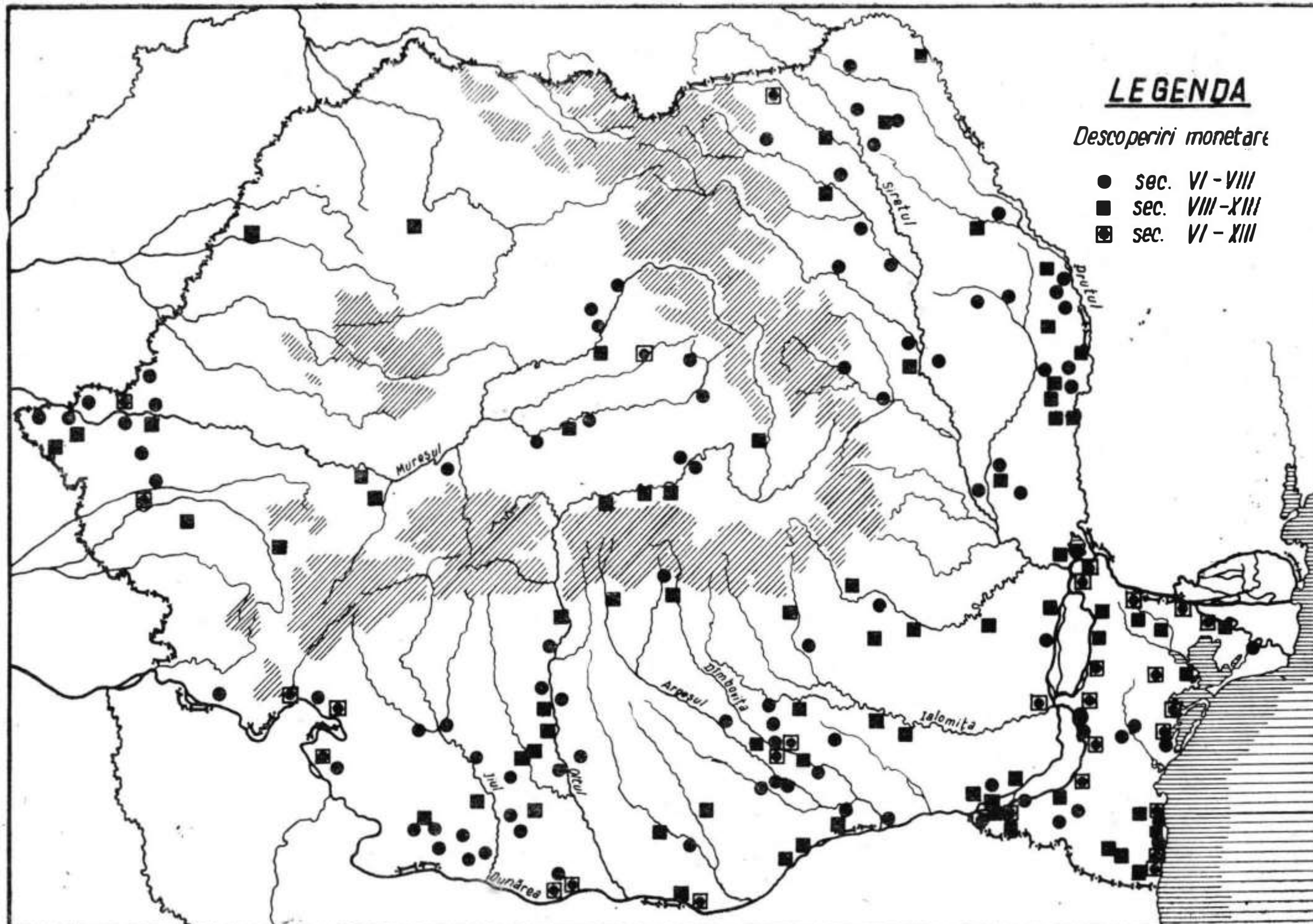

Fig. 3. — Descoperirile monetare bizantine din România

dizlocări şi reveniri de populaţii [46]. Nu ştim ca în secolele VIII—IX, adică de la deplasările slavilor şi apoi cele ale bulgarilor, să mai fi avut loc evenimente de amploare, care să dea naştere la un proces de felul celor amintite. Schimbări şi deplasări masive de populaţii de la nord spre sud de fluviu şi apoi invers, ar presupune şi schimbări profunde în cultura materială şi chiar în structura etnică. Aceeaşi teorie imigraţionistă n-ar putea să explice persistenţa unor centre aglomerate de locuire şi nici repetarea unor fenomene de circulaţie monetară care se succed pe acelaşi loc şi în aceleaşi condiţii. Atîta vreme cît un proces de circulaţie monetară se redresează după o întrerupere de peste două veacuri, survenită în urma înfiinţării statului bulgar, proces care acoperă cu destulă exactitate teritoriile unde s-au vehiculat anterior atîtea monede şi obiecte bizantine, nu avem motive să ne îndoim de persistenţa şi continuitatea elementului etnic local. Deplasări masive de populaţii, de genul celor menţionate s-ar reflecta în circulaţia monetară prin existenţa unor goluri interzonale, ca şi prin deplasarea centrelor de concentrare a descoperirilor, în raport cu perioadele anterioare. Or din felul cum se prezintă situaţia descoperirilor de monede din secolele X—XII, făcute în regiunile carpato-dunărene, nu rezultă că în procesul de circulaţie s-ar fi produs anumite tulburări, şi cu atît mai mult, că ar fi avut loc schimbări esenţiale.

Înfăţişînd tabloul descoperirilor bizantine de la nord de Dunăre am încercat ca, pe lîngă prezentarea unor date statistice, să formulăm şi unele concluzii de ordin mai general istoric. Am căutat de fiecare dată să acordăm acestora mai mult un caracter ipotetic. În permanenţă ne-am străduit să vedem în ce măsură analiza şi interpretarea materialului numismatic ne poate ajuta în eforturile generale de a lămuri spinoasele probleme legate de istoria formării poporului român. Nu avem pretenţia că am reuşit să răspundem pe deplin scopului urmărit. Sperăm în schimb că cel puţin în parte, strădania noastră nu se va dovedi a fi fost zadarnică.

---

[46] R. Roesler, *Romanische Studien*, Leipzig, 1871; *Istoria României*, 1, p. 777—783.

CATALOGUL DESCOPERIRILOR MONETARE BIZANTINE DIN REGIUNILE CARPATO-DUNĂRENE

Alexandria (jud. Teleorman)

Prin anii 1954—1955, pe malul stîng al apei Vedea, la punctul „Gorgan", s-a descoperit un solidus de la *Heraclius*[1] (Wroth, p. 189, nr. 46).

Alimănești (com. Izvoarele jud. Olt)

Din această localitate provine un follis de la *Justin I* (Wroth, 28, emis. Constantinopol), găsit cu ani în urmă și intrat într-o colecție particulară [2].

Apalina — Reghin (jud. Mureș)

În 1786 s-a găsit un solidus de la Justinian (Sabatier, I, pl. XII, 3, Constantinopol), împreună cu alte monede; moneda a făcut parte din colecția lui M. P. Szatmari [3].

Arad

Lîngă castelul de apă al orașului s-au găsit trei monede de bronz de la *Justinian*. Una dintre ele a ajuns la Muzeul de istorie din localitate. Același muzeu mai posedă un follis de la *Justin II* (Wroth, 134, Nicomedia) găsit pe teritoriul orașului, în 1962[4].

Bacău

Într-o colecție privată se află un follis de la *Justin I*, găsit la Bacău. Moneda a fost văzută și descrisă de Prof. D. Tudor [5].

Balta Verde (jud. Mehedinți)

Întîmplător s-a găsit la punctul „Cîmpul Deciului" o monedă de bronz de la *Justin II* (Wroth, 184, Cyzic). Acum se află la Institutul de arheologie (inv. 324) [6].

Balș (jud. Olt)

Pe teritoriul orașului s-a descoperit un tezaur de monede bizantine de bronz tăiate în mai multe bucăți, toate emisiuni din epoca *Comnenilor* [7].

---

[1] C. Preda, Materiale, 6, 1959, p. 251; I. Spiru, SCN, 3, 1960, p. 554.
[2] B. Mitrea, SCIV, 19, 1968, 1, p. 181 (87).
[3] I. Winkler, SCN, 3, 1960, p. 440.
[4] B. Mitrea, SCIV, 13, 1962, 1, p. 222.
[5] *Ibidem*, 18, 1976, 1, p. 201.
[6] D. Berciu și Eug. Comșa, Materiale, 2, 1956, p. 402.
[7] Em. Condurachi, CNA, 15. 1940, p. 227—229; O. Iliescu, *XIV-e Congrès international des Études byzantines*, Bucarest, 1971, p. 211—212.

Băiceni (com. Mînăstirea Doamnei, jud. Botoşani)

Din informaţiile primite de la Dan Teodor (Iaşi) rezultă că în această localitate s-a găsit o monedă de bronz de la *Justinian*.

Beba Veche (jud. Timiş)

Pe teritoriul acestei localităţi s-a descoperit o monedă de la *Constans II* [8].

Berezeni (jud. Vaslui)

În 1946 s-a găsit o monedă de bronz de la *Tiberiu III* [9] (Wroth, II, p. 353, nr. 36?, emisă la Ravena).

Bîrlăleşti (jud. Vaslui)

În 1962, prof. Ghenuţă Coman a descoperit o monedă bizantină de bronz, în stare fragmentară, datînd din secolul al VII-lea [10].

Borăneşti (jud. Ilfov)

Este menţionată descoperirea unei monede de aur de la *Mihail VII Ducas* [11].

Boroaia (jud. Suceava)

După cum ne informează Dan Teodor (Iaşi), pe teritoriul comunei s-a descoperit o monedă de bronz de la *Ioan Tzimisces*.

Botoşana (jud. Suceava)

În cursul săpăturilor efectuate de Dan Teodor în 1967 s-a găsit în bordeiul nr. 13 o monedă de bronz de la *Justinian I* [12].

Botoşani

În 1958 s-a găsit pe teritoriul oraşului o monedă de bronz de la *Roman III Argyros* [13].

Bratei (jud. Sibiu)

În timpul săpăturilor efectuate sub conducerea lui I. Nestor s-a descoperit în 1968, în necropolă (M. 190), o monedă de bronz de la *Justinian* (Bellinger, Dumbarton Oaks Collection, 1966, p. 104, 98 a). Moneda se află la Institutul de arheologie (inv. 1399) [14].

Bucov (jud. Prahova)

Cu circa 60—65 ani în urmă s-a descoperit prin părţile Bucovului un tezaur alcătuit din 31 monede de la *Ioan II* şi *Manuel I Comnenul*. Tezaurul a fost achiziţionat de Cabinetul Num. al Academiei şi va fi publicat de Oct. Iliescu, în *Creşterea colecţiilor*, nr. 39—40, ian.—iunie. 1972.

---

[8] I. Tömörkény — P. Hársanyi, NumKözl, 11, 1912, p. 10; D. Csallány, ActaArh, 2 1952, p. 238.

[9] I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 197.

[10] Dan Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 113.

[11] I. Dimian, Muzeul regional Ploieşti. Din activitatea muzeelor noastre, 1, 1956, p. 82—86.

[12] Dan Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 113 (a se vedea şi nota 70).

[13] *Ibidem*, p. 120.

[14] B. Mitrea, SCIV, 20, 1969, 1, p. 170.

București

Pe teritoriul capitalei[15], cu diferite ocazii s-au descoperit următoarele monede bizantine: 2AE *Justinian I* (Wroth, 28), găsite: una în vecinătatea „Pieței de Flori", iar cealaltă în str. Șelari Gabroveni, în 1951; 1 AE *Justin II* (Wroth, 32, emisă Constantinopol), găsită la stadionul 23 August; 1AE *Constantin X* (Wroth, II, tip 3, surfrapată peste o piesă de la Constantin X și Eudochia), apărută în săpăturile de la Mihai Vodă; un hyperper de la *Mihail VIII* (Wroth, II, p. 608), găsit pe Calea Rahovei, prin 1912; *tezaur* alcătuit din 9 monede din epoca *Comnenilor*, descoperit în 1920, în str. Armașului, astăzi Gh. E. Grigorescu. Pe împărați se distribuie astfel: 2 bill. *Alexios I* (Wroth, II, tip 4, p. 143); 3 AE *Ioan II* (Wroth, tip 6, nr. 53—55); 4 AE *Manuel I* (Wroth, tip 4, nr. 34—37).

București-Ciurel

Pe dealul Ciurel, inclus acum în orașul București[16], s-au găsit 16 monede de bronz bizantine scyphate de la *Isaac II Angelos* (Wroth, II, pl. 72, nr. 5—6) și *Alexios III Comnenul* (Wroth, 10).

București — Dămăroaia

În așezarea din secolul al VI-lea e.n. din această parte a orașului București s-a descoperit o monedă de bronz de la *Justinian*[17].

București — Străulești Măicănești

În urma săpăturilor făcute în acest sector de către Muzeul de istorie a orașului București s-au găsit două monede de bronz de la *Justinian I*[18]. Este vorba de un follis (Wroth, p. 29, nr. 28, Constantinopol) și de o jumătate de follis (Wroth, p. 52, nr. 258, Cyzic).

Buzău

La Muzeul din Buzău se aflau, înainte de 1958, 6 AE *Isaac II Angelos* și 3 AE *Alexios III Comnenul*, provenind probabil dintr-un tezaur găsit pe teritoriul orașului[19].

Caransebeș (jud. Caraș-Severin)

Pe teritoriul orașului s-a găsit un solidus emis în vremea lui *Roman III Argyros*[20].

Castranova (jud. Dolj)

Din localitate provine o monedă de bronz de la *Mihail IV*[21] (Thompson, Teodora, după Wroth, II. p. 507, nr. 6).

---

[15] Sawyer Mc. A. Mosser, *Numismatic Notes and Monographs*, 67, 1935, p. 15; Const. Moisil, Academia Română. Buletin lunar, 2, 1947, 3, p. 10—11; cf. și Oct. Iliescu, SCN, 3, 1960, p. 493—495 (pentru tezaur); B. Mitrea, SCIV, 12, 1961, 1, p. 152; SCIV, 13, 1962, 1, p. 223; SCIV, 16, 1965, 3, p. 617; Oct. Iliescu, Caiet selectiv de informare asupra creșterii colecțiilor Bibliotecii Academiei (se va cita în continuare Caiet selectiv), 8, 1963, p. 337 (nr. 342); M. Constantiniu, SCIV, 17, 1966, 4, p. 668 (nota 18).

[16] I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 202.

[17] M. Constantiniu, *loc. cit.*

[18] B. Mitrea, SCIV, 14, 1963, 2, p. 472 (46); M. Constantiniu, *loc. cit.*, și p. 676 (fig. 8),

[19] C. Preda, SCN, 2, 1958, p. 465; cf. și B. Mitrea, SCN, 3, 1960, p. 497—499.

[20] NumKözl, 13, 1914, p. 26; I. Sabău, SCN, 2, 1958, p. 287.

[21] Moneda a fost adusă la Institutul de arheologie de către C. S. Nicolăescu Plopșor.

Călăraşi (jud. Ialomiţa)

Pe teritoriul oraşului şi în împrejurimile sale s-au descoperit următoarele monede bizantine [22]; 1 AE *Leon VI* (Wroth, 8) găsită în curtea şcolii din cartierul Mărgineni; 5 AR *Ioan Tzimisces* (Wroth, II, p. 475, nr. 5) descoperite în 1947, în marginea de sud a oraşului; 1 AE *Ioan Tzimisces-Vasile II* (tip Thomson, A_1) găsită în săpăturile de la Grădiştea în 1968; 1 AE *Vasile II* şi *Constantin VIII* (Thomson, tip A_2) găsită tot la Grădiştea; 42 de sigilii din secolele VIII—XII descoperite în zona dintre Călăraşi şi Silistra.

Celei (jud. Olt)

În cursul săpăturilor efectuate de D. Tudor în cetatea şi aşezarea civilă de la Celei şi prin împrejurimi s-au descoperit următoarele monede bizantine [23]: 7 monede de bronz de la *Justin I*, dintre care trei emise la Constantinopol; 20 monede de bronz şi una de aur de la *Justinian I*, emise: 4 la Constantinopol, 2 Cyzic, 2 Nikomedia, 5 Thesalonic; 14 monede de bronz de la *Justin II*, emise: 3 Constantinopol, 2 Nikomedia, 3 Thesalonic; 3 monede de bronz de la *Tiberiu II Constantin*, 8 monede de bronz de la *Mauriciu Tiberiu*, emise, cele mai multe, la Constantinopol; o monedă de la *Focas*? (Wroth, 107—8?); 2 AE *Mihail IV* (după Wroth, Teodora), 2 AE *Constantin IX*; 1 AE *Isaac I* (Wroth, 5); 2 AE *Constantin X*; 1 AE *Mihail VII* (Wroth, 24).

Ceptura (jud. Prahova)

În colecţiile vechi ale MNA, provenind din expoziţia din 1906, s-a păstrat o monedă de bronz de la *Justin II* [24] (Wroth, 133).

Cerna (com. Berin, jud. Timiş)

Se păstrează o informaţie generală despre descoperirea de monede bizantine de bronz de la *Constantin Porfirogenitul* şi *Alexios I*, precum şi a unor monede de aur de la *Comneni* [25].

Cetăţeni (jud. Argeş)

În săpăturile lui D. V. Rosetti din 1962 a apărut o monedă de aur de la *Ioan III Ducas Vatatzes* [26] (Nicaea).

Cioroiaşu (jud. Dolj)

Din datele furnizate de Oct. Toropu (Craiova), pe teritoriul comunei s-au găsit două monede de bronz, emisiuni de la *Focas* sau *Heraclius* şi de la *Vasile II* şi *Constantin VIII*.

Cioroiu Nou (jud. Dolj)

În aşezarea şi cetatea de pămînt din această localitate s-au găsit monede romane şi bizantine de la Traian pînă la *Heraclius* [27].

---

[22] I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 199; B. Mitrea, SCIV, 20, 1969, 1, p. 171; idem, SCIV, 21, 1970, 2, p. 345; I. Mititelu şi I. Barnea, SCIV, 17, 1966, 1, p. 43—50; I. Barnea, SCIV, 17, 1966, 2, p. 277—297.

[23] D. Tudor, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 393—398; idem, Ramuri, 39, 1943, p. 272; idem, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 203—204; acelaşi, Materiale, 1, 1953, p. 700, 735 şi 741; Materiale, 7, 1961, p. 476 şi 485—487; idem, Dacia, N. S., 4, 1960, p. 552; B. Mitrea, SCIV, 19, 1968, 2, p. 396; Institutul de arheologie, inv. 144, 159, 867, 885, 888 şi 927; B. Mitrea, SCIV, 14, 1963, 2, p. 472; idem, SCN, 4, 1968, p. 394—396 şi nota de inv. 1025 de la Institutul de arheologie, întocmită de acelaşi autor.

[24] Nota de inv. 1005 de la Institutul de arheologie.

[25] Ö. Gohl, NumKözl, 1909, p. 144; Const. Moisil, BSNR, 1920, p. 80.

[26] B. Mitrea, SCIV, 14, 1963, 2, p. 472.

[27] D. Tudor, Materiale, 8, 1962, p. 552.

Cîmpulung (jud. Argeş)

La muzeul local se află un follis de la *Justin II*, găsit în cartierul „Pescăreasa"[28].

Cleja (jud. Bacău)

Un sătean a găsit întîmplător, în anul 1930, un tezaur alcătuit din 38 monede de bronz şi una de argint, aparţinînd următorilor împăraţi bizantini[29]: 1 AE *Leon V* şi *Constantin* (Wroth, 22); 1 AE *Mihail II* şi *Teofil* (Wroth, 20); 2 *Teofil II* (Wroth, 15 şi 44); 1 AE *Teofil Mihail II* şi *Constantin* (Wroth, 49); 2 AE *Vasile I* (Wroth 8); 1 AR şi 6 AE *Vasile I* şi *Constantin* (Wroth, 6, 11 şi 18); 11 AE *Leon VI* (Wroth, 8); 3 AE *Leon VI* şi *Alexandru* (Wroth, 11); 1 AE *Constantin VII* şi *Zoe* (Wroth, 2); 7 AE *Roman I* (Wroth, 14, 15 şi 19); 3 AE *Constantin VII* (Wroth, 45, 52 şi 53).

Clinciu (com. Spanţov, jud. Ilfov)

La Institutul de arheologie (inv. 456) se află 1 AE *Vasile II* (Wroth, 37) şi un plumb de la *Alexios I Comnenul*, găsite înainte de 1952[30].

Cocioc (jud. Ilfov)

Pe teritoriul comunei s-a descoperit un follis de la *Anastasius*[31].

Comăneşti (jud. Bacău)

Se păstrează indicaţii generale despre descoperirea cîte unei monede bizantine de bronz de la *Mauriciu Tiberiu* şi *Heraclius*[32].

Copuzu (com. Crăsani, jud. Ialomiţa)

În apropierea rîului Ialomiţa s-a descoperit în 1952, într-un vas de lut, un tezaur alcătuit din 45 de monede de bronz de la următorii împăraţi: 22 AE *Alexios I Comnenul* (Wroth, 14, 24, 40, 51, 66); 2 AE *Ioan II Comnenul* (Wroth, 67, 70); 21 AE *Manuel I Comnenul*[33] (Wroth, 3, 4, 6).

Corni (jud. Botoşani)

O monedă de bronz de la *Justin II* (emisă 370/1) se află la şcoala din localitate[34].

Corund (jud. Harghita)

Se vorbeşte vag despre descoperirea unor monede bizantine din secolul al VII-lea, fără alte precizări[35].

Craiova

Pe teritoriul oraşului şi prin împrejurimile acestuia s-au descoperit: 1 AV *Anastasius* şi 1 AE *Heraclius*[36].

---

[28] B. Mitrea, SCIV, 15, 1964, 4, p. 580; idem, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 384 (80).

[29] I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 198—199; Dan Teodor, SCIV, 19, 1968, 2, p. 240.

[30] Ambele piese au fost aduse la Institutul de arheologie de B. Mitrea şi de noi, cu prilejul unei periegheze din 1952.

[31] B. Mitrea, SCIV, 11, 1960, 1, p. 192.

[32] Dan Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 113 (nota 90).

[33] I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 202.

[34] B. Mitrea, SCIV, 23, 1972, 1, p. 146.

[35] J. G. Neigebaur, *Dacien. Ans den Überresten des klassischen Altertums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen*, Braşov, 1851, p. 292; SCIV, 3, 1952, 2, p. 336; I. Sabău, SCN, 2, 1958, tabelul 2; în note pune la îndoială această descoperire, pe care o atribuie tezaurului de la Firtuşu.

[36] B. Mitrea, SCIV, 17, 1966, 2, p. 425; Oct. Toropu, Drobeta, 1 (în curs de apariţie).

Cristești (jud. Mureș)

În colecția lui O. Lukian din București se află un tezaur alcătuit din monede de bronz de la *Alexios III Comnenul*, achiziționat de colecționar în anul 1970 [37].

Crușița? (jud. Timiș) (poate Crușivița, com. Sichevița)

În 1871 s-a găsit o monedă de aur de la *Focas* [38].

Cudalbi (jud. Galați)

Unul din locuitorii comunei a descoperit în 1931 un tezaur alcătuit din 28 monede de bronz de la *Anastasius* și *Justin I* [39]. Monedele se aflau depuse într-un vas de lut acoperit cu o piatră. Iată repartiția lor: 13 AE *Anastasius*, (Wroth, 18, 28, 30, 36, 37, 40—42, 57; emisiuni din Constantinopol); 15 AE *Justin I* (Wroth, 16, 25, 32, 33, 40, 46, 60, 63; emisiuni: 12 AE din Constantinopol; 1 AE Nicomedia și 2 AE Cyzic).

Curtea de Argeș

Din săpăturile efectuate la Curtea de Argeș provin trei monede de bronz, emisiuni de la: *Ioan I Tzimisces*, *Andronic II* și *Mihail IX* și *Teodor Angelos Ducas Comnenul* [40].

Dedulești (com. Mircea Vodă, jud. Brăila)

Din această localitate provine un tezaur, format din 50 monede de bronz bizantine, descoperit pe malul rîului Buzău în anul 1940 [41]. Monedele aparțin împăraților: 31 AE *Isaac II Angelos* (Wroth, 5, 6, 9); 19 AE *Alexios III* (Wroth, 7, 8, 10, 12).

Dobrușa (com. Zlătărei, jud. Vîlcea)

Din această localitate provin următoarele monede bizantine: 1 AE *Justin II*; 1 AE *Leon VI*; 1 AE *Roman I* și 1 AE *Ioan Tzimisces* [42].

Dolhești (jud. Iași)

I. Prin anii 1881—1882 s-a găsit un tezaur cu circa 50—60 monede de aur din secolul al XI-lea, emisiuni de la *Vasile II* și *Constantin VIII*.

II. O altă descoperire s-a făcut tot la Dolhești, prin 1920, constînd din 20 monede de aur bizantine, dintr-o perioadă care nu mai poate fi precizată [43].

Domnești (jud. Ilfov)

La cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei se află două monede de aur, una de la *Mauriciu Tiberiu*, iar celaltă de la *Vasile II* și *Constantin VIII* [44].

Dorobanți (jud. Arad)

Într-un mormînt descoperit la punctul „Fîntîna Porcilor" a apărut și o monedă de bronz de la *Anastasius* [45] (Wroth, 47, emis la Constantinopol).

---

[37] Informația o datorăm lui Oct. Lukian.

[38] I. Berkeszi, *Délmagyarország éremleletei*, Timișoara, 1907, 11; D. Csallány, Acta Arch, 2, 1952, p. 237.

[39] I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 190—191.

[40] O. Tafrali, RIAF, 1922, p. 155; N. Constantinescu, BMI, 40, 1971, 3, p. 15.

[41] I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 203.

[42] Oct. Toropu, *op. cit.*, și comunicare prezentată la Consfătuirea arheologică, București, 1971.

[43] Const. Moisil, BSNR, 10, 1913, p. 63; idem, BSNR, 15, 1920, p. 78; vezi și Dan Teodor, SCIV, 19, 1968, 2, p. 239.

[44] B. Mitrea, SCIV, 14, 1963, 2, p. 472.

[45] *Ibidem*, 13, 1962, 1, p. 223.

Dorohoi (jud. Botoşani)

Prin împrejurimile oraşului s-au descoperit cîteva monede de bronz de la *Justinian* şi *Heraclius*[46].

Drăgaica Gară (jud. Buzău)

La Institutul de arheologie (inv. 1198) se află un solidus de la *Justinian* găsit în 1961 la Drăgaica[47].

Făgăraş (jud. Braşov)

Cu ocazia unor lucrări agricole s-a descoperit un tezaur alcătuit din 60 de monede bizantine de bronz şi billon, emise de *Alexios I* şi *Ioan II Comnenul*. Dintre acestea, 17 piese au ajuns la Muzeul Brukenthal-Sibiu[48].

Fălticeni (jud. Suceava)

Prin împrejurimile oraşului s-ar fi găsit monede bizantine de la *Justinian* şi *Heraclius*[49].

Firtuşu (com. Păuleni, jud. Harghita)

Pe platoul Firtuşului s-a descoperit în 1831 un tezaur format din circa 300 monede de aur romane tîrzii şi bizantine timpurii. Dintre acestea s-au mai păstrat doar şapte exemplare la muzeul din Odorhei şi încă unul la cel din Cluj[50]. S-au identificat monede de la următorii împăraţi : *Aurelian*, *Theodosius*, *Honorius*, *Valentinian III*, 3 AE *Theodosius II*, *Marcian*, *Pulcheria*, *Leon*, *Zeno*, *Anastasius*, *Justin I*, *Justinian*, *Mauriciu Tiberiu*, *Heraclius* şi *Heraclius Constantin*.

Frumoşeni (jud. Arad)

În timpul săpăturilor efectuate în 1948 s-au descoperit trei monede bizantine de bronz din secolul al XII-lea[51].

Galaţi

Pe malul Dunării, împreună cu o serie de fragmente ceramice, s-a găsit în 1916 un grup, probabil tezaur[52], de 12 monede de argint aparţinînd următorilor împăraţi bizantini : *Heraclius* şi *Heraclius Constantin*, 3 AR (Wroth, 102); *Constans II*, 4 AR (Wroth, 85, 90); *Constantin IV*, 5 AR (Wroth, p. 316—7, nr. 25—26).

Găeşti (jud. Dîmboviţa)

La cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei (inv. 1593 şi 1655/204) se află patru monede de bronz şi una de aur de la *Justinian I* (Wroth, 32, 33 şi 185, emise la Constantinopol şi Nikomedia). Monedele s-au găsit prin 1900, cu ocazia construirii unor case[53].

---

[46] Dan Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 113 (nota 90).

[47] B. Mitrea, SCIV, 14, 1963, 2, p. 472.

[48] K. Horedt, SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 509 ; idem, *Contribuţii la istoria Transilvaniei sec. IV—XIII*, Bucureşti, 1958, p. 126 (în continuare se va cita *Contribuţii* . . .).

[49] Dan Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 113 (nota 90).

[50] A. Ferenczi, *Firtosvár aranyéemlelete Székelység*, 4, 1934, nr. 7—8 : *idem*, *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 62, 1939, p. 59—78 ; K. Horedt, *Contribuţii* . . ., p. 105—106.

[51] Studii, 2, 1949, 2, p. 92 ; I. Sabău, SCN, 2, 1958, p. 288.

[52] I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 196—197.

[53] B. Mitrea, SCIV, 12, 1961, 1, p. 153 ; Oct. Iliescu, Caiet selectiv, 6, 1962, p. 308—309 (nr. 1032 şi 1036—1038).

Giarmata (jud. Timiş)

În timpul unor lucrări de grădinărit făcute pe terenul C.A.P. s-a găsit un follis de la *Justin II*[54] (Wroth, 148, emis Nikomedia).

Giurgiţa (jud. Dolj)

Pe teritoriul comunei s-a descoperit cîte o monedă de bronz de la *Justin II* şi *Tiberiu II Constantin*[55].

Giurgiu (jud. Ilfov)

În decursul timpului, pe teritoriul oraşului şi prin împrejurimi s-au descoperit următoarele monede bizantine : 1 AE *Ioan II Comnenul* (Wroth, 54, dar AE) ; 1 AE *Alexios III Comnenul* ; 1 AV *Ioan III Vatatzes* (Wroth, 10) ; 1 AV *Mihail VIII Paleologul*[56].

Glina (jud. Ilfov)

La Institutul de arheologie (inv. 1406) se află o monedă de aur de la *Vasile II* şi *Constantin VIII*[57] (Wroth, 5).

Gropeni (jud. Brăila)

Pe malul Dunării, în anul 1934, s-a găsit întîmplător, un vas de lut cu 47 monede de bronz bizantine[58], aparţinînd : 10 AE *Justinian* (Wroth, 60, 62, 112, 190, 197, 235, 245, emise la Constantinopol, Nikomedia, Cyzic şi Antiohia) ; 37 AE *Justin II* (Wroth, 37, 39, 42, 47, 51, 66, 70, 78, 89, 106, 108, 115, 123—4, 127, 132—3, 135, 137, 150, 152, 157, 161, 166, 182, 204, emise la Constantinopol, Nikomedia, Cyzic, Tessalonic şi Antiochia).

Grumezoaia (jud. Vaslui)

Două monede de bronz de la *Focas* s-au descoperit pe teritoriul acestei comune[59].

Hoghiz—Ungra (jud. Braşov)

Prin împrejurimile celor două localităţi s-au găsit mai multe monede antice, printre care şi un solidus şi o monedă de bronz de la *Mauriciu Tiberiu*[60]. Nu se cunosc amănunte.

Horga (com. Epureni, jud. Vaslui)

Din această localitate provin trei monede bizantine ; 1 AE *Justinian I* ; 1 AE *Justin II* şi 1 AE *Constantin X Ducas*[61].

Horgeşti (jud. Bacău)

Pe teritoriul acestei localităţi s-a găsit în 1968 un tezaur alcătuit din circa 40 monede bizantine de bronz emisiuni de la *Justin I* şi pînă la *Mauriciu Tiberiu*. Tezaurul, încă nepublicat, se află la muzeul din Bacău. Monedele erau depuse într-un vas de bronz, împreună cu alte obiecte[62].

---

[54] B. Mitrea, SCIV, 18, 1967, 1, p. 201.

[55] Oct. Toropu, *op. cit.*

[56] Gh. Rădulescu şi M. Ionescu, SCN, 1, 1957, p. 466 ; Oct. Iliescu, Caiet selectiv, 4, 1962, p. 357—358 (nr. 493—494) ; idem, RRH, 4, 1965, p. 342 ; Institutul de arheologie, inv. nr. 612.

[57] B. Mitrea, SCIV, 20, 1969, 1, p. 171.

[58] I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 193—194.

[59] Informaţie de la prof. Ghenuţă Coman.

[60] M. J. Ackner, *Mitteilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung u. Erhaltung der Baudenkmale*, 1, 1856 (45) ; K. Horedt, *Contribuţii* ..., p. 106 şi SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 398.

[61] Informaţie de la prof. Ghenuţă Coman ; idem, MemAntiq, 3, 1971, p. 484.

[62] Ziarul România Liberă, XXVI, 1968, nr. 7360, din 20 ian. 1968, p. 3 ; B. Mitrea, SCIV, 20, 1969, 1, p. 171 ; Dan Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 113.

Hunedoara

Într-un cimitir din epoca arpadiană s-a găsit şi o monedă de bronz găurită şi folosită ca podoabă [63].

Huşi (jud. Vaslui)

Prin împrejurimile oraşului s-au găsit monede din vremea lui *Justin* şi *Heraclius*. Nu se cunosc alte date, în afara acestei informaţii generale [64].

Iaşi

După informaţia lui Al. Andronic, pe teritoriul oraşului s-ar fi găsit o monedă de aur de la *Justinian I* [65].

Insula Banului

În cuprinsul insulei s-a găsit o monedă de bronz de la *Tiberiu II Constantin* [66].

Leu (jud. Dolj)

Pe teritoriul comunei se semnalează descoperirea unei monede de bronz de la *Justinian I* [67].

Malu (jud. Ilfov)

În malul surpat al Dunării s-a găsit în 1946, într-un vas de lut, un tezaur de monede de bronz concav-convexe, din epoca *Comnenilor*. Cele mai multe monede s-au împrăştiat printre muncitori şi locuitori din Giurgiu. Trei din acestea au fost păstrate de Maria Regeni [68].

Manoleasa (jud. Botoşani)

Prin anii 1783—1785 s-a descoperit un hyperper de aur de la *Manuel I* [69] (Wroth, II, nr. 4—5).

Mediaş (jud. Sibiu)

Se menţionează descoperirea următoarelor monede bizantine: 1 AE *Tiberiu III* (Wroth, II, 8); 1 AE *Ioan Tzimisces* (Goodacre, p. 214/4); 1 AE *Constantin X Ducas* [70] (Goodacre, p. 247/6).

Merişanii (jud. Teleorman)

Într-o colecţie particulară se află 1 AV de la *Ioan III Ducas Vatatzes* [71].

Miroslava (com. Uricani, jud. Iaşi)

Într-o aşezare de tip Dridu s-a descoperit în 1968 o monedă de bronz de la *Roman III Argyros* [72].

---

[63] DolgCluj, 2, 1911; M. Roşka, DolgCluj, 1913, p. 166—190; cf. şi I. Sabău, SCN, 2, 1958, p. 289.

[64] Dan Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 113 (nota 90).

[65] M. Petrescu Dîmboviţa, RRH, 6, 1967, 2, p. 185 şi nota 29; cf. şi B. Mitrea, SCIV, 19, 1968, 2, p. 181.

[66] Oct. Toropu, *op. cit.*

[67] *Ibidem.*

[68] B. Mitrea, SCIV, 20, 1969, 1, p. 171.

[69] Oct. Iliescu, Caiet selectiv, 10, 1964, p. 319 (196).

[70] I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 197; K. Horedt, *Contribuţii ...*, p. 106; Eug. Chirilă, V. Lucăcel, V. Pepelea şi G. Togan, ActaMN, 4, 1967, p. 459.

[71] B. Mitrea, SCIV, 16, 1965, 3, p. 417.

[72] Idem, SCIV, 20, 1969, 1, p. 171; Dan Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 120.

Mîrşani (jud. Dolj)

Pe teritoriul comunei s-a găsit 1 AE *Justinian I* [73].

Moigrad — Porolissum

În colecţia Dr. Al. Culcer din Cluj se află o monedă de bronz de la *Ioan Tzimisces*, cu reversul surfrapat în timpul lui *Mihail IV* [74] (Wroth, II, p. 497, nr. 6—10).

Movileni (jud. Galaţi)

Pe malul stîng al Siretului s-a descoperit în 1938 un tezaur cu monede bizantine, alcătuit din 26 piese de bronz, depuse într-un vas de lut [75]. Pe împăraţi ele se repartizează astfel: 11 AE *Tiberiu II Constantin* (Wroth, 37, 54, 67, 107, emise: 4 AE la Constantinopol, 3 AE la Antiochia şi 4 AE la Nikomedia); 15 AE *Mauriciu Tiberiu* (Wroth, 49, 63, 146, 181, emise: 10 AE la Constantinopol, 4 AE la Cyzic şi 1 AE la Antiochia).

Murgeni (jud. Vaslui)

Recent s-a descoperit la punctul „Ilişoaia" o monedă de bronz de la *Nichifor III Botaniatul* şi o alta, tot de bronz, din epoca *Comnenilor*, la locul numit „Oiţa" [76].

Neajlovul (fost Babele, jud. Ilfov)

În arhiva Inst. arheologie (Dosar 1886) se păstrează informaţia că în fosta comună Babele s-a găsit o monedă de bronz de la *Justin I*.

Novaci (jud. Ilfov)

În anul 1959 Inst. arheologie a achiziţionat un lot de monede, printre care şi cîteva emisiuni bizantine, cu specificaţia că s-au descoperit pe teritoriul comunei Novaci. Este vorba de: 2 AE *Mihail VII* (Thompson, p. 114, cls. H); 2 AV *Ioan III Vatatzes* [77] (Wroth, Ioan II Comnenul).

Odorhei—împrejurimi (jud. Harghita)

La Muzeul din Budapesta se află o imitaţie a unei monede de aur bizantine, datînd probabil din secolul al VII-lea [78].

Ologeni (jud. Prahova)

Institutul de arheologie (inv. 1070) a primit, ca donaţie de la R. Brezeanu, o monedă de bronz de la *Manuel I Comnenul* (Wroth, 34) găsită după primul război mondial în partea de nord-vest a satului pe malul vechii albii a rîului Ialomiţa [79].

Olteniţa (jud. Ilfov)

De pe teritoriul oraşului provine o monedă de bronz de la *Heraclius* [80].

---

[73] Oct. Toropu, *op. cit.*

[74] Al. Culcer şi I. Winkler, *ActaMN*, 7, 1970, p. 545—546.

[75] I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 194—195.

[76] Informaţie de la prof. Ghenuţă Coman.

[77] C. Preda, SCN, 3, 1960, p. 474—475; B. Mitrea, SCIV, 11, 1960, 1, p. 193.

[78] Ö. Gohl, NumKözl, 13, 1914, p. 22; K. Horedt, *Contribuţii* ..., p. 106; idem, SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 398.

[79] B. Mitrea, SCIV, 21, 1970, 2, p. 346 (92).

[80] Oct. Iliescu, Studii, 5, 1952, p. 181.

Orlea (jud. Olt)

Pe teritoriul comunei s-au găsit următoarele monede bizantine : 3 AE *Justinian* ; 7 AE *Justin II* ; 4 AE *Mauriciu Tiberiu* ; 1 AE *Ioan I Tzimisces* ; 1 AE *Roman III* ; 1 AE *Mihail IV* ; 1 AE *Constantin IX* (Wroth, 26) ; 1 AE *Alexios I Comnenul* [81] ?

Orşova—Dierna (jud. Mehedinţi)

Printre monedele descoperite în această localitate se menţionează şi monede bizantine de la *Justinian, Mauriciu Tiberiu* şi *Vasile II* [82].

Orfişoara (jud. Timiş)

Pe teritoriul acestei localităţi s-au găsit două monede de aur, emisiuni ale împăraţilor *Constans* şi *Constantin IV Pogonatul*. Nu se cunosc alte amănunte [83].

Ostrovul Mare (jud. Mehedinţi)

Din această localitate provine o monedă de bronz de la *Justinian* (Wroth, 61) şi alta de la *Mauriciu Tiberiu* (Wroth, 133). Cu prilejul descoperirii necropolei antice au apărut şi trei monede de bronz din epoca *Comnenilor,* la care se mai adaugă încă una de la *Andronic II Paleologul* [84] (Wroth, II, p. 617, nr. 11).

Otopeni—Bucureşti

Institutul de arheologie a intrat în posesia unei monede de bronz de la *Justinian* [85] (Wroth, 50).

Oţeleni (com. Delcni, jud. Vaslui)

În cuprinsul tezaurului cu monede tătărăşti descoperit în 1951 s-au găsit şi două monede bizantine de aur (hyperperi) de la *Ioan III Ducas Vatatzes* [86] (Wroth, p. 211, nr. 9).

Pecica (jud. Arad)

Pe teritoriul acestei comune s-a găsit un solidus emis în vremea lui *Justinian* ; în săpăturile efectuate în 1900, în cimitirul medieval a apărut o monedă de bronz de la *Ioan II Comnenul* [87].

Perişoru (jud. Dolj)

O monedă de bronz de la *Justinian I* s-a găsit în această localitate [88].

Piatra Neamţ

Fără indicaţii suplimentare, se vorbeşte despre descoperirea unei monede de la *Justinian* [89].

---

[81] B. Mitrea, SCIV, 14, 1963, 2, p. 474 ; idem, SCIV, 17, 1966, 2, p. 425—426 ; I. Winkler şi C. Băloi, ActaMN, 8, 1971, p. 165 şi 171.

[82] I. Berkeszi, *Délmagyarország éremleletei*, Timişoara, 1907, p. 29—31 ; D. Csallány, Acta Arch, 2, 1952, p. 238 ; cf. şi I. Sabău, SCN, 2, 1958, p. 292.

[83] I. Berkeszi, *loc. cit.* ; D. Csallány, *loc. cit.*

[84] D. Berciu, Materiale, 1, 1953, p. 589—691 ; B. Mitrea, nota de inv. nr. 1127 de la Institutul de arheologie ; cf. şi Al. Bărcăcilă, SCN, 1, 1957, p. 419, 421.

[85] Nota de inv. nr. 686, întocmită de B. Mitrea, la Institutul de arheologie.

[86] N. Zaharia, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 909 ; Oct. Iliescu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 363—405.

[87] NumkKözl, 13, 1914, p. 22 ; cf. D. Csallány, *loc. cit.* ; Dömötör László, *Raport asupra săpăturilor făcute la Pecica*, păstrat în arhiva Muzeului din Arad ; cf. I. Sabău, SCN, 2, 1958, p. 292.

[88] Oct. Toropu, *op. cit.*

[89] I. Minea, BSNR, 81—82, 1933—1934, p. 108.

Pietroasele (jud. Buzău)

Din această localitate provine o monedă de aur de la *Ioan III Ducas Vatatzes*[90] (Wroth, 1—24).

Pietroiu (jud. Ialomiţa)

Pe plaja braţului Borcea, în faţa satului, un elev a găsit şi apoi a predat Muzeului de istorie din Călăraşi, două monede de bronz de la *Constantin IX*[91].

Pipera— Bucureşti

Două monede de bronz bizantine una timpurie şi alta tîrzie, au fost aduse de D. V. Rosetti în 1953 la Institutul de arheologie[92].

Piua Pietrii (jud. Ialomiţa)

Din această localitate[93] provin: 4 AE de la *Justinian*; 1 AR *Heraclius* şi *Tiberiu*? (Sabatier, II, pl. 34); 2 AR *Constantin IV Heraclius* şi *Tiberiu III* (Sabatier, II, pl. 34); 2 AR *Constantin IV Heraclius* şi *Tiberiu III* (Sabatier, II, pl. 35, nr. 17); Sabatier, II pl. 57/16); 1 AE *Nichifor Botaniatul*; 3 AE *Ioan I Comnenul*?; 1 AE *Manuel I Comnenul*; 1 AR *Isaac II Angelos* (Sabatier, II, pl. 57/16).

Plumbuita (com. Tămădău) jud. Ilfov

În această localitate s-ar fi descoperit în 1944 un tezaur? cu monede de bronz din secolul al VI-lea. Cîteva exemplare se află la Muzeul din Focşani[94].

Poiana—Dulceşti (jud. Neamţ)

În timpul săpăturilor arheologice efectuate în 1963 de Gh. Bichir s-a găsit şi o monedă de bronz de la *Justinian*[95] (Wroth, 163).

Popeşti (jud. Ilfov)

La Institutul de arheologie se află o monedă de bronz de la *Mauriciu Tiberiu* (Wroth, 70) găsită la Popeşti[96].

Priseaca (jud. Olt)

În 1965 s-a descoperit la Priseaca un tezaur alcătuit din 141 monede bizantine de argint datînd din secolul al VII-lea. Monedele se aflau depuse, împreună cu doi cercei, tot de argint, într-un vas de lut, toate intrate în colecţiile Muzeului de istorie din Slatina[97]. Pe împăraţi monedele se repartizează astfel: 8 AR *Constans II* (Wroth, I, 87, 90, emise la Constantinopol); 133 AR *Constantin IV* (Wroth, II, 23, 25 şi necunoscute, emise la Constantinopol).

---

[90] O. Iliescu, SCN, 2, 1958, p. 455.
[91] B. Mitrea, SCIV, 21, 1970, 2, p. 346; A. Atanasiu, SCN, 5, 1971, p. 390.
[92] Nota de inventar nr, 347 de la Institutul de arheologie, semnată de B. Mitrea.
[93] Mina Pauker, CNA, 19, 1945, p. 53.
[94] B. Mitrea, SCIV, 23, 1972, 1, p. 146.
[95] Nota de inv. 1260 de la Institutul de arheologie; B. Mitrea, SCIV, 16, 1965, 3, p. 617.
[96] Nota de inv. 354 de la Institutul de arheologie, întocmită de B. Mitrea.
[97] M. Butoi, Studii şi comunicări — Muzeul Piteşti, 1, 1968, p. 97—104.

Prundu (jud. Ilfov)

La şcoala elementară din com. Greaca se află o monedă de bronz de la *Mauriciu Tiberiu*, emisă la Cyzic şi o alta, tot de bronz din secolele XI—XII, ambele descoperite pe teritoriul comunei Prundu [98].

Racoviţa (com. Mărgăriteşti, jud. Olt).

La cabinetul num. al Bibliotecii Academiei (inv. 723) se află o monedă de bronz de la *Ioan Tzimisces* şi cîţiva „perperi de argint incerţi" provenind de la Racoviţa [99].

Răcari—Saldac (jud. Dolj)

În cuprinsul castrului şi prin împrejurimile acestuia s-au găsit mai multe monede romane precum și o monedă de bronz de la *Justin I* [100].

Rădăuţi (jud. Suceava)

Pe teritoriul oraşului s-au descoperit două monede de bronz, una de la *Justin I* şi cealaltă de la *Roman III Argyros*. (Ambele monede vor fi publicate de I. Mitrea, Carpica, 5, 1972).

Reşca (jud. Olt)

Din această localitate provine o monedă bizantină de bronz de la *Justinian* (emisă la Tessalonic) aflată în colecţia arh. Niţulescu. Tot de la Reşca provine şi un solidus tot de la *Justinian I*, găsit în 1970. Acum se află la Muzeul din Slatina [101].

Rîureni (jud. Vîlcea)

Pe teritoriul comunei s-a găsit o monedă de bronz de la *Justin II* (Wroth, 133, emisă la Nicomedia) şi încă una, la fel de bronz, de la *Constatin IX*, surfrapată peste o emisiune a lui *Mihail IV* [102] (Wroth, 14, Constantin X).

Rojiștea—Ţimbureşti (jud. Dolj)

Între cele două localităţi s-a descoperit un follis de la *Justinian I*, emis la Antiochia [103] (554/5, tip Bellinger, Dnmbarton, nr. 244 b).

Roșiorii de Vede (jud. Teleorman)

În 1930, la punctul „Drumul Sudului", s-a descoperit o monedă de bronz de la *Roman III* [104]

Rupea—Hoghiz (jud. Braşov)

În apropierea celor două localităţi s-au găsit mai multe monede romane tîrzii, precum şi o monedă de bronz de la *Mauriciu Tiberiu* [105].

---

[98] Eug. Comşa, SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 586—587.
[99] I. Dimian, SCIN, 1, 1957, p. 200.
[100] D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 246.
[101] B. Mitrea, SCIV, 14, 1963, 2, p. 474; M. Butoi, RevMuz, 4, 1971, p. 326—327.
[102] Oct. Iliescu, SCN, 2, 1958, p. 453—455.
[103] Informaţie Gh. Popilian (Craiova); cf. și B. Mitrea, SCIV, 23, 1972, 1, p. 146.
[104] B. Mitrea, SCIV, 16, 1965, 3, p. 618.
[105] M. Ackner, *op. cit.* p. 155; K. Horedt, Materiale, 1, 1953, p. 786; vezi şi SCIV, 1, 1950, 1, p. 124.

Satu Nou, (com. Pocreaca) jud. Iași

Pe teritoriul satului s-a descoperit în 1966 o monedă de bronz de la *Leon VI Filozoful*[106].

Săbed (jud. Mureș)

La Cabinetul numismatic al Muzeului din Cluj (inv. 48/1907) se află o monedă de aur de la *Focas* despre care se spune că provine din com. Săbed[107].

Sălcuța—Calopăr (jud. Dolj)

În zona celor două localități s-a descoperit o monedă de bronz de la *Theofil*[108].

Sărățeni (com. Schineni, jud. Vaslui)

Din această localitate provin două monede de bronz: 1 AE *Justin I* și 1 AE *Roman III Argyros*[109].

Sebeș (jud. Alba)

Pe teritoriul Sebeșului[110] se semnalează descoperirea următoarelor monede bizantine: 1 AE *Justinian* (Wroth, 257, emisă la Cyzic), găsită în 1965, într-o grădină, acum la muzeul local; 1 AE *Justin II* (Wroth, 42, emisă la Constantinopol); 1 AE *Tiberiu II Constantin* (Wroth, 67).

Sîncrăeni (jud. Harghita)

În cuprinsul unui bordei descoperit în săpăturile din anul 1954 a apărut și o monedă de bronz tăiată emisă în vremea lui *Isaac II Angelos*[111].

Sînicolaul Mare (jud. Timiș)

Se păstrează o indicație generală despre descoperirea unei monede de bronz de la *Justinian I*. Tot aici s-ar fi găsit și o monedă de argint de la *Heraclius*[112].

Sînpetru German (jud. Arad)

Într-un mormînt avaric descoperit în 1958 la punctul „Magazie" s-a găsit o monedă de aur de la *Heraclius* și *Heraclius Constantin*[113].

Sînandrei (jud. Bihor)

În 1912 s-a găsit un tezaur alcătuit din 171 denari emiși în vremea regelui *Ladislau I*, alături de care este semnalată și prezența unui solidus de la *Constantin IX Monomahul*[114].

Stîncești (jud. Botoșani)

Se păstrează informația despre descoperirea unei monede de bronz de la *Justinian*[115], (Wroth, 208, emisă la Nicomedia).

---

[106] B. Mitrea, SCIV, 19, 1968, 1, p. 182; Dan Teodor, SCIV, 19, 1968, 2, p. 240; și SCIV, 21, 1970, 1, p. 120.

[107] K. Horedt, SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 398.

[108] Informație Gh. Popilian (Craiova); Oct. Toropu, *op. cit.*; cf. și B. Mitrea, SCIV, 23, 1972, 1, p. 146.

[109] Dan Teodor, SCIV, 19, 1968, 2, p. 240 și SCIV, 21, 1970, 1, p. 120 (fig. 9/10—a—b); cf. și Ghenuță Coman, SCIV, 20, 1969, 2, p. 310 (fig. 16/1).

[110] I. Raica și I. Aldea, Apulum, 6, 1967, p. 626—628.

[111] C. Preda, Materiale, 6, 1959, p. 853.

[112] I. Berkeszi, *op. cit.*, 38; B. Mitrea, SCIV, 23, 1972, 1, p. 146.

[113] E. Dörner, SCIV, 11, 1960, 2, p. 425.

[114] NumKözl, 11, 1912, p. 141; Const. Moisil, BSNR, 15, 1920, p. 81.

[115] B. Mitrea, SCIV, 14, 1963, 2, p. 474.

Streza—Cîrţişoara—Scorei (jud. Sibiu)

În zona dintre cele două comune s-a găsit în 1892 un tezaur cu obiecte de argint, alături de care se afla şi o monedă de argint de la *Ioan II Comnenul*[116].

Suceava

Pe teritoriul oraşului s-a găsit o monedă de bronz de la *Roman III Argyros*[117].

Şeica Mică (jud. Sibiu)

Pe malul stîng al Tîrnavei Mari, în faţa comunei Micăsasa, s-a găsit în 1956 un tezaur de circa 80—100 monede de aur de la *Theobosius I* şi pînă la *Justin I*, Monedele bizantine sînt reprezentate doar prin cîte un exemplar de la *Anastasius* şi *Justin I*[118].

Seitin (jud. Arad)

Din această localitate provine o monedă de aur de la *Heraclius*[119], descoperită în 1966.

Şendreni (jud. Galaţi)

În săpăturile efectuate în anul 1961 a apărut o monedă de bronz de la *Roman III Argyros*[120].

Ştefăneşti (jud. Vîlcea)

La Institutul de arheologie a fost adusă de prof C. Grigore o monedă de aur de la *Ioan II Comnenul* sau *Ioan III Vatatzes*, cu indicaţia că s-a găsit la Ştefăneşti[121] în 1964.

Şuletea (jud. Vaslui)

Din această localitate provine o monedă de bronz de la *Constantin IX Monomahul*[122].

Tecuci (jud. Galaţi)

Se păstrează indicaţia vagă că prin împrejurimile Tecuciului s-au găsit monede bizantine din secolele VI—VII, de la *Justinian* la *Heraclius* şi din secolele X—XI, printre care se remarcă emisiuni de la *Ioan Tzimisces* şi *Roman III*[123].

Tega (jud. Buzău)

Pe teritoriul comunei s-a găsit o monedă de aur de la *Mihail VII Ducas*[124].

Teremia Mare (jud. Timiş)

Pe teritoriul acestei localităţi s-a descoperit un tezaur format din 130 monede de bronz bizantine concave, dintre care 37 AE emisiuni de la *Ioan II Comnenul* (Sabatier, LIX, 6);

---

116 ArchÉrt, 17, p. 243 şi urm.; RIR, 16, 1946, p. 30; K. Horedt, SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 508.

117 M. Matei, *Contribuţii la istoria oraşului Suceava*, Bucureşti, 1963, p. 33; Dan Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 120.

118 C. Goos, AVSL, 13, 1876, p. 336; Const. Moisil, BSNR, 18, 1923, p. 91; D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966, p. 169.

119 B. Mitrea, SCIV, 23, 1972, 1, p. 146.

120 I. Nestor, RRH, 3, 1964, 3, p. 414, atribuie această monedă lui Mihail IV.

121 B. Mitrea, SCIV, 19, 1968, 1, p. 182; Dan Teodor, Danubius, 1, 1967 p. 130 (fig. 4); idem, SCIV, 21, 1970, 1, p. 120 (fig. 9/a—b).

122 Ghenuţă Coman, MemAntiq, 3, 1971, p. 490.

123 Dan Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 113 (nota 90) şi p. 120 (fig. 9).

124 I. Dimian, Muzeul regional Ploieşti. Din activitatea muzeelor noastre, 1, 1956, p. 82—86.

14 AE *Manuel Comnenul* (Sabatier, LVI, 2, 6) și restul de monede nedeterminabile, dar tot din epoca *Comnenilor*[125].

Tichilești (jud. Brăila)

O monedă de argint de la *Leon IV Cazarul* (Wroth, II, p. 394, nr. 7) s-a găsit în 1936 pe teritoriul comunei[126].

Timișoara

În 1923 s-a găsit la punctul „Pădurea Veche" un follis de la *Justinian*, iar în 1965 o monedă de bronz din secolul al VI-lea. Într-o grădină din oraș s-a găsit în 1869 o monedă de bronz de la *Manuel I Comnenul*? ; în 1966, în cimitirul eroilor, a fost descoperită o monedă de bronz de la *Constantin VII* și *Zoe*[127]. (Wroth, II, p. 452, tip 1).

Tîrgul Ocna (jud. Bacău)

La Institutul de arheologie a fost adusă spre identificare de către C. Nalboc din Tg. Ocna, o monedă de bronz de la *Justinian*, emisă la Cyzic, cu indicația că ar proveni din împrejurimile orașului. Moneda făcea parte din colecția Dr. Iacobovici din aceeași localitate.

Turnu Severin

Pe teritoriul actualului oraș și printre ruinele vechii cetăți Drobeta s-au descoperit următoarele monede bizantine : 2 AE *Anastasius* 4 AE *Justin I* ; 7 AE *Justinian I* ; 1 AE *Justin II* ; 2 AE *Tiberiu II Constantin* ; 3 AE *Mauriciu Tiberiu* ; 2 AE *Leon VI*? ; 4 AE secolele XI—XII[128] (nedeterminate).

Țibucani (jud. Neamț)

În urmă cu cîțiva ani s-a găsit în localitate un follis de la *Justinian*[129] (Bellinger, Dumbarton, p. 87, nr. 40, a).

Țințăreni (jud. Gorj)

Cu prilejul săpăturilor efectuate în 1905 de Gr. Tocilescu s-a descoperit un follis de la *Mauriciu Tiberiu* surfrapat la Constantinopol în vremea lui *Focas*. Moneda aparținea colecției generalului Sever Pretorian și a fost comunicată în 1965, de Dr. E. Răzmeriță, la Societatea numismatică[130].

Unirea (fost Șocariciu, jud. Ialomița)

Pe malul de vest al brațului Borcea, în anul 1936, s-a descoperit în apropierea fostei comune Șocariciu, un tezaur alcătuit din 32 monede bizantine de bronz din secolul al VI-lea intrat în colecția lui I. Dimian din București[131]. Pe împărați ele se repartizează astfel : 22 AE *Justin II* (Wroth, 34, 53, 56, 59, 62, 72, 87, 106, 108, 117, 120, 122, 130, 131, 134, 138, 168, 210 emise : 9 AE la Constantinopol, 4 AE la Nicomedia, 7 AE Thessalonic, 1 AE Antiochia și 1 AE Cyzic) ; 5 AE *Tiberiu II Constantin* (Wroth, 28, 44, 45, 95, emise : 4 AE la

---

[125] Ö. Gohl, NumKözl, 7, 1908, p. 171 ; Const. Moisil, BSNR, 15, 1920, p. 80.

[126] I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 197.

[127] I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 41 ; I. Sabău, SCN, 2, 1958, p. 296 ; B. Mitrea, SCIV, 17, 1966, 2, p. 427 ; idem, SCIV, 18, 1967, 1, p. 202.

[128] Al. Bărcăcilă, Materiale, 5, 1959, p. 775 ; Oct. Toropu, *op. cit.*

[129] Dan Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 113 ; B. Mitrea, SCIV, 21, 1970, 2, p. 346.

[130] B. Mitrea, SCIV, 17, 1966, 2, p. 424, publică moneda sub voce Argetoaia.

[131] I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 413—416.

Constantinopol și 1 AE la Antiochia); 5 AE *Mauriciu Tiberiu* (Wroth, 75, 139, emise: 1 AE la Constantinopol și 4 AE la Nicomedia).

Valea Stanciului (com. Bîrza, jud. Dolj)

Pe teritoriul satului s-a găsit o monedă de bronz de la *Justin II*[132].

Variaș (jud. Timiș)

Se pare că pe teritoriul comunei s-au găsit mai multe monede de aur bizantine, poate un tezaur, dar informații sigure se păstrează doar despre o monedă de aur de la *Manuel I Comnenul*[133].

Vaslui (împrejurimi)

Se păstrează o informație generală după care prin împrejurimile orașului s-ar fi descoperit monede bizantine de bronz de la *Justinian* și *Heraclius*[134].

Vădaș (com. Neaua jud. Mureș)

Pe teritoriul acestei localități s-a descoperit un tezaur monetar din care au ajuns la Muzeul din Budapesta: 49 denari romani republicani, 3 denari romani de la Augustus, o imitație de aur din epoca constantiniană și cîte o monedă de aur de la împărații: *Constantin II, Valens, Arcadius, Justinian și Heraclius* (Heraclius Constantin și Heraclionos). Tot din această localitate mai provin două monede de argint de la *Leon Filozoful* și *Roman IV*, dar, se pare că nu au nimic de-a face cu tezaurul[135].

Vădăstrița (jud. Olt)

În această localitate s-a găsit o monedă de aur de la *Justin I*[136].

Vărbilău (jud. Prahova)

Din această localitate provin două monede bizantine de bronz din epoca *Comnenilor*, una dintre ele aparținînd lui *Manuel I Comnenul*[137] (Wroth, II, 574, tip 2).

Vețel (jud. Hunedoara)

Se menționează descoperirea unei monede bizantine de plumb (sic) probabil secolele X—XII[138] (tip Sabatier, pl. 44—47).

Voila (jud. Brașov)

În 1950 s-a descoperit o monedă de bronz de la *Constantin V* și *Leon IV*[139] (Wroth, II, 381, tip 2).

Voinești (com. Obîrșeni, jud. Vaslui)

Pe teritoriul satului Voinești[140] s-a descoperit în 1945 un tezaur format din 34 monede bizantine de bronz de la următorii împărați: 7 AE *Focas* (Wroth, 44, 50, 55, 84, 103, emise:

---

132 Oct. Toropu, *op. cit.*
133 I. Berkeszi, *op. cit.*, p. 45; I. Sabău, SCN, 2, 1958, p. 297.
134 Dan Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 113 (nota 90).
135 L. Réthy, ArchÉrt, 12, 1892, p. 188; M. Roșka, *Repertorium.*, p. 295, 1; K. Horedt, *Contribuții* ..., p. 106—107; idem, SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 398.
136 Oct. Toropu, *op. cit.*
137 B. Mitrea, SCIV, 11, 1960, 1, p. 193.
138 I. Winkler, SCN, 2, 1958, p. 409.
139 I. Dimian. SCN, 1, 1957, p. 197.
140 *Ibidem*, p. 196.

4 AE la Constantinopol, 2 AE la Cyzic şi 1 AE Antiohia); 11 AE *Heraclius* (Wroth, 190, 229, 255, 279, 283, 284, 361, 359, emise: 1 AE la Constantinopol, 1 AE Nicomedia, 1 AE la Cyzic, 6 AE la Alexandria şi 2 AE la Carthagina); 8 AE *Heraclius* şi *Heraclius Constantin* (Wroth, I, p. 198—212, nr. 168, 206 şi parte rebătute, emise: 6 AE la Constantinopol şi 1 AE la Thessalonic); 1 AE *Heraclius Heraclius Constantin* şi *Martina* (Wroth, p. 206, emisă la Constantinopol; 7 AE *Constans II* (Wroth, I, p. 269—305, nr. 311, 332, 371, emise: 4 AE la Constantinopol, 2 AE Carthagina şi 1 AE în Sicilia).

Voiniceni (jud. Mureş)

La Muzeul de istorie din Cluj (inv. 48/1907) se află o monedă de aur de la *Focas* (Sabatier, 225) descoperită întîmplător pe teritoriul acestei comune[141].

Zimnicea (jud. Teleorman)

În zona cetăţii getice a apărut cîte o monedă de bronz de la *Mauriciu Tiberiu* (Tolstoi, p. 524, nr. 84) şi de la *Roman III* (Thompson). Tot la Zimnicea s-a descoperit şi un mare tezaur alcătuit din circa 2 000 monede de bronz şi billon din epoca *Comnenilor*[142]. Nu se cunosc amănunte.

Zimnicele (com. Năsturelu) jud. Teleorman.

Din această localitate provin două monede bizantine de argint de la *Mihail VII Ducas*[143] găsite în anul 1969 (Wroth, p. 553, tip. IV).

Haţeg (regiune)

Din această zonă provine o monedă de aur de la *Zeno Isauricus*[144] (Sabatier, I, p. 138, 1),

Moldova de sud

La Muzeul din Tecuci se află cîteva monede de la *Ioan Tzimisces* şi *Roman IV*, provenind din sudul Moldovei[145].

Oltenia (regiune)

În cuprinsul Olteniei, în localităţi rămase necunoscute, s-au descoperit următoarele monede bizantine[146]: un solidus de la *Justinian* aflat acum la Cab. num. al Bibl. Academiei; o monedă de bronz de la *Heraclius*, păstrată în colecţia col. I. Rădulescu din Craiova: 1 AE *Teofil* (Wroth, 18); 1 AE *Ioan Tzimisces*; 1 AE *Vasile II*; 5 AV *Ioan III Vatatzes*.

Prahova (judeţul)

În vechile colecţii ale Institutului de arheologie se află o monedă de bronz de la *Leon VI*[147].

---

[141] K. Horedt, *Contribuţii* ..., p. 107.

[142] Const. Moisil, BSNR, 10, 1913, p. 21; B. Mitrea, SCIV, 16, 1965, 2, p. 255; idem, SCIV, 18, 1967, 1, p. 202.

[143] Monedele se află la Muzeul din Alexandria, inv. 1459; informaţia o datorăm lui Cornel Beda (Alexandria).

[144] I. Winkler, SCN, 3, 1960, p. 455.

[145] Dan Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 120.

[146] Ramuri, 39, 1943, p. 272; B. Mitrea, SCIV, 14, 1963, 2, p. 474 şi SCIV, 18, 1967, 1, p. 201; idem, SCIV, 21, 1970, 2, p. 343; a se vedea şi nota de inv. 1327 de la Institutul de arheologie.

[147] Nota de inv. 654 de la Institutul de arheologie, întocmită de B. Mitrea.

Romanaţi (fostul judeţ)

În vechile colecţii ale Institutului de arheologie, se păstrează cîteva monede bizantine de bronz cu indicaţia că s-au găsit în judeţul Romanaţi. Acestea sînt emisiuni de la: 1 AE *Justinian* (Wroth, 49); 2 AE *Mihail IV* (Wroth, 6); 5 AE *Constantin X* (Wroth, 10); 1 AE *Roman IV* (Wroth, 9); 1 AE *Alexios I Comnenul*[148] (Wroth, 22).

Torontal — Sighet

Din această regiune provin monede de aur de la *Heraclius Constantin, Constans II* şi *Constantin IV Pogonatul*[149].

Transilvania

Pe teritoriul Transilvaniei, în locuri neprecizate, s-au descoperit două monede de aur de la *Justinian*, o alta, tot de aur de la *Constantin III* şi încă o imitaţie barbară a unui solidus bizantin din secolele VI—VII[150].

Vlaşca (fostul judeţ)

Dintr-o localitate rămasă neidentificată, din fostul judeţ Vlaşca[151], provine un tezaur cu 33 monede de bronz bizantine descoperit în 1939. Pe împăraţi se împart: 1 AE *Tiberiu II Constantin* (Wroth, 97 sau 101); 10 AE *Manuel I Comnenul* (Wroth, II, p. 576); 2 AE *Andronic I* (Wroth, II, p. 584, tip 3); 20 AE *Isaac II* (Wroth, II p. 592 şi 594 tip 4, 6).

DER UMLAUF DER BYZANTINISCHEN MÜNZEN IM DONAU-KARPATEN-RAUM

ZUSAMMENFASSUNG

Das byzantinische Kaiserreich erstreckt sich unter der Herrschaft des Kaisers Anastasios erneut bis an die Donau, wo es auch einige Stellungen auf dem linken Flußufer zurückerobert. Diese Lage schafft günstige Voraussetzungen für die Wiederherstellung der Verbindungen zur nördlich der Donau lebenden Bevölkerung. In Folge dieser Verhältnisse werden zahlreiche byzantinische Münzen in den Donau-Karpaten-Raum eindringen.

Die Funde byzantinischer Münzen, die bis zur Zeit im Raume des gewesenen Dazien gemacht wurden, gehören zwei verschiedenen Zeitperioden an. In die erste davon werden die Münzen aus dem 6.—7. Jh. eingereiht, die sich von Anastasios bis Konstantin IV. Pogonatos staffeln, in die zweite hingegen gehören die byzantinischen Münzprägungen aus dem 8.—13. Jh.

a. Bezüglich der ersten Periode läßt sich feststellen, daß der Vorgang des Münzumlaufs reibungslos von Anastasios bis zu einschließlich Justinus II. stetig zunimmt. Ab Maurikios Tiberios wird er schwankender und

---

148 *Ibidem*, inv. 831.

149 NumKözl, 13, 1914, p. 18—19; D. Csallány, Acta Arch, 2, 1952, p. 239.

150 Ö. Gohl, NumKözl, 13, 1914, p. 22; K. Horedt, SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 398.

151 Const. Moisil, Academia Română, Buletin lunar, 2, 1947, 3, p. 10—11; Ileana Băncilă, SCN, 1, 1957, p. 425.

nimmt ab, um in der Zeit von Konstantin IV. Pogonatos abzubrechen (siehe Tabelle mit dem auf die einzelnene Kaiser bezogenen Münzumlauf, S. en). Von 380—381 94 Funden stellen 12 Horte und die übrigen 82 Einzelfunde dar. Von den Einzelfunden sind 156 Münzen aus Bronze, 20 aus Gold unde 3 aus Silber.

Angesichts der Anzahl der gemachten Funde, so wie der Art und Weise wie diese fast über das gesamte Gebiet verbreitet sind (Abb. 1), ist der derzeitige Münzumlauf kein neues, einzeln vorkommendes oder zufälliges Geschehen, sondern eher ein Münzumlauf, der die Überlieferung und Fortdauer eines älteren voraussetzt. Die byzantinischen Münzen werden folglich den Umlauf der römischen Münzen in dem nachaurelianischen Dazien weiterführen. Ein derartiger einheitlicher und stetiger Prozeß ist hauptsächlich auf eine und die selbe Bevölkerung zurückzuführen. Es ist anzunehmen, daß diese eher eine dakischrömische, stabile, durch die Tradition an die südlich der Donau gelegene Welt gebundene Völkerschaft war, als eine neu hinzugekommene. Zugunsten einer derartigen Schlußfolgerung spricht die Tatsache, daß die Münzfunde verhältnismäßig gleichmäßig verteilt und die meisten davon Einzelfunde von Bronzemünzen sind.

Derselbe Münzumlauf kann beweisen, daß bis gegen Ende des 7. Jh. in der örtlichen völkischen Struktur keine großen Störungen und auch keine Änderungen von Bedeutung stattgefunden haben. Derartige Vorkommnisse scheint es erst gegen Ausgang des 6. und Anfang des 7. Jh. gegeben zu haben. In diesem Sinne geben die Münzfunde äußerst sprechende Hinweise. So läßt sich z. B. feststellen, daß von Anastasios und bis zu Justinus II. einschließlich, der Münzumlauf ständig ohne Schwankungen zunimmt. Erwähnenswert dürfte es ebenfalls sein, daß aus dieser Zeit nur drei Hortfunde bekannt sind, die alle nur Bronzemünzen enthalten. Es folgt hernach eine Zeit, zwischen Maurikios Tiberios und Heraklios, aus der sechs Hortfunde bekannt sind, darunter einige auch Goldmünzen enthalten.

Nach der Art und Weise zu urteilen, in der die Münzfunde vorkommen, wird das Eindringen und Seßhaftwerden der Slaven im Donau-Karpaten-Raum entweder als Dauerprozeß anzusehen sein, der allmählich und ohne bedeutende Störungen zu bewirken stattgefunden hat, oder muß angenommen werden, daß die wichtigsten Etappen ein und desselben Prozesses gegen den Ausgang des 6. und den Beginn des 7. Jh. verliefen und ihren Abschluß fanden. Ein großer Teil der Münzfunde aus Mittelsiebenbürgen, so wie diejenigen aus dem Banat an der Mureș-Mündung, müssen auf die Gepiden bzw. auf die Awaren zurückgeführt werden.

b. Zugleich mit dem Durchzug und dem Ansiedeln der Bulgaren südlich der Donau dringen auch die byzantinischen Münzen nicht mehr in den Donau-Karpaten-Raum. Nach Konstantin IV. Pogonatos folgt eine lange Zeitspanne in der der Münzumlauf zahlreiche und wiederholte Unterbrechungen erfährt oder die Funde höchst selten sind. Etwas zahlreicher sind die Münzen, die aus der Zeit des Johannes Tzimiskes und besonders aus der der Komnenenherrschaft stammen.

Nach der landschaftlichen Verbreitung der byzantinischen Münzen des 10.—12. Jh. zu urteilen, deckt sich ihr Umlaufgebiet ziemlich genau mit dem der Münzprägungen aus dem 6.—7. Jh. (Abb. 2). Angesichts

dieser Tatsache wäre zu vermuten, daß zwischen diesen Verbreitungsgebieten eine Kontinuität bestanden hat. Außerdem ist anzunehmen, daß die meisten dieser Münzen der eingesessenen Ortsbevölkerung gehört haben, die mit dem Kaiserreich normale Beziehungen unterhielt. Es ist sehr wahrscheinlich, daß einige Münz-, hauptsächlich Hortfunde aus der Zeit der Komnenen, auf die Anwesenheit der Kumanen im Norden der Donau zurückzuführen sind.

Auch die spätbyzantinischen Münzfunde unterstützen die Hypothese der Immigration nicht, dergemäß massive Verschiebungen von Völkerschaften aus dem Süden gegen den Norden zu stattgefunden haben sollten. Ihre landschaftliche Verbreitung, die sich auf ziemlich weiten Gebieten und verhältnismäßig gleichmäßig erstreckt, weist auf normale Beziehungen, auf Tauschhandel zwischen zwei seßhaften Bevölkerungen hin. Zugunsten einer derartigen Auffassung spricht auch die Tatsache, daß in der Zeit zwischen der Herrschaft des Nikephoros II. Phokas (963—969) und des Nikephoros III. Botaniates (1078—1081) nur Einzelfunde, meistens Bronzemünzen und kein einziger Hortfund bekannt sind. Die Münzen, die in Horten gefunden wurden, werden in der Zeit der Kaiser Alexios I. Komnenos und Alexios III. (1195—1203) zahlreicher. Nach dieser Zeit sind nur noch die Goldmünzen von Johannes III. Dukas Batatzes erwähnenswert.

ERKLÄRUNG DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. — Die byzantinischen Münzfunde, 6—7. Jh. in Rumänien.
Abb. 2. — Die byzantinischen Münzfunde, 8.—13. Jh., in Rumänien.
Abb. 3. — Die byzantinischen Münzfunde in Rumänien.

O CATARAMĂ ÎN FORMĂ DE LIRĂ DESCOPERITĂ LA TÎRGŞOR

DE

RADU HARHOIU

Cercetările arheologice întreprinse în vara anului 1971 la Tîrgşor[1] (jud. Prahova) au dus la descoperirea — printre altele — şi a unei catarame în formă de liră (fig. 1/1 ; 2). Catarama, turnată din bronz, se compune din două părţi. Partea superioară, reprezentată de o ramă în forma unei elipse este prevăzută cu un lăcaş pentru spin. Partea inferioară, reprezentată de o ramă în formă dreptunghiulară, cu barele uşor curbate, este ornamentată cu cerculeţe concentrice. Spinul, care se îngustează la mijloc, este curbat şi turnat de asemenea din bronz. Dimensiunile cataramei : lungimea 4 cm, lăţimea 3,8 cm.

Catarama a fost găsită pe fundul bordeiului 37 care, după materialul ceramic, aparţine culturii balcano-carpatice (Dridu). În acest bordei s-au găsit fragmente din vase dintr-o pastă nisipoasă, ornamentate cînd cu linii cînd cu benzi în val incizate, alături de o ceramică cenuşie, modelată dintr-o pastă fină decorată cu linii lustruite. Cataramele în formă de liră sînt răspîndite pe o vastă arie geografică, împrejurare care ne îndeamnă să ne oprim atenţia numai asupra acelor piese cu care exemplarul de la Tîrgşor prezintă analogii apropiate.

Toate aceste exemplare le-am însumat într-o grupă denumită de noi convenţional „grupa I" [2]. Analogiile dintre catarama de la Tîrgşor şi exemplarele din grupa I merg uneori pînă la identitate. Toate cataramele aparţinînd grupei I sînt turnate din bronz ; ele au rama îngustă, partea superioară a ramei este ovală şi prevăzută cu un lăcaş pentru spin ; partea inferioară este reprezentată de o ramă cu laturile uşor curbate. Pe lîngă exemplarele ornamentate cu cercuri concentrice se cunosc şi exemplare neornamentate [3].

---

[1] Pentru problematica generală pe care o ridică cercetătorii de la Tîrgşor, Gh. Diaconu, *Tîrgşor. Necropola din secolele III—IV e.n.*, Bucureşti, 1965.

[2] Cataramele în formă de liră ni se înfăţişează într-o mare varietate tipologică. Asupra altor grupe ne rezervăm plăcerea să revenim într-un viitor studiu.

[3] Cf. anexa cuprinzînd cataramele grupei I.

SCIV, tomul 23, nr. 3, Bucureşti, 1972, p. 417—425

Anexă referitoare la cataramele în formă de liră din grupa I

Nr. crt.	Localitatea	Împrejurările descoperirii	Inventar	Material	Condiții de păstrare	Grupa	Dimensiuni	Datare	Bibliografie
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Tîrgşor	aşezare		bronz	întreagă	I			
2	Hencida	mormînt în-humație + oase de cal		bronz	lipseşte acul	I		,,Zeit de Fürsten oder der ersten Könige'' (sec. X) (N. Fettich, *op. cit.*, p. 251).	Nandor Fettich, Arch-Hung, 21, Budapesta, 1937, 1, p. 251 ; 2, pl. 88/2
3	Gádoros	mormînt în-humație oase de cal.	— ramă de fier — vîrfuri de săgeți — topor de fier — plăci de argint — plăci de aur — 3 plăci de argint — amnar	bronz	întreagă	I		-	Nandor Fettich, *op. cit.*, 1, p. 257 ; 2, pl. 91/120 ; G. Csalluny, DolgSzeged, 9—10, 1933—34, 1—2, pl. 69/5
4	Kecel	mormînt înhumație	— 33 piese centură — arg. şi bronz — 2 seceri — 2 catarame — 2 limbi curea — oală	bronz, acul de fier	întreagă	I	4 × 4 cm	sec. XI (N. Fettich, *op. cit.*, p. 261).	Nandor Fettich, *op. cit.*, 1, p. 260 ; 2, pl. 118/2.
5	Szeged-Makkoserdö	mormînt înhumație	2 catarame	bronz	lipseşte acul	I		X—XI (Szell Marta, *op. cit.*, p. 167)	Marta Szell, Dolg-Szeged, 16, 1940, p. 165—167, pl. 30/22 ; Zd. Voina, Slov-Arch., 2, 1954, p. 101 ; pl. 75/18

6	Pliska	cetate, nivel arheologic XI–XII	— ceramică — obiecte bronz și fier — sule de os, fusaiole, etc.	bronz	lipsește acul	I		XI–XII (St. Mihailov, *op. cit.*, p. 290)	Mihailov, D. Milcev, Izvestia-Institut, 22, Sofia, 1959, p. 287, fig. 25/3.
7	Pliska	cetate, nivel arheologic sec. X–XI.		bronz	lipsește acul	I	2,5× ×2,5 cm	X–XI (St. Stancev *op. cit.*, p. 227)	St. Stancev, Izvestia-Institut, 20, Sofia, 1955, p. 226, p. 208, fig. 26/2.
8	Dinogeția	cetate, nivelul arheologic sec. X–XI.		bronz	lipsește acul	I			I. Barnea, Dinogetia, 1, București, 1967, p. 295, fig. 173/22.
9	Nitra na Lupke	mormînt înhumație	— oală borcan — sîrmă bronz împletită — cuțit de fier	bronz acul de fier	întreagă	I	2×2,3cm	mijlocul sec. IX. (B. Chropovsky, *op. cit.*, p. 222)	B. Chropovschy, SlovArch, 10, 1962, 1, Bratislava, p.187, pl. 12/8.
10	Nitra na Lupke	mormînt înhumație	— mărgele — inele — cuțit — 2 vase borcan — cercei cu pandantiv turnat și pandantiv de tablă gol în interior — bumbi de tablă	bronz	lipsește acul	I	2×2,3cm	mijlocul sec. IX. (B. Chropovsky, *op. cit.*, p. 222)	B. Chropovsky, *op. cit.*, p. 187, pl.13/15.
11	Gsóngrad-Vendel	mormînt de înhumație	— cuțit fier — vîrf de săgeată — bucăți de fier — verigi de fier	bronz	lipsește acul	I		a doua jumătate a sec. X, prima jumătate a sec. XI.	M. Parducz-L. Thory, *Folia Arch*, 1—2, p. 189–195, pl. 1/7.

6 — c. 1586

Nr crt.	Localitatea	Împrejurările descoperirii	Inventar	Material	Condiţii de păstrare	Grupa	Dimensiuni	Datare	Bibliografie
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
12	Keneziö	mormînt înhumaţie + cap de cal şi oasele picioarelor calului	— 17 bracteate italieneşti din bronz secolul X, cuprinzînd perioada 905 945, folosite ca podoabă pentru harnaşament	bronz	lipseşte acul	I		a doua jumătate a sec. X.	J. Andreas, ArchÉrt, vol. 34, 1914, 4—5, Budapesta, p. 316, pl. 25.
13	Pilin	mormînt înhumaţie oase de cal şi cîine	— piese de harnaşament de argint — plăci ornamentale aurite — scări de şa, zăbale	bronz	întreagă	I	2,4 × 3cm	gr. IV a lui J. Hampel (sfîrşit sec. IX evul mediu) J. Hampel, *op. cit.*, 2, p. 819.	J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalter in Ungarn*, 2, p. 440 ; 3, pl. 334/20 ; 1, p. 305, fig. 765.
14	Nagy — Ösz (azi Tomnatic jud. Arad)	descoperirea izolată		metal galben		I	2,8 × 3 cm	gr. IV-a a lui Hampel	J. Hampel. *op. cit.*, 1, p. 305, fig. 767 ; 2, p. 654, fig. 2.
15	Eperjeske	mormînt de înhumaţie în tumul	— verigă de argint (gît) — verigă plată de bronz (mînă) — cataramă (sub şezut) — mărgea — amnar — limbă de curea	bronz	lipseşte acul	I	mică	„honfoglalás” (L. Kiss. *op. cit.*, p. 53)	L. Kiss, ArchÉrt, 39, Budapesta, 1920—1922, p. 51—52, p. 54, fig. 15.
16	Halimba	mormînt înhumaţie	— Schnallenfibel	bronz	lipseşte acul	I	(o variantă a acestei grupe)	Prima jumătate a sec. X (G. Török, *op. cit.*, p. 16—17)	G. Török, ArchHung 39, Budapesta, 1962, p. 144, pl. 12/19/852.
17	Komárom							prima jumătate a sec. X. (G. Török *op. cit.*, p. 16—17	G. Török, *op. cit.*, p. 17, se află la Muzeul Naţional de Istorie al Ungariei cu următorul nr. de inventar : 65/913 19.

Din punct de vedere geografic această grupă se concentrează în regiunea Dunării mijlocii şi a Tisei, în Ungaria sau Slovacia (2 exemplare) (fig. 3). Pe teritoriul ţării noastre, exemplare aparţinînd acestei grupe au

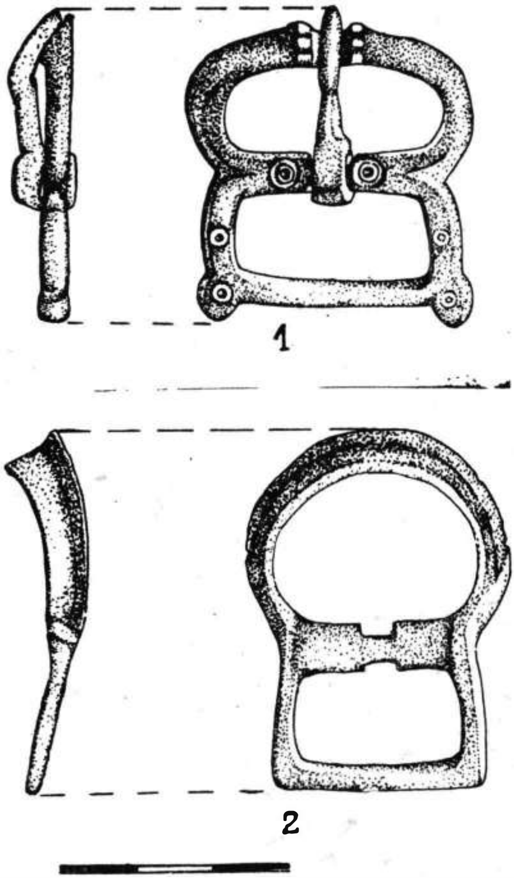

Fig. 1. — Catarame în formă de liră descoperite la Tîrgşor.

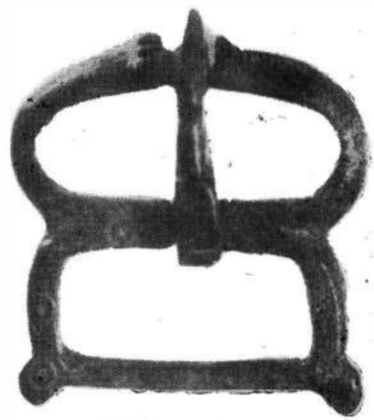

Fig. 2. — Cataramă în formă de liră din grupa I descoperită la Tîrgşor.

apărut, în afară de Tîrgşor, numai la Dinogetia [4]. La sud de Dunăre se cunosc două catarame descoperite la Pliska [5] (fig. 3).

Dacă exemplarele de la Pliska şi Dinogetia nu s-au găsit în complexe arheologice închise, în astfel de complexe (necropole) s-au găsit cele descoperite în Ungaria sau Slovacia, ceea ce oferă posibilitatea încercării unei încadrări cronologico-culturale. Dealtfel, cele mai bune analogii au putut fi stabilite cu cataramele descoperite în aceste regiuni. În sprijinul afirmaţiei citām exemplarele de la Gádoros [6], Hencida [7], Szeged-Makko-

[4] I. Barnea, *Dinogetia*, vol. 1, Bucureşti, 1967, p. 295, fig. 173/22.

[5] Stanco Stancev, Izvestiia-Institut, 20, Sofia, 1955, p. 226, p. 208, fig. 26/2.

[6] G. Csallany, *Awarische und ungarische Funde zu Szentes*, DolgSzeged, 9—10, 1933—1934, 1—2, Szeged, 1934, pl. 69/5; N. Fettich, *Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn*, A. H., 21, Budapesta, 1937, vol. 1, p. 257, vol. 2, pl. 91/120.

[7] Nandor Fettich, *op. cit.*, vol. 1, p. 251, vol. 2, pl. 88/2.

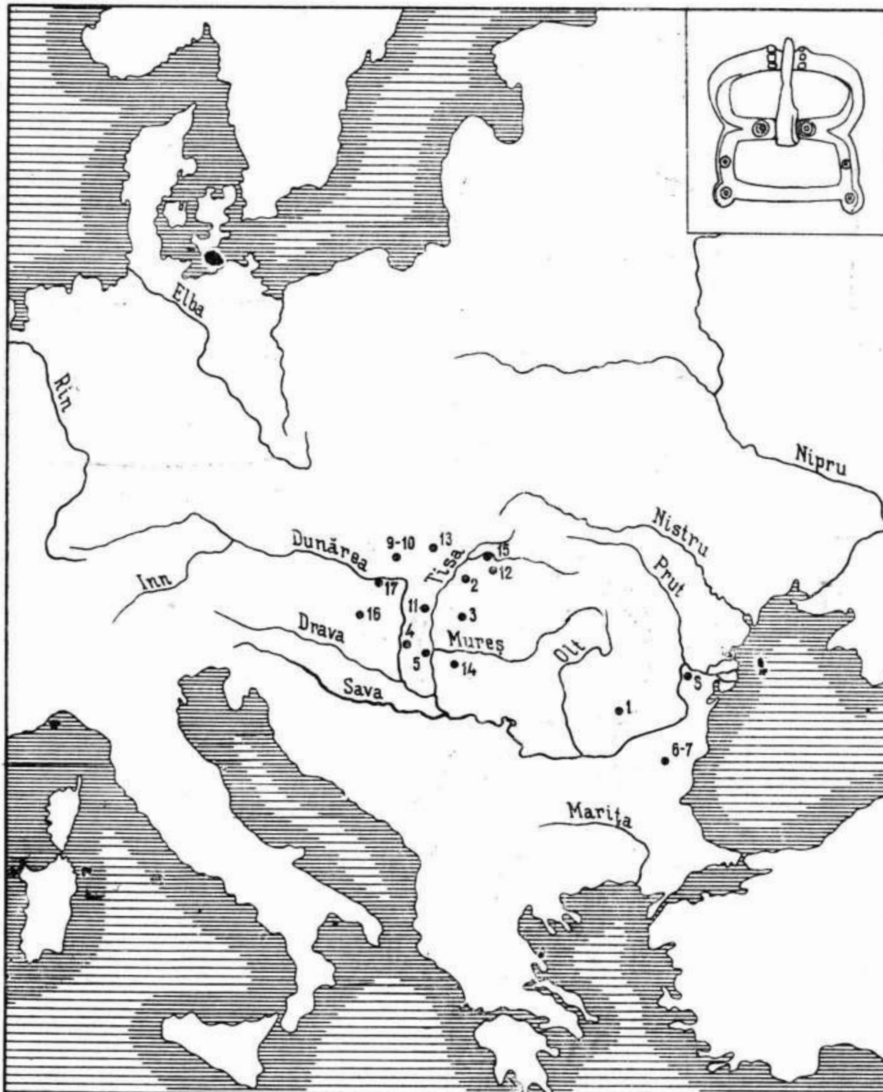

Fig. 3. — Răspîndirea cataramelor în formă de liră din grupa I.

serdö [8], Pilin [9], Kenezlö [10] şi înainte de toate, catarama găsită în necropola de la Kecel [11]. Asemănarea, care merge pînă la identitate, dintre exem-

[8] Marta Szell, *Elpusztult, XI—XVI századbeli végé szeli leletek Szeged és Hödmezövásárhely hátáraban*, DolgSzeged, 16, Szeged, 1940, p. 165—167, pl. 30/22; Zd. Voina, *Madavi a slavané v světle archeologickych nalezi X—XII stdeli*, SlovArch. 2, 1954, p. 101, pl. 75/18.

[9] Josef Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalter in Ungarn*, vol. 1, p. 305, fig. 765; vol. 2, p. 440; vol. 3, pl. 334/20.

[10] J. Andreas, *Honfoglaláskori emlékek Szabalcsban*, ArchÉrt, vol. 34, 1914, nr. 4—5, Budapesta, p. 316, pl. 25.

[11] N. Fettich, *op. cit.*, vol. 1, p. 260; vol. 2, pl. 98/2.

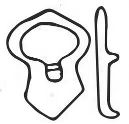
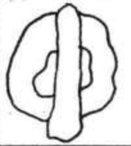
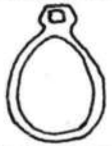
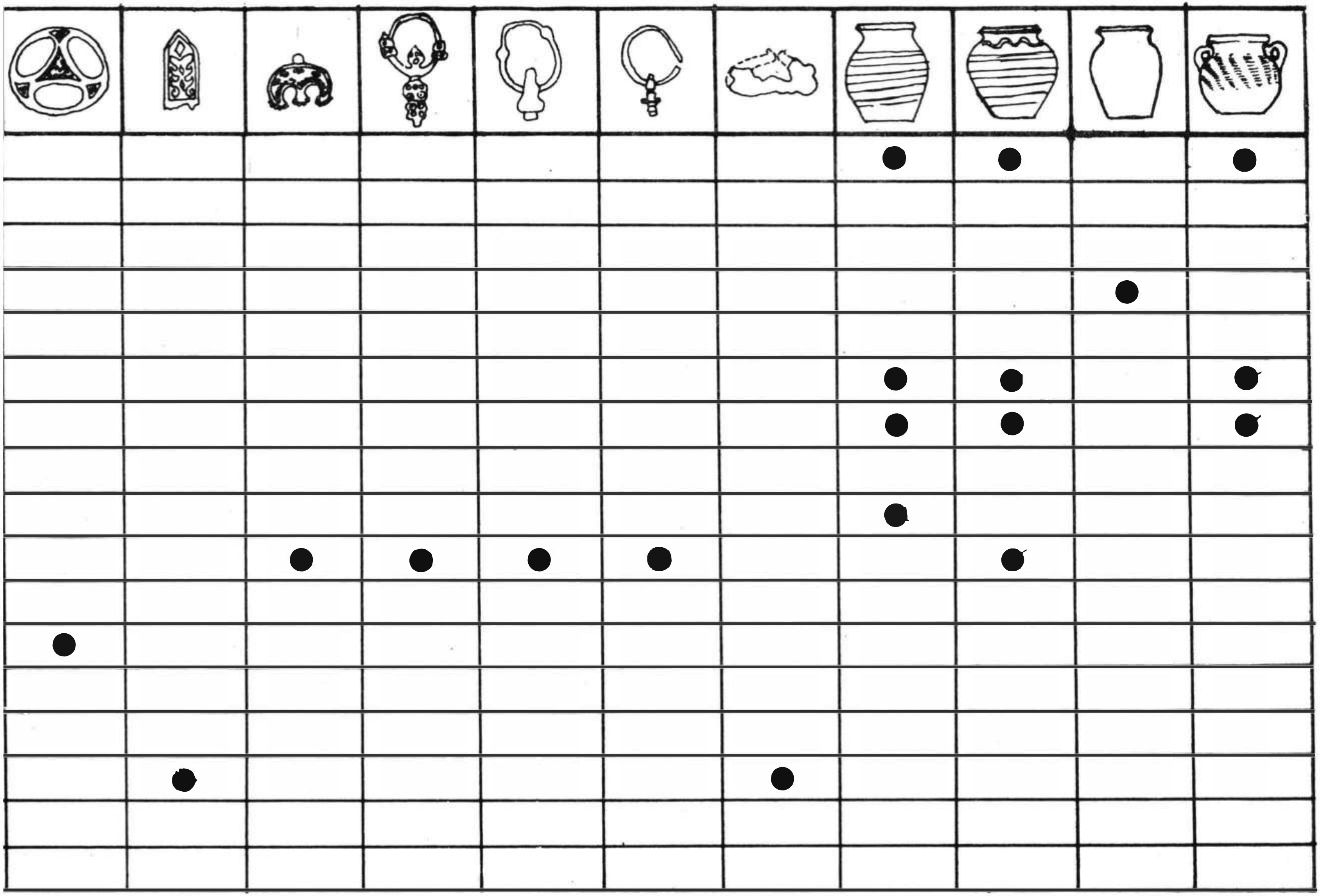
														monede 905-945 münzen		
1	TÎRGȘOR	●														
2	HENCIDA	●														
3	GÁDOROS	●		●					●							
4	KECEL	●	●				●				●					
5	SZEGED-MAKKOSERDÖ	●		●												
6	PLISKA	●														
7	PLISKA	●														
8	DINOGEȚIA	●														
9	NITRA NA LUPKE	●														
10	NITRA NA LUPKE	●														
11	CSÓNGRAD-VENDEL	●							●							
12	KENEZLÖ	●	●		●	●				●		●	●	●		
13	PILIN	●						●				●	●		●	●
14	NAGY-ÓSZ (TOMNATICU)	●														
15	EPERJESKE	●														
16	HALIMBA	●														
17	KOMÁROM	●														

Fig. 4. — Tabel de asociere a cataramei de la Tîrgșor.

plarele de la Tîrgşor şi cel de la Kecel, ne duce la avansarea ipotezei că ambele piese sînt produsul unuia şi aceluiaşi atelier.

Necropolele amintite, aparţinînd maghiarilor timpurii *(landnehmende Ungarn)*, au fost datate pe baza inventarului funerar (aplice, limbi de curea, plăci de curea, piese de harnaşament etc.) (fig. 4) în secolul al X-lea sau chiar la sfîrşitul secolului al IX-lea. O încadrare cronologică mai precisă a acestui orizont cultural se poate face prin mijlocirea descoperirilor din necropola de la Kenezlö. Mormîntul 11 al acestei necropole cuprindea, alături de oasele umane sau de cal (oasele capului şi ale picioarelor) o cataramă în formă de liră, încadrată de noi în grupa I, piese de harnaşament, vîrfuri de săgeţi şi 17 bracteate italieneşti din prima jumătate a secolului al X-lea folosite la împodobirea harnaşamentului [12]. Monedele, care se opresc la anul 945, ne permit datarea întregului inventar, deci şi a cataramei, către jumătatea secolului al X-lea. Dacă admitem ca dată a înhumării jumătatea secolului al X-lea, atunci trebuie să admitem că piesa despre care este vorba a fost purtată în prima jumătate a acestui secol dacă nu cumva în a doua jumătate a secolului al IX-lea, fapt sugerat de situaţia din necropola de la Nitra na Lupke, datată pe criterii tipologice la mijlocul secolului al IX-lea [13]. Pentru o datare timpurie, în secolul al X-lea, pledează şi ritualul de înmormîntare surprins în unele din necropolele amintite. Depunerea în mormintele de la Hencida [14], Gádoros [15], Kenezlö [16], Pilin [17] a unor oase de cal (de obicei capul calului şi oasele picioarelor) reprezintă un obicei caracteristic maghiarilor timpurii [18]. În acest sens merită a fi amintite mormintele de călăreţi de la Pilin [19], cu monede din prima jumătate a secolului al IX-lea, aparţinînd celor mai vechi morminte caracteristice maghiarilor.

În lumina celor spuse mai sus, datarea acestui tip de cataramă în prima jumătate a secolului al X-lea, eventual şi în a doua jumătate a secolului al IX-lea ni se pare firească.

O datare mai tîrzie, în a doua jumătate a secolului al X-lea, a acestei grupe de catarame este sprijinită de descoperirile din necropola de la Kecel. Nandor Fettich a încadrat, din punct de vedere cronologic, necropola în secolul al XI-lea pornind de la analiza cerceilor bizantini ornamentaţi în tehnica filigranului [20]. Faptul că mormîntul 3 de la Kecel, din al cărui inventar făcea parte şi catarama, conţinea numai piese de centură caracteristice maghiarilor timpurii [21] pledează după opinia noastră pentru

---

[12] J. Andreas, *op. cit.*, p. 315–318.

[13] B. Chropovsky, *Slowanskie Pohrebisko v Nitre na Lupke*, SlovArch, vol. 10, 1962, nr. 1, Bratislava, p. 222.

[14] N. Fettich, *op. cit.*, vol. 1, p. 251.

[15] *Ibidem*, p. 257.

[16] J. Andreas, *op. cit.*, p. 313, fig. 20.

[17] J. Hampel, *op. cit.*, vol. 2, p. 440.

[18] N. Fettich, *op. cit.*, vol. 1, p. 251.

[19] J. Hampel, *op. cit.*, vol. 2, p. 882 : „Zu den ältesten Reitergräbern scheinen die Reitergräber von Pilin zu gehören ... Die Münzbeilagen sind Münzen deutscher Könige von 814 bis 840".

[20] N. Fettich, *op. cit.*, p. 261.

[21] Idem, *loc. cit.* : „die Gürtelverziehrung aus Grab 3 ... sind bezeichnende levedische Produkte vom Ende des IX. Jahrhundert".

datarea în secolul al X-lea, eventual a doua jumătate a acestui secol a mormîntului 3 [22]. Descoperirea majorităţii cataramelor caracteristice grupei I în mormintele maghiare ne obligă a presupune că purtătorii acestor piese erau, în regiunea respectivă, maghiarii. În acest caz prezenţa unor astfel de catarame în necropola slovacă de la Nitra na Lupke ar putea fi un ecou al relaţiilor dintre maghiari şi slavii moravieni.

Pe de altă parte, prezenţa unor astfel de catarame la Tîrgşor, Dinogetia sau Pliska ne permite formularea unei ipoteze de lucru. Nu este exclus ca ele să constituie mărturii ale participării maghiarilor la expediţiile sud-dunărene aşa cum s-a întîmplat în anii 934 [23], 943 [24], 967 [25], 970 [26].

În lumina celor spuse mai sus şi avînd în vedere răspîndirea geografică a cataramelor în formă de liră din grupa I, considerăm că ipoteza originii apusene a cataramei de la Tîrgşor, din regiunile locuite de maghiari în secolul al X-lea nu trebuie înlăturată.

Catarama de la Tîrgşor se plasează, din punct de vedere cronologic, în secolul al X-lea, eventual în a doua jumătate a acestui secol — dacă avem în vedere situaţia de la Kecel cu care exemplarul de la Tîrgşor are cele mai bune analogii.

Faptul că tipul cataramei descoperit la Tîrgşor se întîlneşte cel mai adesea în Ungaria nu ne îndreptăţeşte a crede că şi exemplarul prezentat de noi aparţine unui maghiar. De altfel, el a fost descoperit într-o locuinţă-bordei aparţinînd culturii autohtone balcano-carpatice, ceea ce indică un purtător autohton al unei piese de import ajunsă aici în urma evenimentelor istorice la care am făcut aluzie mai sus.

EINE LEIERFÖRMIGE SCHNALLE AUS TÎRGŞOR

ZUSAMMENFASSUNG

Es wird eine in Tìrgşor (Kr. Prahova) entdeckte leierförmige Schnalle analysiert. Die Schnalle wurde in einer der balkan-karpatischen

---

[22] Menţionăm cu acest prilej că datarea în secolul al XI-lea se bazează exclusiv pe gradul înalt de uzură al cercilor menţionaţi care, aşa cum arată autorul (*op. cit.*, p. 261), au fost lucraţi în secolul al X-lea.

[23] Theophanes Continuatus, *Chronografia*, Bonn, 1838, p. 422 ; Symeon Magister, *Annales*, Bonn, 1838, p. 746 ; Leo Grammaticus, *Chronografia*, Bonn, 1842, p. 322 ; menţionează pe maghiari în Thracia.

[24] Leo Grammaticus, p. 325 ; Skylitzes — Cedrenos, *Hist. Comp.*, II, Bonn, 1839, p. 319, amintesc o solie trimisă la maghiari pentru încheierea unei păci pe 5 ani.

[25] Skylitzes-Cedrenos, II, p. 372 : ne informează despre rugămintea adresată ţarului Petru să-i împiedice pe maghiari la trecerea Dunării.

[26] Skylitzes-Cendrenos, II, p. 386, menţionează pe maghiari, alături de pecenegi, bulgari şi ruşi în lupta de la Arkadiopolis împotriva bizantinilor. La aceleaşi evenimente se referă şi Leo Diaconus, *Historiae*, Bonn, 1828, VII, 3.

[27] Tot de la Tîrgşor, dintr-o descoperire izolată provine o cataramă în formă de liră de un tip deosebit (fig. 1/2). Partea superioară are ramele în formă ovală şi prevăzute cu un şănţuleţ. Barele ramei părţii inferioare sînt drepte. Nu este ornamentată. Dimensiunile : lungime 48 cm, lăţime 3,5 cm. Spinul lipseşte. Catarama se poate încadra tipologic în secolul al X-les. La această afirmaţie ne îndeamnă deosebirile acestei catarame faţă de alte tipuri mai tîrzii datate în secolul al XI-lea, cf. Z. Holowinska, Archaeologia Polski, 8, 1961, 2, Varşovia, p. 387 ; B. Cleve, ESA, 4, 1929, p. 251.

Kultur gehörenden Siedlung (Erdhütte 37) gefunden. Sie wird in die zweite Hälfte des 10. Jahrhunderts datiert und konventionell in die I. Gruppe eingegliedert. Die Schnalle wird als ein westliches den landnehmenden Ungarn charakteristisches Importstück angesehen. Ihre Anwesenheit in Tîrgşor wird hypothetisch, durch die Beteiligung der Ungarn an den politischen Ereignissen im 10. Jahrhundert an der unteren Donau erklärt.

ERKLÄRUNG DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. — Leierförmige Schnallen aus Tîrgşor.
Abb. 2. — Leierförmige Schnalle aus Tîrgşor.
Abb. 3. — Verbreitung der leierförmigen Schnallen aus der I. Gruppe.

ANALIZA POLINICĂ A STRATELOR DE LA BUCOV (JUD. PRAHOVA)

DE

MARIN CÂRCIUMARU

Staţiunea din care au fost extrase eşantioanele pentru analiza polinică este situată în apropierea oraşului Ploieşti, la sudul comunei suburbane Bucov, în punctul numit de localnici Tioca. În imediata apropiere a aşezării curge pîrîul Gîrla Morii care se varsă în Bucovel, afluent pe stînga al Teleajenului. Pîrîul Gîrla Morii mărgineşte staţiunea la nord, iar Teleajenul, care curge la circa 500 m depărtare, la sud.

Pentru extracţia polenului, eşantioanele au fost tratate mai întîi cu HCl 10% pentru îndepărtarea carbonaţilor, iar după aceasta, în scopul dizolvării silicaţilor, s-au supus acţiunii HF 38%. Îndepărtînd orice urmă de acid, prin spălări succesive, s-a trecut la fierberea probelor în Na OH 10% în vederea distrugerii resturilor de substanţă organică, exceptînd grăuncioarele de polen şi spori. O serie de spălări repetate cu apă, iar ultima cu acid acetic glacial, au precedat acetoliza efectuată la cald (nouă părţi anhidridă acetică şi o parte acid sulfuric concentrat). Reziduul rămas după acetoliză a fost spălat mai întîi cu apă, apoi cu acid acetic glacial, după care s-a fixat într-o picătură de glicerină pe o lamă de microscop. Concentraţia polenului pe o singură lamă a fost suficient de mare pentru a executa o statistică polinică concludentă în cadrul fiecărui orizont. Trebuie remarcat că polenul adesea era puternic fragmentat şi distrus, încît făcea imposibilă recunoaşterea sa. Aşa se explică şi faptul că probele din profunzime (nivelul 110 şi 120 cm) corespunzătoare bordeielor din epoca feudalismului timpuriu, nu au conservat polenul în aşa măsură încît să fie posibilă recunoaşterea sa fără riscul unor confuzii grave. Oricum, pentru fiecare nivel analizat, au fost numărate peste 380 de grăuncioare de polen şi spori, uneori depăşind chiar cifra de 670 (fig. 1,2).

În cadrul polenului de arbori cea mai largă răspîndire o au elementele stejărişului amestecat, cu valori cuprinse între 24 şi 44%. Maximul stejărişului amestecat se realizează în perioada corespunzătoare locuinţelor de suprafaţă din epoca feudalismului timpuriu, adică la 70 cm adîncime. Procentele minime coincid cu perioada de tranziţie de la

SCIV, tomul 23, nr. 3, Bucureşti, 1972, p. 427–432

stratele caracteristice bordeielor la cele specifice locuințelor de suprafață din epoca feudală timpurie. Stejărișul amestecat este format în primul rînd din stejar (*Quercus*) care realizează cele mai semnificative valori în perioada sedimentării stratelor sincrone nivelului locuințelor de suprafață din epoca feudalismului timpuriu. În prima parte, în timpul depunerii orizonturilor feudale timpurii, corespunzătoare bordeielor, predominant nu era stejarul (*Quercus*) care totaliza 10%, ci teiul (*Tilia*) care însuma 12%. De altfel, teiul (*Tilia*) realizează valori ridicate și-n partea superioară a profilului, la trecerea de la nivelul locuințelor de suprafață aparținînd epocii feudalismului timpuriu la stratul din epoca feudalismului dezvoltat, fără însă a depăși valorile stejarului (*Quercus*). Ulmul (*Ulmus*), pe toată perioada desfășurării profilului, nu înregistrează procente mai mari decît stejarul (*Quercus*) și teiul (*Tilia*). Mai mult, spre suprafață diagrama sa oglindește o restrîngere însemnată.

Spectrele polinice ale fagului (*Fagus*) și carpenului (*Carpinus*) relevă o desfășurare destul de asemănătoare, în sensul că ambele prezintă un maxim în baza profilului (maximul absolut al fagului de 14% și al doilea maxim ca valoare al carpenului de 10%). La 80 cm sînt în declin, ca apoi, în același timp, la 70 cm, să crească la procente însemnate (al doilea maxim al fagului de 11% și maximul absolut al carpenului de 12%). În stratele superioare sînt în continuă reducere valorică.

Coniferele sînt reprezentate prin pin (*Pinus*), molid (*Picea*) și brad (*Abies*). Bradul (*Abies*), în stratele corespunzătoare bordeielor din epoca feudală timpurie, apare cu totul sporadic, iar spre suprafață înregistrează o prezență modestă. Molidul (*Picea*) reflectă o răspîndire concludentă doar în prima jumătate a diagramei, cînd deține 10%, în orizontul de profunzime. Apoi valorile sale scad, ca și ale fagului, teiului și carpenului, în mod continuu pînă la 70 cm, pentru ca spre suprafață să fie în sensibilă afirmare. În schimb, diagrama pinului (*Pinus*) are o desfășurare inversă genurilor descrise pînă acum. Maximele sale se suprapun perioadei de reducere, iar minimele, fazelor de afirmare a acestora. În acest fel, pinul (*Pinus*) realizează cele mai ridicate valori în prima parte a nivelului locuințelor de suprafață din epoca feudală timpurie și a stratului din epoca feudalismului dezvoltat, iar cea mai redusă, în a doua parte a nivelului locuințelor de suprafață din epoca feudalismului timpuriu.

Arinul (*Alnus*) reoglindește în general o răspîndire uniformă, cu excepția spectrului superior, cînd se reduce simțitor. Dezvoltarea sa destul de mare a fost condiționată cu siguranță de așezarea stațiunii în apropierea Teleajenului.

Mesteacănul (*Betula*) și salcia (*Salix*) descriu o desfășurare normală a diagramei, fără prea mari variații de la un orizont la altul, înregistrînd valori nu așa de ridicate.

Semnificativă este prezența nucului (*Juglans*) care, cu excepția spectrului de la adîncimea de 80 cm cînd înregistrează o evidentă reducere, în celelalte orizonturi manifestă o repartiție în general uniformă, cu valori cuprinse între 4,66 și 7%.

Alunul (*Corylus*), în cea mai mare parte bine reprezentat, înregistrează, ca și majoritatea genurilor de arbori cu frunza lată, două minime reprezentative: primul la 80 cm în timpul desfășurării locuințelor de

suprafață din epoca feudală timpurie, al doilea, în spectrul superior corespunzător stratului din epoca feudalismului dezvoltat.

Descrierea spectrelor polinice a genurilor de arbori precum şi constatările ce rezultă din observațiile asupra raportului dintre *A.P.* şi *N.A.P.* conduc la cîteva concluzii.

Reprezentarea raportului dintre arbori şi ierboase demonstrează că în prima parte, pe timpul dezvoltării stratelor din epoca feudal timpurie, corespunzătoare nivelului bordeielor, pădurea avea cea mai mare extindere din tot răstimpul căruia i se suprapune profilul analizat (*A.P.* = 44%). Se poate considera că aspectul fitogeografic era cel de pădure cu poiene frecvente în cadrul său. Spre suprafață pădurea se restrînge mult în favoarea plantelor ierboase, astfel că la 80 cm adîncime nu mai însumează decît 26%.

Statistica selectivă a genurilor de arbori ilustrează faptul că prevalența polenului de pin (*Pinus*) se suprapune tocmai perioadei în care raportul general între *A.P.* şi *N.A.P.* era net în favoarea ultimelor. Cu alte cuvinte, în cadrul polenului de arbori, şi aşa inferior celui de ierburi, în această fază, predomină tocmai polenul de pin (*Pinus*), accentuînd prin abundența sa caracterul de stepizare al regiunii în perioada respectivă, ştiut fiind că polenul său uşor poate fi transportat de curenții aerieni de la distanțe destul de mari şi sedimentat tocmai în zonele unde nu există un filtru foliar prea dens. De aceea, considerăm că în timpul sedimentării stratelor cuprinse între 90 şi 80 cm adîncime, caracteristice primei jumătăți a nivelului locuințelor de suprafață din epoca feudalismului dezvoltat, are loc o primă acțiune de defrişare a pădurii din împrejurimile aşezării, fără ca acest fenomen să prezinte o amploare foarte mare. Procesul de stepizare nu este subliniat deci atît de mult de reducerea valorilor generale ale polenului de arbori prin declinul tuturor foioaselor, cît mai ales prin faptul că, în cea mai mare parte, suma polenului de *A.P.* este constituită din polenul de conifere, şi-n primul rînd de pin (*Pinus*). Cu siguranță, excesiva reprezentare a pinului în această perioadă este rezultatul transportului polenului său din regiunile carpatice care, prin defrişarea unei bune părți a arborilor autohtoni şi crearea de locuri deschise, lipsite de filtru constituit pînă acum de existența foioaselor în regiune, găseşte condiții de sedimentare în preajma aşezării studiate.

Se pare că procesul de defrişare a cuprins în prima parte fagul (*Fagus*), teiul (*Tilia*), carpenul (*Carpinus*) şi poate chiar molidul (*Picea*), iar în partea a doua, mai cu seamă alunul (*Corylus*), ulmul (*Ulmus*), mesteacănul (*Betula*) şi carpenul (*Carpinus*)

În a doua jumătate a perioadei locuințelor de suprafață din epoca feudalismului dezvoltat, pădurea îşi reface cu greu o parte din terenul pierdut, însă numai pentru scurt timp, întrucît va fi supusă din nou unei noi perioade de defrişare, de data aceasta mult mai categorică, cuprinzînd majoritatea foioaselor ce vegetau în această regiune, în perioada respectivă. Astfel că, începînd de la nivelul de 60 cm, adică exact în perioada de trecere de la epoca feudalismului timpuriu la stratul din epoca feudală dezvoltată, are loc o cădere însemnată a tuturor genurilor de arbori cu frunza lată, bine reprezentați pînă în această fază. Se restrîng foarte mult fagul (*Fagus*), stejarul (*Quercus*), ulmul (*Ulmus*), teiul (*Tilia*), carpenul (*Carpinus*), arțarul (*Acer*), alunul (*Corylus*) şi

mesteacănul (*Betula*) care chiar dispare. Suma generală a polenului de arbori scade pînă la 18%, reoglindind pregnant aspectul tipic de silvostepă al acestei perioade.

Între ierburi, cea mai mare pondere o deţine polenul de *Compositae* care îşi realizează maximul de 43% la 90 cm, imediat după prima reducere a principalelor genuri de foioase, deci în perioada incipientă a fazei întîi a manifestărilor de defrişare a pădurii. Pe măsura reducerii procentelor de *Compositae*, are loc evidenţierea polenului de *Cerealia* care îşi atinge maximul (9,05%) în orizontul următor. Deci, subliniem fenomenul referitor la faptul că terenul defrişat pentru extinderea suprafeţelor de cultivat, în prima parte a fost invadat de *Compositae* şi numai după aceea a fost recuperat pentru agricultură. După realizarea maximului, diagrama polenului de *Cerealia* prezintă o desfăşurare uniformă cu valori de circa 4%.

Gramineaele spontane au repartiţie în general uniformă pe toată perioada profilului analizat, procentele lor variind între 15,34 şi 18,04%.

Una din cele mai elocvente constatări privind intensificarea locuirii aşezării, pe măsura scurgerii timpului, este curba de *Chenopodiaceae*, plante specifice proceselor de ruderalizare. Astfel, dacă la 100 cm acestea înregistrau abia 2,15%, ele cresc într-o proporţie uniformă de la un orizont la altul, ajungînd ca la 50 cm să însumeze 28,38%.

Între celelalte ierburi, mai răspîndite erau cele din familia *Polypodiaceae*, *Rosaceae*, *Labiatae*, *Cyperaceae* şi uneori *Saxifragaceae*. Restul ierboaselor se întîlnesc cu totul sporadic de la un orizont la altul (vezi tabelul).

Concluzii. M. Comşa, sub îndrumarea căreia s-au efectuat săpăturile arheologice, datează aşezarea de la Bucov-Tioca începînd din a doua jumătate a secolului al VIII-lea pînă în a doua jumătate a secolului al X-lea, inclusiv [1].

Analiza polinică a sedimentului aparţinînd stratelor feudale de la Bucov a relevat că acestea s-au depus în ultima fază de vegetaţie stabilită pentru teritoriul României [2], faza de vegetaţie a fagului, sincronă cu subatlanticul lui Blytt-Sernander.

Climatul acestei perioade este aproape identic cu cel din zilele noastre, caracterizat printr-o nuanţă rece şi suficient de umedă.

Aspectul fitogeografic în răstimpul cît s-a desfăşurat profilul analizat, se caracterizează prin deosebiri sensibile, în sensul că în prima parte pădurea era mai răspîndită decît actualmente în această zonă. De asemenea, s-au evidenţiat două faze de defrişare a pădurii : prima, în partea întîi a stratutui corespunzător locuinţelor de suprafaţă din epoca feudală timpurie, iar a doua, începută odată cu trecerea la epoca feudalismului dezvoltat şi continuată probabil în timpurile moderne. În tot acest timp pădurea era formată în general din elementele stejărişului amestecat, în cadrul căruia cea mai mare pondere în majoritatea timpului, a deţinut-o stejarul. Diseminat, în pădurea de *Quercetum mixtum*, se putea întîlni fagul (*Fagus*), carpenul (*Carpinus*), alunul (*Corylus*), mesteacănul (*Betula*)

---

[1] M. Comşa, *Raportul preliminar despre săpăturile de la Bucov*, raport prezentat la „Sesiunea de rapoarte a Institutului de arheologie", 17 febr. 1972.

[2] E. Pop, *Analize de polen în turba Carpaţilor Orientali* (*Dorna-Lucina*), Bul. Grădinii botanice şi al Muz. Bot., Cluj, vol. 9, 1929, p. 81—210.

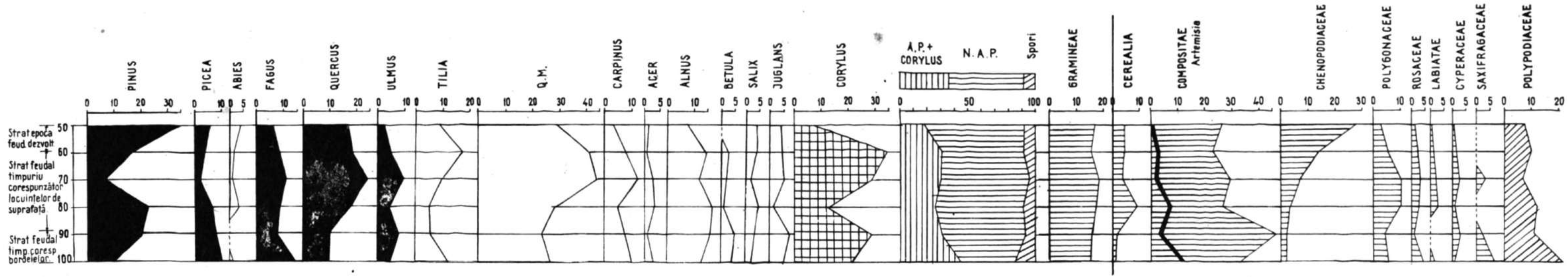

Fig. 1. — Diagrama polinică a sedimentului din stratele de la Bucov.

Numărul curent	Adîncimea în cm	PINUS	PICEA	ABIES	FAGUS	QUERCUS	ULMUS	TILIA	Q.M. (Quercus, Ulmus, Tilia)	CARPINUS	ACER	JUGLANS	ALNUS	BETULA	SALIX	CORYLUS	A. P. + Corylus	GRAMINEAE	CEREALIA	COMPOSITAE	ARTEMISIA	CHENOPODIACEAE	POLYGONACEAE	PLANTAGINACEAE	ROSACEAE	PLUMBAGINACEAE	UMBELIFERAE	LABIATAE	RANUNCULACEAE	CYPERACEAE	VITACEAE	CARYOPHYLLACEAE	GERANIACEAE	MALVACEAE	CISTACEAE	ALISMATACEAE	SAXIFRAGACEAE	POLYGALACEAE	LEGUMINOSAE	CRUCIFERAE	URTICA	POLYPODIACEAE	LYCOPODIUM	N.A.P.
1	50	35,0	6,0	4,0	6,0	17,0	3,0	9,0	29,0	3,0	1,0	4,0	8,0	—	4,0	7,0	18,0	16,9	4,2	25,6	1,0	28,3	2,5	0,6	1,0	0,2	0,2	0,2	0,2	0,8	—	—	—	1,6	—	—	—	—	—	—	—	7,8	1,2	82,0
2	60	16,6	4,0	1,3	8,6	18,6	5,3	17,3	41,3	7,3	0,6	4,6	14,6	2,6	4,0	34,6	31,0	15,4	4,3	20,4	2,4	14,1	5,4	0,1	2.4	—	0,3	1,2	—	1,0	0,7	0,8	0,1	0,3	—	—	—	—	—	—	—	10,0	1,0	69,0
3	70	6,0	2,0	1,0	11,0	24,0	10,0	10,0	44,0	12,0	3,0	5,0	12,0	2,0	2,0	28,0	30,0	18,0	4,0	27,0	2,4	6,7	10,0	0,3	3,1	—	1,8	1,8	0,9	2,1	—	—	—	—	0,3	1,5	3,0	0,3	—	—	—	6,7	—	76,0
4	80	22,0	6,3	3,4	8,6	18,1	4,7	5,5	28,3	4,7	3,4	0,7	16,5	1,5	4,7	14,1	26,0	17,4	9,0	19,6	7,0	3,3	9,7	—	2,4	—	0,4	2,4	1,5	0,4	—	0,2	0,6	0,2	—	0,6	—	—	2,6	0,2	—	11,7	0,2	74,0
5	90	20,0	8,0	—	8,0	10,0	8,0	6,0	24,0	7,0	1,0	7,0	16,0	5,0	3,0	28,0	30,0	15,6	1,5	43,0	3,3	2,1	4,3	—	0,9	—	—	—	0,3	2,4	—	0,9	—	1,2	—	0,9	1,8	—	—	—	0,3	10,7	0,3	70,0
6	100	10,0	10,0	1,0	14,0	10,0	5,0	12,0	27,0	10,0	3,0	5,0	14,0	4,0	2,0	24,0	44,0	15,3	1,0	21,8	11,1	2,5	5,3	—	3,9	—	—	1,4	0,3	0,7	—	0,3	—	0,3	—	—	6,0	—	—	—	—	20,4	1,0	56,0

Fig. 2. — Repartiția speciilor polinice în sedimentul de la Bucov.

şi mai puţin arţarul (*Acer*). De-a lungul rîului Teleajen şi afluenţilor săi din imediata apropiere se întîlneau frecvente asociaţii formate din arin (*Alnus*) şi salcie (*Salix*).

Observaţiile asupra gramineelor de tip *Cerealia* şi calcularea procentuală a lor a relevat faptul că terenurile agricole nu cuprindeau suprafeţe prea extinse şi deci agricultura nu reprezenta preocuparea de bază a locuitorilor acestor vremuri în zona studiată.

Faptul că agricultura nu a constituit îndeletnicirea principală a locuitorilor în această perioadă este bine subliniată şi de faptul că, într-o perioadă mult mai veche, cuprinzînd diferite culturi neolitice din alte zone ale ţării, procentele gramineelor de tip *Cerealia* erau mult mai crescute. Astfel la Leu [3] şi Padea [4] în stratele Vinča-Dudeşti gramineele de tip *Cerealia* însumează valori de peste 15% şi respectiv 5%.

Pe de altă parte, creşterea continuă a chenopodiaceelor dinspre orizonturile inferioare spre cele superioare ar putea fi un indiciu al intensificării preocupărilor zootehnice ale omului acestor vremuri pe măsura scurgerii timpului.

Studiile viitoare care vor cuprinde noi aşezări aparţinînd epocii feudale timpurii vor încerca să evidenţieze o serie de alte caractere particulare ale diferitelor zone în care acestea sînt situate.

L'ANALYSE POLLINIQUE DES COUCHES ARCHÉOLOGIQUES DE BUCOV

RÉSUMÉ

L'étude pollinique du sédiment des couches de Bucov (dép. de la Prahova) montre que celles-ci se sont formées durant la dernière phase de végétation établie pour le territoire de la Roumanie : la phase de végétation du hêtre synchrone au subatlantique de Blytt-Sernander. C'est une période au climat presque identique à celui de nos jours, avec un soupçon de froid et suffisamment humide.

L'aspect phyto-géographique dans l'intervalle pendant lequel le profil analysé s'est développé se distingue par des différences sensibles, c'est-à-dire que, durant la haute époque féodale correspondant aux fonds de cabane, la forêt était plus répandue qu'à l'heure actuelle dans cette zone. On a pu également préciser le défrichement de la forêt en deux temps : le premier dans la première partie de la couche correspondant aux habitations en surface de haute époque féodale ; le second, débutant au moment de la transition vers l'étape développée du régime féodal et se poursuivant fort probablement à l'époque moderne. Au cours de tout cet intervalle la forêt se composait en général d'un mélange d'élé-

---

[3] M. Cârciumaru, *Notă palinologică asupra stratelor neolitice de la Leu (Jud. Dolj)*, manuscris.

[4] M. Cârciumaru, *Analiza polinică a stratelor aparţinînd neoliticului de la Padea (Oltenia)*, manuscris.

ments de la famille du chêne (*Quercus*, *Ulmus*, *Tilia*) dans le cadre duquel c'est le chêne même qui détient la majorité la plupart du temps. Disséminés dans la chênaie il y avait aussi le *Fagus*, *Carpinus*, *Corylus*, *Betula* et moins fréquemment l'*Acer*. Enfin, fréquents dans les vallées du Teleajen et de ses affluents, il y avait l'*Alnus* et le *Salix*.

Les observations faites sur les graminées du type *Cerealia* et le calcul de leur pourcentage ont montré que les terrains cultivés n'étaient guère très étendus. Par conséquent l'agriculture ne constituait pas l'occupation par excellence de ceux qui habitaient à l'époque la zone étudiée. En effet, la période initiale de la première phase du défrichement de la forêt est marquée par le maximum de 43% (sur 90 cm) des *Compositae*. Le spectre immédiatement supérieur révèle leur diminution, tout en rendant évident le pollen des céréales (un maximum de 9,05). Une conclusion s'impose donc, à savoir : tout d'abord le terrain défriché fut envahi par les composites ; ce ne sera qu'ensuite que l'homme l'aura récupéré pour l'agriculture.

D'autre part, la croissance continuelle des chénopodiacées des horizons inférieurs vers les horizons supérieurs pourrait constituer l'indice de préocupations zootechniques de plus en plus grandes de la part de l'homme de ces époques au fur et à mesure que passait le temps.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Diagramme pollinique du sédiment des couches de Bucov.

Fig. 2. — Répartition des espèces polliniques dans le sédiment de Bucov.

DE CE NU SE POATE VORBI DE ANALOGII ÎNTRE ȘANȚURILE DE LA TÎRPEȘTI ȘI CELE DE LA SUCEVENI

DE

SILVIA MARINESCU-BÎLCU

Problema șanțurilor împrejmuitoare sau de apărare ale așezărilor neolitice a preocupat îndeaproape pe mai toți cercetătorii care au întreprins săpături mai mult sau mai puțin ample în diversele stațiuni neo-eneolitice de pe teritoriul României.

Recent, un studiu referitor la această problemă a publicat și I. T. Dragomir, în vol. III, al anuarului „Memoria Antiquitatis'' editat de Muzeul de arheologie din Piatra Neamț — studiu ce a constituit de altfel și obiectul unei comunicări anterioare. Atît articolul cît și comunicarea se referă și la unele rezultate obținute de noi prin săpăturile întreprinse în așezarea de la Tîrpești (jud. Neamț). Deoarece o serie de date privind șanțurile de apărare de la Tîrpești erau eronat prezentate în comunicarea lui I. T. Dragomir, i-am atras atenția asupra lor chiar cu prilejul prezentării ei la Sesiunea științifică a muzeelor, din 1970. Dar întrucît autorul nu a ținut seama de observațiile noastre, încercînd fundamentarea unor concluzii prin prelucrarea și interpretarea într-o manieră cu care nu putem fi de acord a unora dintre descoperirile de la Tîrpești, ne vedem obligați din nou să reluăm această problemă.

Dar să prezentăm mai întîi faptele. Colegul citat, publicînd parțial unele rezultate ale săpăturilor întreprinse de el în așezarea de tip Stoicani-Aldeni de la Suceveni (jud. Galați), spune, printre altele, că acolo „s-a precizat *traseul* a cinci șanțuri neolitice, slujind de *fortificație artificială*, dispuse în mod transversal pe suprafața acestei așezări''[1] (sublinierile ne aparțin). În continuare se arată că șanțurile nr. 1 și 2 sînt identice și paralele, distanța dintre ele variind între 3 — 3,50 m și, ceea ce este foarte important, că ele au fundul bifurcat și în profil au un aspect dublu-triunghiular, cu vîrfurile în jos și partea terminală foarte îngustă (circa 0,15 — 0,50 m); bifurcarea aceasta este delimitată de un prag

[1] I. T. Dragomir, *Așezarea neolitică fortificată din aria aspectului cultural Stoicani-Aldeni de la Suceveni*, Mem Antiq, 3, 1971, p. 145,

ascuţit, lăsat nesăpat. Adîncimea şanţurilor variază între 1—1,50 m (de la suprafaţa actuală), iar deschiderea la partea lor superioară, între 2—3 m. Şanţul nr. 3, cu profilul triunghiular este larg de 0,20—0,40 m la partea inferioară şi de 3 m la gură iar adîncimea lui variază între 1,50—2 m[2].

Spre deosebire de acesta din urmă, şanţurile nr. 4 şi 5 au profilele bifurcate şi cu prag, ca şi şanţurile nr. 1 şi 2. Şanţul nr. 4, adînc de 0,75 m, are deschiderea părţii superioare de 2 m şi lăţimea fundului de 0,25—0,50 m, iar şanţul nr. 5 o adîncime de 1,50 m, lărgimea gurii de 3—4 m, iar a părţii inferioare de 0,15—0,30 m. Date fiind dimensiunile şanţului nr. 4, acesta nu este considerat şanţ de apărare[3]. Discutînd în continuare rolul funcţional al celor cinci şanţuri de la Suceveni, pe baza unei întregi serii de consideraţii, printre care structura lor, bifurcarea bazei şi îngustimea părţii inferioare, autorul înclină să le atribuie ,,roluri mai mult cu caracter practic, de toate zilele, decît de apărare împotriva duşmanilor''. Poate, ni se spune în continuare, ele au servit la consolidarea terenului aşezării, sau la adăpostirea vitelor în jurul gospodăriilor, dar nu se exclude nici posibilitatea să fi fost folosite şi drept fortificaţii artificiale[4].

Încercînd să stabilească unele sincronisme între etapa Stoicani-Aldeni şi culturile eneolitice din Moldova, autorul apelează, aşa cum aminteam mai sus, la descoperiri făcute de noi în aşezarea de la Tîrpeşti, scriind : ,,Sistemul acesta de şanţuri bine documentat şi generalizat la patru dintre cele cinci şanţuri de apărare descoperite la Suceveni, ne dă posibilitatea să afirmăm că ele au fost săpate în mod intenţionat, cu scopuri bine determinate, deşi ar putea fi vorba şi de o suprapunere întîmplătoare de şanţuri, aşa după cum presupune Silvia Marinescu-Bîlcu, atunci cînd explică geneza şanţului de apărare al aşezării neo-eneolitice din faza Cucuteni A1 de la Tîrpeşti, care este identic cu cele de la Suceveni''[5]. Reţinem deocamdată că autorul vorbeşte de *,,şanţul de apărare''* (sublinierea noastră !) de la Tîrpeşti, atribuindu-l fazei Cucuteni A1.

În dorinţa de a căuta analogii perfecte pentru precizarea unor sincronisme, autorul citat nu ţine însă seama, în nici un fel, de realităţile constatate pe teren în aşezarea de la Tîrpeşti şi expuse clar de noi, formulînd concluzii neaşteptate. El spune astfel că aşezarea ,,de la Tîrpeşti, cu trei niveluri de cultură, specifice culturii Precucuteni II şi III (întărită cu două şanţuri de apărare) şi culturii Cucuteni A1, fortificată sau împrejmuită cu un şanţ ce are baza bifurcată, fiind identic cu acelea descoperite la Suceveni. Fără îndoială analogia perfectă a acestui sistem de şanţ cunoscut momentan numai în aşezarea protocucuteniană de la Tîrpeşti, şi în aceea caracteristică aspectului cultural Stoicani-Aldeni de la Suceveni, nu este întîmplătoare. Ea dovedeşte din plin nu numai contemporaneitatea lor, ci în acelaşi timp argumentează geneza şi amprenta culturii Protocucuteni asupra aspectului Stoicani-Aldeni din regiunea de sud a Moldovei''[6].

---

[2] *Ibidem*. p. 146.
[3] *Ibidem*. p. 148.
[4] *Ibidem*.
[5] *Ibidem*, p. 146.
[6] *Ibidem*, p. 150—151.

Reiese în primul rînd că autorul vorbeşte fără temei, numai de *trei* niveluri de cultură în aşezarea de la Tîrpeşti, deşi în realitate sînt mult mai multe [7], şi în al doilea rînd că de data aceasta se referă la *trei şanţuri* de apărare (sublinierile noastre).

Înainte de a merge mai departe, fie-ne îngăduită o paranteză.

Introducînd în literatura de specialitate termenul de ,,protocucuteni'', R. Vulpe nu avea în vedere *o cultură* (sublinierea noastră) propriuzisă ci o fază — şi anume pe cea iniţială — a culturii Cucuteni A [8]. Mai tîrziu, Vladimir Dumitrescu, procedînd la o împărţire mai nuanţată a culturii Cucuteni[9], a propus ca acestei etape iniţiale să i se spună Cucuteni A1, denumire firească deoarece ea precizează locul etapei respective în evoluţia culturii Cucuteni; de aceea considerăm că ar fi preferabil să se renunţe atît la termenul ,,protocucuteni'', cît mai ales la acela de ,,cultură Protocucuteni'', cu atît mai mult cu cît despre o astfel de cultură nu poate fi vorba. Dealtfel, folosirea alternativă în cuprinsul aceluiaşi studiu a termenilor ,,cultură Protocucuteni'' şi ,,cultură Cucuteni A1'', pentru indicarea aceluiaşi complex cultural, credem că este de natură să complice lucrurile.

Revenind la problema şanţurilor de apărare, se cuvine să precizăm în primul rînd care sînt, în fapt, constatările făcute de noi la Tîrpeşti şi felul cum le-am prezentat în lucrările noastre.

Prezentarea şanţurilor de la Tîrpeşti a fost făcută de noi în felul următor: ,,Au fost identificate şi cercetate şi trei şanţuri, dintre care două precucuteniene. Primul este de mici dimensiuni ... şi trebuie să fi fost săpat într-un prim moment al aşezării... Avînd în vedere dimensiunile lui reduse, rolul lui nu putea fi acela al unui şanţ de apărare, ci se limita, destul de probabil, la unul de ordin gospodăresc, care deocamdată ne scapă (poate era un şănţuleţ pentru paza vitelor) ... În ceea ce priveşte cel de-al doilea şanţ, el este sigur şanţul de apărare al locuirii din faza Precucuteni III'' [10].

Cît priveşte cel de-al treilea şanţ, ne-am expus clar punctul de vedere scriind: ,,Şi locuitorii terasei din *faza Cucuteni A* (sublinierea noastră) şi-au întărit aşezarea cu un şanţ de apărare; întrucît traseul vechiului şanţ al aşezării precucuteniene era probabil reprezentat de o alveolare, cucutenienii au săpat şanţul lor aproximativ de-a lungul vechiului traseu, lărgindu-l şi adîncindu-l parţial. Numai astfel ne putem explica de ce în unele zone întîlnim şanţul nou săpat în cel vechi, în alte zone două şanţuri alăturate, despărţite în profil doar în partea lor inferioară, iar în altele numai o lărgire a şanţului precucutenian'' [11].

Punînd alături afirmaţiile lui I. T. Dragomir şi rezultatele săpăturilor noastre, este clar că noi n-am scris — aşa cum susţine d-sa — că aşezarea

---

[7] S. Marinescu-Bîlcu, *Unele probleme ale neoliticului moldovenesc în lumina săpăturilor de la Tîrpeşti*, SCIV, 19, 1968, 3, p. 395—396.

[8] R. Vulpe, *Problemele neoliticului carpato-niprovian în lumina săpăturilor de la Izvoare*, SCIV, 7, 1956, 1—2, p. 65.

[9] Vladimir Dumitrescu, *La civilisation de Cucuteni*, *Berichten van rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek*, Amersfoort, 1959, p. 7—48; idem, *Originea şi evoluţia culturii Cucuteni-Tripolie*, I, SCIV, 14, 1963, 1, p. 51—78.

[10] S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 406.

[11] *Ibidem*, p. 411.

din fazele Precucuteni II şi III de la Tîrpeşti este „întărită cu două şanţuri de apărare"[12], căci, după cum arătam şi mai sus, şănţuleţul mic precucutenian nu putea folosi ca şanţ de apărare.

Mai departe, după ce admite că la Tîrpeşti sînt două şanţuri precucuteniene, şi un şanţ cucutenian, colegul I. T. Dragomir, atribuie culturii Cucuteni A1 „un şanţ cu baza bifurcată identic cu acelea descoperite la Suceveni"[13]. Dar creînd un aşa-zis „şanţ cu baza bifurcată" din cele două şanţuri care se întretaie şi se suprapun în unele cazuri (cel Precucuteni III cu cel Cucuteni A), el anulează implicit unul dintre şanţurile de apărare ale aşezărilor de la Tîrpeşti. De aceea, ar fi trebuit să se decidă : sau la Tîrpeşti sînt două şanţuri precucuteniene şi unul cucutenian, sau este unul cucutenian cu baza bifurcată şi atunci aşezării precucuteniene nu-i putem atribui decît şănţuleţul mic, despre care am văzut că nu a fost şanţ de apărare.

În ceea ce ne priveşte, după cum s-a văzut, noi am arătat că şanţul aşezării Cucuteni A taie parţial, în unele zone pe acela al aşezării Precucuteni III şi că cele două şanţuri aveau un traseu paralel şi parţial suprapus cu excepţia zonei lor inferioare, alteori şanţul mai recent fiind săpat din nou în cel anterior.

Dealtfel, autorul citat a ignorat, voit sau nu, acest ultim fapt esenţial, subliniat de noi în prezentarea principalelor rezultate ale săpăturilor de la Tîrpeşti, cînd scriam : „în unele zone întîlnim şanţul nou săpat în cel vechi"[14]. Ce explicaţie se poate da acestei situaţii? Căci dacă colegul I. T. Dragomir nu era de acord cu punctul nostru de vedere, trebuia să-l discute şi să aducă argumente pentru a-şi susţine teza. Pe de altă parte, din cele două schiţe de profil de la Tîrpeşti, pe care le reproducem (fig. 1/1—2) rezultă, credem, cu claritate, justeţea concluziilor noastre de acum cîţiva ani. Nu este lipsit de importanţă să amintim şi faptul că şanţurile de la Tîrpeşti au fost secţionate de noi prin nu mai puţin de 12 (douăsprezece) tranşee şi că în şanţul din faza Precucuteni III au fost descoperite, în unele cazuri pînă la fund, materiale tipice acestei faze, pe cînd în cel din faza Cucuteni A s-au găsit fragmente ceramice caracteristice acestei ultime culturi — mai ales din cele cu pictură tricromă.

Cît despre aşa-zisa „bază bifurcată", în fond o muchie mediană cu vîrful aproape ascuţit, lăsată în fundul şanţului, nesăpată şi neplacată cu bîrne, ne întrebăm cum putea rezista mai ales ploilor şi ninsorilor?

I. T. Dragomir mai vorbeşte de „analogii perfecte" între „sistemul de şanţ de la Tîrpeşti" şi acela de la Suceveni. În realitate însă, aşa cum am arătat mai sus, la Tîrpeşti sînt două şanţuri care se întretaie, nu unul cu fundul bifurcat, şi deci nu se poate vorbi de sistem similar cu acela al şanţurilor de la Suceveni. În plus, dimensiunile cît şi forma şanţurilor în discuţie diferă. În timp ce şanţurile de la Suceveni sînt adînci de aproximativ 1,50—2 m (de la suprafaţa actuală), cu o deschidere a gurii de aproximativ 3 m, şi cu fundul ascuţit şi îngust de 0,15—0,50 m, şanţul cucutenian de la Tîrpeşti este adînc de 2,50 m, are pe alocuri o deschi-

---

[12] I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 150.
[13] *Ibidem.*
[14] S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 411.

dere a gurii ce variază între 3—5 m și partea inferioară în forma literei U, largă între 0,80—2 m. Pe de altă parte, cercetătorul de la Suceveni socotește că șanțurile de acolo au putut servi fie la „alcătuirea unei palisade din pari și lemne groase cu pămînt bătut și pietre, pentru con-

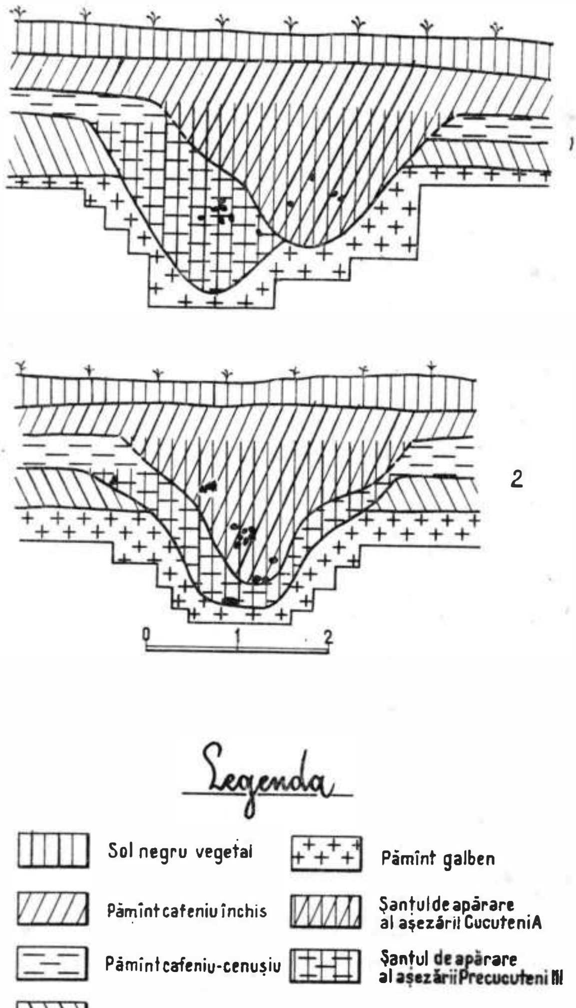

Fig. 1. — Două secțiuni prin șanțurile de apărare ale așezării eneolitice de la Tîrpești.

solidarea terenului", „fie la adăpostirea vitelor în jurul gospodăriilor", dar nu exclude nici posibilitatea ca ele să fi fost „fortificații" [15]. În ceea ce ne privește, nu avem nici o îndoială asupra rolului funcțional al șanțului cucutenian de la Tîrpești, căci el nu a avut în nici un caz rolul

[15] I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 148.

de consolidare a terenului, ci pe acela de veritabil şanţ de apărare. Este adevărat că s-au descoperit locuinţe cucuteniene şi în afara traseului lui, dar ele au fost totuşi plasate în imediata lui vecinătate. Dacă deci şanţurile de la Suceveni nu sînt şanţuri de apărare şi nu au nici forma, nici dimensiunile similare aceluia de la Tîrpeşti, nu vedem în ce constă „analogia perfectă" la care se referă I. T. Dragomir.

Dealtfel, în mod inexplicabil, probabil pentru a demonstra sincronismele pe care le socoteşte valabile, ni se atribuie şi afirmaţii pe care nu le-am făcut, nu dintr-un exces de prudenţă, ci pentru că ele ar fi contrazis realităţile de pe teren.

Am amintit mai sus că I. T. Dragomir susţine că la Tîrpeşti ar exista un nivel specific culturii Cucuteni A1 fortificat cu un şanţ de apărare, fapt care ar dovedi nu numai „contemporaneitatea" şanţurilor de la Suceveni cu acela de la Tîrpeşti, dar ar argumenta şi „geneza şi amprenta" culturii Cucuteni A1 asupra aspectului Stoicani — Aldeni"[16]. Trecînd deocamdată peste faptul că noi nu vedem în ce fel similitudinile forţate dintre şanţurile în discuţie (Tîrpeşti, Suceveni) ar lămuri în vreun fel geneza culturii Cucuteni A1, sau pe aceea a aspectului Stoicani-Aldeni, sîntem obligaţi să facem apel din nou la textul nostru în scopul precizării încadrărilor culturale făcute pentru locuirea cucuteniană de la Tîrpeşti.

După cum am mai spus, noi am vorbit de un şanţ al aşezării din *faza Cucuteni A*, iar referitor la materialele Cucuteni A1, existente la Tîrpeşti precum şi la problemele ridicate de ele, scriam : „Problema principală pe care o urmăream şi speram să o elucidăm, în cuprinsul stratului cucutenian, era aceea a existenţei sau inexistenţei unei etape Cucuteni A1, conţinînd numai ceramică bicromă. În două dintre locuinţele degajate în întregime (nr. 5 şi nr. 10, ultima distrusă de gropi ulterioare) şi într-o alta degajată parţial (loc. nr. 20 bis) nu s-au găsit nici un fel de materiale ceramice cu pictură tricromă. Ni se pare însă prematur să tragem o concluzie definitivă pe temeiul acestor descoperiri, căci, aşa cum am arătat, locuinţa nr. 10 a suferit de pe urma săpării unor gropi ulterioare, cu care ocazie s-ar fi putut înlătura eventualele materiale ceramice tricrome; locuinţa nr. 20 bis nu a fost degajată în întregime, iar în locuinţa nr. 5, două dintre vasele descoperite şi-au pierdut pictura. Nu trebuie neglijat de asemenea faptul că în chiar aşezarea de la Izvoare, unde a fost sesizat pentru prima dată acest nivel — Izvoare II 1 a — ceramica bicromă este precumpănitoare, dar nu lipsesc nici fragmentele tricrome"[17].

Este deci clar, pe de o parte, că şanţul de la Tîrpeşti aparţine fazei Cucuteni A — în umplutura lui descoperindu-se mai ales ceramică tricromă — iar pe de altă parte, chiar admiţînd că trei dintre locuinţele de la Tîrpeşti ar aparţine etapei Cucuteni A1, noi socotim exclus ca el să fi fost săpat de locuitorii acestor trei locuinţe, din mai multe motive :

1. Mîna de lucru ar fi fost cu totul insuficientă.

---

[16] *Ibidem*, p. 150—151.

S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 413.

2. O sumară privire asupra planului aşezării de la Tîrpeşti arată că singura locuinţă din etapa Cucuteni A1 pe care ar închide-o şanţul a fost loc. nr. 5. Locuinţa 20 bis (greşit trecută în plan cu nr. 22 bis) aflată lîngă loc. 20, era situată în *afara* traseului acestui şanţ ca şi locuinţa nr. 10, plasată în imediata vecinătate a rîpei (traseul şanţului în această zonă trecînd printre locuinţele 10 şi 13).

Socotim aşadar că şanţul aşezării cucuteniene de la Tîrpeşti nu poate fi datat în nici un caz înainte de etapa A2 (dacă nu cumva în etapa A3) aşa încît încercările de sincronizare făcute de I. T. Dragomir se reduc la simple speculaţii izvorîte dintr-o interpretare forţată dată de el descoperirilor noastre. Ne pare rău că sîntem nevoiţi să spunem colegului nostru că el ar trebui să-şi întemeieze concluziile sau ipotezele şi să stabilească sincronismele pornind de la date obiective şi renunţînd să ne atribuie afirmaţii ce nu pot fi găsite în textele noastre, iar şanţului de la Tîrpeşti o formă pe care nu a avut-o în realitate.

Sîntem convinşi că problemele pe care le ridică şanţurile de la Suceveni, cu fundul bifurcat sau nu, vor trebui şi vor putea fi rezolvate numai la Suceveni.

IL N'Y A PAS D'ANALOGIES ENTRE LES FOSSÉS DE TÎRPEŞTI ET CEUX DE SUCEVENI

RÉSUMÉ

L'auteur discute certaines affirmations de I. T. Dragomir qui, à l'aide des constatations faites pendant ses fouilles de Suceveni (dép. de Galaţi), a pu établir des analogies entre les fossés au fond bifurqué, découverts par lui à Suceveni, et les fossés découverts par l'auteur dans la station néo-énéolithique de Tîrpeşti (dép. de Neamţ). Ces supposées analogies ignorent cependant les faits observés par l'auteur dans cette dernière station, car à la place de deux fossés de Tîrpeşti, I. T. Dragomir parle d'un seul fossé soi-disant « à fond bifurqué ». D'autre part, I. T. Dragomir attribue ce fossé de Tîrpeşti à la phase Cucuteni A1 et, partant, tâche d'établir un synchronisme entre « la station Cucuteni A1 » de Tîrpeşti et la station du type Stoicani-Aldeni de Suceveni.

L'auteur attire cependant l'attention sur le fait qu'à Tîrpeşti il y a *deux* fossés de défense, qui se superposent par endroits, le plus ancien datant de la phase Précucuteni III et le plus récent de la phase Cucuteni A. Il ne s'agit en aucun cas d'un fossé ayant une espèce de crête médiane sur le fond, crête qui d'ailleurs n'aurait eu aucune utilité et aurait été détruite par les premières intempéries.

En ce qui concerne le fossé cucuténien, celui-ci ne peut être attribué à l'étape Cucuteni A1, car dans la terre qui le remplissait l'on a découvert aussi des tessons céramiques à peinture trichrome, donc des étapes Cucuteni A2 ou A3.

A la fin de sa mise au point, l'auteur, tout en rejetant les conclusions et le synchronisme postulés par I. T. Dragomir entre les fossés de Suceveni et de Tîrpeşti, déclare ne pas comprendre pourquoi l'on n'a pas tenu compte des dates publiées à propos de ses fouilles de Tîrpeşti, qui décrivent clairement la forme de deux fossés de défense de Tîrpeşti et précisent la date de chacun d'eux.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Deux sections à travers les fossés de défense de la station énéolithique de Tirpeşti.

ÎN LEGĂTURĂ CU PERIODIZAREA FAZEI CUCUTENI A-B

DE

VLADIMIR DUMITRESCU

Este aproape inutil să mai subliniem faptul că cel puţin o parte dintre concluziile la care ne oprim la capătul unei cercetări în legătură cu fazele, etapele şi subetapele diferitelor culturi, stabilite pe baza caracteristicilor proprii fiecăreia dintre ele, sînt susceptibile de a fi completate şi uneori chiar modificate în chip substanţial, în funcţie de rezultatele cercetărilor întreprinse după formularea concluziilor respective. De aceea ni s-a părut întotdeauna foarte firesc să aducem modificările sau completările ce păreau că se impun cu privire la diferitele puncte de vedere exprimate de noi înşine mai înainte, după cum nu am ezitat să acceptăm modificările propuse de alţi cercetători, atunci cînd am considerat întemeiate argumentele respective.

De aceea, dacă în paginile ce urmează vom încerca să apărăm unul dintre punctele de vedere susţinute de noi acum cîţiva ani, o facem din convingerea că modificările propuse sînt departe de a se sprijini pe fapte şi argumente valabile.

1. După cum se ştie, în studiul privind *Originea şi evoluţia culturii Cucuteni* [1], am socotit că, pe baza rezultatelor săpăturilor de la Traian —Dealul Fîntînilor şi de la Corlăteni, precum şi ale noilor săpături de la Cucuteni—Dîmbul Morii şi Cucuteni—Cetăţuie, în cadrul evoluţiei fazei Cucuteni A-B se pot distinge două etape; prima, A-B1 care ar fi caracterizată prin grupele stilistice α şi β, iar a doua, A-B2, prin apariţia grupelor stilistice γ şi a primelor serii ale grupei δ. În funcţie de aceste caracteristici am încadrat exclusiv în etapa A-B1 aşezarea de la Corlăteni (unde s-au descoperit numai grupele stilistice α şi β) şi pe aceea de la Dîmbul Morii (unde pe lîngă aceste grupe stilistice s-au găsit şi puţine materiale din grupa γ) deşi, de fapt, se poate spune că aşezarea de la Dîmbul Morii a trecut şi pragul etapei următoare, tocmai ţinînd

---

[1] Vladimir Dumitrescu, *Originea şi evoluţia culturii Cucuteni*, SCIV, 14, 1963, p. 51—78 şi 285—308 ; acelaşi studiu a apărut în limba franceză sub titlul *Origine et évolution de la civilisation de Cucuteni-Tripolye*, Archeologia, 14, Varşovia, 1963, p. 1—40.

seama de prezența grupei ceramice γ; în același timp am încadrat așezarea de la Traian-D.F. (unde împreună cu grupele stilistice α și β apare și o grupă numită de noi ABα — chiar mai apropiată de ceramica fazei Cucuteni A decît grupele α și β, fiind totodată frecvente și grupele γ și unele serii δ), atît în etapa A-B1 cît și în etapa A-B2, atribuindu-i astfel și o dăinuire mai îndelungată decît a celorlalte așezări amintite [2].

Această încadrare părea a fi susținută și de faptul că în așezarea de la Corlăteni, alături de ceramica pictată din grupele amintite, se găsea ceramică de tip C numai din varianta cu decor împuns și incizat, pe cînd în așezarea de la Traian-D.F., pe lîngă această variantă, se întîlnește și ceramica decorată cu șnurul răsucit și înfășurat. În felul acesta ne îndepărtam însă destul de mult de una dintre concluziile noastre mai vechi[3], potrivit căreia, pe baza analizei stilistice a diferitelor grupe de ceramică pictată descoperită pînă în 1940 la Traian-D.F., grupa stilistică γ ar fi trebuit considerată tot atît de veche ca și grupele α și β ale ceramicii aceleiași faze Cucuteni A-B. Renunțarea la vechiul punct de vedere era determinată de lipsa totală a stilului γ din așezarea de la Corlăteni, care ni se păruse a constitui un fapt peste care n-ar fi indicat să se treacă cu vederea.

În anul în care apărea studiul nostru mai sus amintit despre originea și evoluția culturii Cucuteni, în urma unor descoperiri întîmplătoare, cercetătorul A. Lászlo de la Iași a întreprins un foarte restrîns sondaj într-o așezare de la Huși, datînd din faza Cucuteni A-B, unde s-a descoperit ceramică pictată aparținînd grupelor stilistice β, γ și δ, unele dintre ultimele prezentînd chiar caracter stice ce le apropie de grupa δ 4, după cum sublinia autorul sondajului de la Huși, care precizia totodată [4] că cele mai numeroase fragmente ceramice pictate sînt acelea aparținînd grupei stilistice γ. Autorul sondajului era de părere că așezarea cucuteniană de la Huși nu poate fi încadrată deocamdată în nici una din cele două etape ale fazei A-B (= A-B1 și A-B2), căci, pe baza ceramicii pictate („lipsa stilului α, preponderența grupei γ, apariția stilului δ") ea ar trebui plasată în etapa A-B2, iar prin ceramica de tip C (fără decor în șnur) se apropie, de situația de la Corlăteni și deci de etapa A-B1. Concluzia sa, formulată cu toată prudența necesară, era că „dacă cercetările viitoare în această așezare vor confirma cele constatate cu ocazia efectuării sondajului și în special lipsa ceramicii C decorate cu șnur, va fi necesar să se introducă o nouă etapă stilistică între cele două deja stabilite. Caracteristicile acestei etape intermediare ar fi generalizarea și preponderența numerică a stilului γ, apariția primelor manifestări ale grupei δ, alături de care continuă să persiste și unele stiluri mai vechi, în special β1"[5].

Precum se vede, ținînd seama de faptul că sondajul său era prea restrîns și deci prea puțin concludent pentru a-l îndreptăți să formuleze concluzii categorice, cercetătorul de la Iași lăsa pe seama unor săpături viitoare (desigur mai întinse) rezolvarea definitivă a problemei, mulțumindu-se să sugereze unele ipoteze de lucru. Această justificată prudență

---

[2] Idem, *Originea și evoluția. . ., loc. cit.*, p. 291.

[3] Idem, *La station préhistorique de Traian*, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 11—114; vezi p. 88 și urm.

[4] A. László, *Cercetări arheologice în așezarea Cucuteni A—B de la Huși*, ArhMold, 4, 1966, p. 7—22.

[5] *Ibidem*, p. 12.

ne-a determinat să nu discutăm la timpul lor aceste ipoteze, aşteptînd tocmai efectuarea altor săpături în aşezarea de la Huşi, deşi nu împărtăşeam concluziile — ipotetice — ale autorului. Din păcate însă, aceste simple ipoteze de lucru au fost ulterior ridicate la rangul de concluzii definitive dîndu-se ca certă existenţa a trei etape ale fazei Cucutei A-B şi afirmîndu-se că aşezarea de la Traian-D.F. reprezintă a treia şi ultima etapă a acestei faze[6]; aceste concluzii ne determină să revenim totuşi asupra acestei probleme, fără a mai aştepta efectuarea unor noi săpături la Huşi.

2. De la început ni se pare necesar să precizăm că, în stadiul actual al cercetărilor, pentru discutarea problemei diferitelor etape ale fazei Cucuteni A-B s-ar putea porni de la premise diferite şi anume : fie de la premisa că seriile stilistice stabilite de H. Schmidt pentru ceramica pictată a acestei faze s-au succedat în ordinea propusă de el[7] (cu alte cuvinte că într-adevăr stilurile α şi β sînt mai vechi decît stilurile γ şi δ), fie de la premisa că şi grupa stilistică γ a apărut tot atît de timpuriu ca grupele α şi β, aşa cum am încercat să demonstrăm noi cu prilejul publicării rezultatelor primelor săpături de la Traian-D.F.[8]. În primul caz, admiţînd prioritatea cronologică a grupelor α şi β, este limpede că o aşezare în care apar numai aceste două grupe stilistice ar trebui situată în prima etapă (A-B1), iar aşezările în care aceste grupe ar lipsi trebuie atribuite unei etape următoare. În schimb, aşezările în care pe lîngă grupele α şi β apar bine reprezentate şi grupele următoare (γ şi δ), ar impune concluzia că ele şi-au început existenţa în prima etapă a fazei A-B (deci A-B1), dar au dăinuit mult şi astfel au trecut pragul etapei a doua (A-B2). Acesta a fost raţionamentul care ne-a determinat acum cîţiva ani [9] să încadrăm —aşa cum am amintit mai sus — aşezarea de la Corlăteni exclusiv în etapa A-B1, iar aşezarea de la Traian-D.F., atît în etapa A-B1 cît şi în etapa A-B2. Concluzia aceasta era sprijinită şi de faptul că în aşezarea de la Traian-D.F. s-a descoperit şi o grupă stilistică foarte apropiată de ceramica pictată tricromă a fazei Cucuteni A, grupă pe care noi am numit-o ABα (pentru a indica şi în acest fel caracterul ei vechi) şi despre care ni se pare că nu s-ar putea spune că, din punct de vedere stilistic, ar fi posterioară grupelor α şi β[10]. O dăinuire mai îndelungată a aşezării de la Traian-D.F. şi existenţa ei de-a lungul celor două etape de dezvoltare ale fazei Cucuteni A-B este atestată, după părerea noastră, şi de faptul că primul şanţ de apărare a fost intenţionat astupat, pentru a da posibilitatea întinderii aşezării, precum şi de săparea unui al doilea şanţ de apărare, la o distanţă destul de mare de primul[11].

Dacă la Traian-D.F. ar fi lipsit grupa ABα, iar grupele α şi β ar fi fost numai sporadic întîlnite (aşa cum apărea că se prezintă situaţia după primele noastre săpături în special pentru grupa α) [12], atunci am fi putut presupune că această aşezare şi-a început existenţa numai cu puţin înainte

---

[6] I. Nestor şi E. Zaharia, *Sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisations de Cucuteni et de Gumelniţa*, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 17—43 ; vezi p. 21 şi nota 8.

[7] H. Schmidt, *Cucuteni*, p. 30—42.

[8] Vladimir Dumitrescu, *La station préhistorique de Traian, loc. cit.*

[9] Idem, *Originea şi evoluţia culturii Cucuteni, loc. cit.*

[10] *Ibidem*, p. 290—291.

[11] Hortensia Dumitrescu şi Vladimir Dumitrescu, *Şantierul arheologic Traian*, Materiale, 8, p. 245, şi urm. ; vezi p. 249—252 (şi planul de la fig. 3).

[12] Vladimir Dumitrescu, *La station préhistorique de Traian, loc. cit.*, p. 47—51.

de sfîrşitul etapei A-B1, dăinuind apoi în schimb de-a lungul întregii etape A-B2. Dar atît prezenţa grupei ABα, cît şi faptul că în săpăturile din anii 1951—1960 s-au găsit numeroase vase de stil α şi β, alături de constatarea că toate „vasele de fundaţie" îngropate înaintea construirii locuinţelor făceau parte tocmai din grupa stilistică α, ni s-au părut fapte care trebuie luate în consideraţie şi justificau punctul de vedere la care ne oprisem şi anume că aşezarea de la Traian-D.F. *nu* şi-a început existenţa către sfîrşitul etapei A-B1, ci dimpotrivă chiar din primele „momente" ale acesteia; de aceea această aşezare n-ar putea fi considerată ca fiind în întregime posterioară aşezării de la Corlăteni şi etapei A-B1. Chiar prezenţa la Traian-D.F. şi a ceramicii de tip C din categoria considerată mai veche ni se pare că justifică această concluzie.

3. Trecînd acum la situaţia de la Huşi, trebuie în primul rînd să nu pierdem din vedere că aici nu s-au săpat decît 22 m², adică o porţiune infimă de teren, aşa încît este imposibil să se afirme că în această aşezare n-ar fi existat decît grupele stilistice identificate în cursul acestui minisondaj; tocmai de aceea, aşa cum am mai spus, am apreciat rezerva cu care A. László şi-a formulat ipotezele de lucru. Săpăturile viitoare — dacă se vor face — vor aduce, după părerea noastră, materialele care să umple unele dintre aparentele lacune actuale. Dar, pentru că orice anticipaţie în această privinţă n-ar fi altceva decît o simplă specualţie, este preferabil să analizăm mai îndeaproape materialele descoprite în 1963 şi să vedem dacă ele impun într-adevăr încadrarea lor într-o etapă diferită a fazei A-B, sau dacă nu cumva este vorba numai de un anumit „moment" în cadrul celor două etape preconizate mai de mult de noi.

Ar putea părea surprinzător faptul că într-o aşezare despre care se spune că ar fi anterioară aceleia de la Traian-D.F. lipseşte grupa stilistică α, considerată o dovadă certă de vechime, deşi această grupă este bine reprezentată în aşezarea de la Traian-D.F., căreia totuşi i se contestă aceeaşi vechime. În ceea ce ne priveşte, noi atribuim însă această absenţă tocmai caracterului cu totul restrîns al sondajului şi de aceea nu ni s-ar părea justificat să încercăm situarea aşezării la Huşi *după* aceea de la Traian D.F. din pricina lipsei stilului α. Dar în acelaşi timp nu ni se pare nici firesc să considerăm aşezarea de la Huşi *mai veche* decît aceea de la Traian-D.F., de vreme ce în ambele aşezări grupa stilistică γ este cea mai bine reprezentată şi mai ales pentru că nici la Huşi nu lipseşte grupa δ; aceasta înseamnă că aceste două aşezări au fost în bună măsură contemporane. Prezenţa speciei ceramice tip C din categoria „veche" şi lipsa aceleia din categoria „nouă" la Huşi nu infirmă punctul nostru de vedere, de vreme ce procentul ceramicii tip C în aşezările cucuteniene este aşa de infim în comparaţie cu acela al ceramicii pictate, încît dacă s-a întîmplat ca în cei 22 m² săpaţi la Huşi să nu se fi găsit nici un fragment din grupa C „mai nouă" este aproape sigur că această situaţie se datoreşte numai întîmplării şi ca atare nu poate îndreptăţi unele concluzii categorice. Pe de altă parte, dacă totuşi ar trebui să judecăm lucrurile exclusiv după materialele descoperite cu prilejul sondajului amintit, ar fi cu totul nefiresc să credem că o aşezare în care unul dintre cele două grupe stilistice mai vechi, α şi β, lipseşte (cum e cazul cu aşezarea de la Huşi) este mai veche decît o aşezare în care ambele aceste grupe sînt bine reprezentate.

4. Dacă ne referim acum la analiza situației de la Dîmbul Morii[13], constatăm că aici, alături de predominarea stilurilor α și β, se întîlnesc totuși, deși mai rar, și materiale aparținînd grupei stilistice γ; în același timp, pe Cetățuia de la Cucuteni sînt mai frecvente unele grupe ale stilurilor γ și δ, deși nu lipsesc cu totul nici piese ce se încadrează în grupele α și β[14]. Dacă totuși am situa așezarea de la Dîmbul Morii exclusiv în etapa A-B1, iar pe aceea de pe Cetățuia-Cucuteni exclusiv în etapa A-B2, am fi lipsiți de un criteriu precis, intern, pe baza căruia să facem separarea celor două etape ale acestei faze. Căci sau etapa A-B1 este reprezentată numai de stilurile α și β, și atunci dintre toate așezările mai sus amintite numai aceea de la Corlăteni trebuie încadrată exclusiv în această etapă, sau dimpotrivă încă din această etapă apar și unele dintre subgrupele stilului γ, și atunci acesta este încă un element în favoarea tezei noastre, potrivit căreia așezarea de la Traian-D.F. și-a început sigur existența încă din etapa A-B1.

În funcție de aceste fapte, analizate pe baza primei premise mai sus enunțate, socotim că deocamdată nu există elemente care să ne îndreptățească să vorbim despre trei etape în cursul evoluției fazei Cucuteni A-B și cu atît mai puțin să situăm așezarea de la Traian-D. F. în *ultima* dintre aceste presupuse trei etape.

Deoarece la Cucuteni-Cetățuia stilurile α și β sînt reprezentate numai cu totul sporadic, și ținînd seama că pe Cetățuie nu este nici o cezură de la etapa A-B2 la faza Cucuteni B, așezarea continuîndu-se chiar de-a lungul întregii faze ultime a culturii Cucuteni, ne socotim îndreptățiți să afirmăm că o așezare în care grupele stilistice α și β se întîlnesc destul de frecvent (respectiv tocmai așezarea Traian-D.F.) *nu* poate fi situată la sfîrșitul evoluției fazei respective. Cel mult, deși se pare că acestei concluzii i se opune prezența în această așezare a grupei A-Bα (care dealtfel s-a descoperit și în aceleași complexe cu vase din grupa γ) am putea admite că începutul așezării Traian-D.F. trebuie situat ceva mai tîrziu decît acela al așezării Corlăteni, și că, pe de altă parte, existența acesteia din urmă încetează înainte de apariția stilului γ; în schimb atît așezarea Traian-D. F. cît și așezările Dîmbul Morii și Huși și-au continuat existența și după aceasta, deși — bineînțeles — nu au fost toate întemeiate în același moment și nici nu și-au încetat existența simultan.

De altfel, dacă într-adevăr datele obținute în noile săpături de la Cucuteni, ca și analiza detaliată a imensului material recoltat de noi la Traian-D.F. în cursul săpăturilor din anii 1951—1960 vor dovedi că grupele stilistice δ1, δ1*a* și δ2*a* sînt numai niște variante ale stilului β, așa cum s-a spus de curînd[15], atunci — ținînd seama de marea frecvență

---

[13] M. Petrescu-Dîmbovița, *Evolution de la civilisation de Cucuteni à la lumière des nouvelles fouilles archéologiques de Cucuteni-Băiceni*, Rivista di Scienze preistoriche, Firenze, 20, 1965, 1, p. 157 și urm.; vezi p. 169.

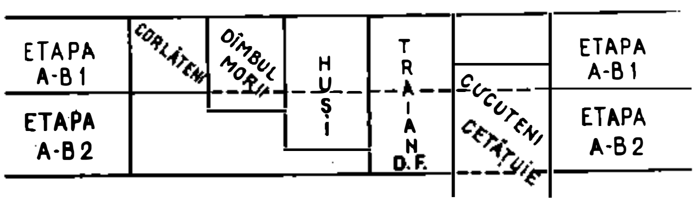
[14] M. Petrescu-Dîmbovița, conducătorul săpăturilor din ultimul deceniu de la Cucuteni, precizează de altfel și mai mult lucrurile indicînd și diferitele subgrupe ale acestor stiluri care se găsesc în cele două așezări (*loc. cit.*, p. 160).

[15] Remarcăm dealtfel că încă de acum peste 25 de ani noi am preconizat pentru grupele δ_1 și δ_{2a} o descendență directă a lor tocmai din grupa β_1 (vezi Vladimir Dumitrescu, *La station préhistorique de Traian*, *loc. cit.*, p. 110), în timp ce pentru grupa δ_{1a} ne gîndeam la o filiație oarecum directă din ceramica fazei Cucuteni A, fără a putea indica o grupă intermediară (*ibidem*).

a acestor grupe la Traian-D. F. — înseamnă că procentul elementelor vechi din această aşezare sporeşte considerabil şi deci am avea încă un argument pentru a nu admite datarea ei la sfîrşitul evoluţiei fazei A-B.

Dacă însă am analiza lucrurile pornind de la a doua premisă enunţată mai sus, şi anume că şi grupa γ este tot atît de veche ca şi grupele α şi β — deoarece, aşa cum am avut prilejul să arătăm încă de acum mai bine de 25 de ani, considerăm că grupa γ nu poate fi explicată prin intermediul grupelor α şi β şi deci derivă direct din ceramica fazei A — atunci vom putea cu atît mai puţin să situăm la sfîrşitul fazei A-B o aşezare în care grupa γ este predominantă. Lipsa grupei γ în aşezarea de la Corlăteni pare a contrazice însă această premisă şi de aceea deocamdată nu vom stărui în această privinţă, viitorul urmînd să lămurească dacă nu cumva această lipsă se datoreşte mai degrabă unei particularităţi zonale decît unei diferenţe cronologice.

Potrivit celor arătate mai sus şi dacă s-ar lua ca limită între cele două etape tocmai apariţia stilului γ, un grafic care să redea cît mai sugestiv situaţia aşezărilor fazei Cucuteni A-B discutate în aceste pagini s-ar prezenta precum urmează :

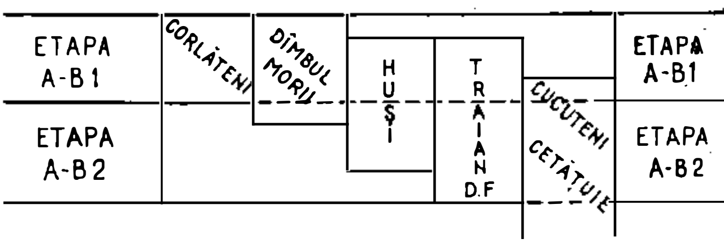

Dacă însă am admite o altă alternativă, şi anume că odată cu apariţia fiecărui nou stil ceramic începe o nouă etapă în evoluţia fazei Cucuteni A-B, atunci — luînd drept valabilă succesiunea stilurilor stabilită de H. Schmidt — am ajunge la o schemă cu totul diferită. În etapa A-B1, ar trebui încadrate numai aşezările în care se întîlnesc exclusiv stilurile α şi β (deci deocamdată numai Corlăteni) ; în etapa A-B2 aşezările în care apare şi stilul γ, menţinîndu-se puternic şi grupele precedente α şi β (deci Dîmbul Morii) ; în etapa A-B3 aşezările în care se găsesc toate stilurile — α, β, γ şi δ — (Traian-D.F.), ca şi cele în care lipseşte stilul α dar se întlnesc celelalte trei (Huşi) ; în sfîrşit, ar trebui creată şi o etapă A-B4, pentru a încadra, în ea aşezările în care stilurile α şi β sînt cu totul sporadice, în timp ce predomină grupele γ şi δ (Cucuteni-Cetăţuia). Ni se pare însă din toate punctele de vedere nefiresc să preconizăm existenţa a patru etape de evoluţie pentru cele cîteva aşezări din această fază (dintre care, de fapt, despre aceea de la Huşi abia dacă se poate spune că a fost sondată, în timp ce în alte două, nemenţionate în discuţia noastră — Calu şi Frumuşica — materialele sînt destul de puţine) şi de aceea nu ne-am putea declara de acord cu o asemenea soluţie.

S-ar mai putea dealtfel spune că grupele stilistice care trebuie să dicteze înscrierea cronologică a unei aşezări sînt cele mai tîrzii întîlnite în aşezarea respectivă — dar atunci ar trebui să admitem că, odată apărută, o grupă stilistică a continuat să existe de-a lungul întregii evoluţii a fazei

respective, ceea ce este greu de admis. Avînd în vedere faptul că în cursul fazei Cucuteni A grupa stilistică bicromă, caracteristică numai pentru primele două etape, nu se mai întîlneşte în etapele tîrzii ale acestei faze, ni se pare firesc, prin analogie, să credem că prezenţa unor grupe stilistice vechi în cuprinsul unei aşezări a fazei Cucuteni A-B dovedeşte şi ea vechimea acelei aşezări.

Pe baza faptelor amintite mai sus, putem spune deci că aşezarea de la Traian-D.F. a fost întemeiată încă din etapa A-B1 ; s-ar putea admite însă că începutul ei se situează ceva mai tîrziu decît acela al aşezării de la Corlăteni, deşi prezenţa grupei A-Bα constituie, deocamdată, după părerea noastră, un obstacol împotriva adoptării acestei soluţii. Dacă totuşi am admite acest punct de vedere, schema indicată grafic mai sus ar putea fi corectată în felul următor :

În sfîrşit, pentru a încheia, am mai putea lua în consideraţie şi ipoteza că apariţia fiecărui stil nou într-o aşezare, fără să determine neapărat încadrarea ei într-o etapă diferită, poate îndreptăţi, totuşi, situarea *începutului* acelei aşezări într-un moment uşor posterior acelora în care noul stil nu a fost cunoscut. În acest caz, pe de o parte începutul aşezării de la Dîmbul Morii ar trebui plasat puţin după începutul aşezării de la Corlăteni şi pe de altă parte şi durata ei ar fi fost ceva mai lungă. De asemenea, atît între începutul şi sfîrşitul aşezărilor de la Dîmbul Morii şi Traian-D.F. ar exista un mic decalaj în favoarea primei — şi aşa mai departe. Ar rezulta atunci un grafic în trepte, pe care nu-l mai reprezentăm aci, dar care totuşi nu ar îndreptăţi crearea unor numeroase etape în cursul dezvoltării aceleiaşi faze — aşa încît deocamdată ni se pare mult mai firesc să menţinem subîmpărţirea fazei Cucuteni A-B numai în două etape, atît pentru motivele mai sus arătate, cît şi pentru că nu este normal să credem că fiecare aşezare reprezintă o etapă diferită şi pentru că este evident că unele aşezări au dăinuit în cursul ambelor acestor etape.

À PROPOS DE LA PÉRIODISATION DE LA PHASE CUCUTENI A-B

RÉSUMÉ

L'auteur reprend la discussion de la périodisation de la phase Cucuteni A-B, sujet qu'il a traité il y a quelques années (voir note n° 1 du texte roumain), par suite de l'apparition de deux articles dans lesquels ce problème a été de nouveau abordé (notes n°s 2 et 3). Au lieu de la division en deux éta-

pes de la phase A-B, proposée par l'auteur dès 1963, l'on a suggéré l'introduction d'une troisèime étape, de sorte que—selon ces suggestions—l'étape A-B1 serait représentée par la station de Corlăteni (où l'on a trouvé seulement les groupes α et β de la céramique peinte ainsi que des vases appartenant au groupe C sans décor cordé), l'étape A-B2 serait représentée par le site de Huşi (où, à côté de la céramique peinte du groupe β, il y a aussi de la céramique des groupes γ et δ et toujours de la céramique du type C sans décor cordé) et, enfin, l'étape A-B3 — station de Traian — Dealul Fîntînilor, où l'on trouve, en même temps que la céramique peinte des groupes stylistiques α, β, γ, δ, de la céramique du type C avec décor cordé.

L'auteur n'est pas d'accord avec cette hypothèse, car il est d'avis que, du moment que dans la station de Traian-D. F. l'on trouve aussi de la céramique appartenant aux groupes α et β — les plus anciennes de cette phase —, cette station ne peut pas être située à la fin de l'évolution de la phase en discussion, d'autant plus que dans les sondages de Huşi on n'a pas découvert aucun fragment du groupe α. Les sondages de cette dernière station sont trop restreints (à peine 22 m² !) pour qu'on puisse affirmer que la céramique du type C avec décor cordé faisait certainement défaut, la même observation étant d'ailleurs valable aussi pour la céramique du groupe α.

Par conséquent, l'auteur croit que, jusqu'à plus amples recherches à Huşi et dans d'autres stations, il suffit de diviser la phase Cucuteni A-B en deux étapes seulement, ainsi qu'il l'a déjà fait. Toutes les stations où l'on trouve de la céramique peinte des groupes α et β doivent être placées à l'étape A-B1, bien qu'elles n'ont pu être fondées au même moment et n'ont pas fini leur existence en même temps. En tenant compte de ce fait (et d'autres observations qu'on ne peut pas reproduire en détail ici), l'auteur propose deux schémas possibles pour les stations de cette phase (voir pp. 446,447). Il est possible que, parmi les stations de la première étape, celle de Corlăteni ait commencé la première son existence, étant suivie de près par les stations de Dîmbul Morii, Traian-D. F., Huşi, etc. La station de Traian-D. F. — qui a eu une existence plus longue, comme l'indique non seulement la céramique peinte mais aussi la présence de deux fossés de défense, dont le premier a été comblé après un certain temps justement pour permettre à la population de construire d'autres habitations — doit être placée dans les deux étapes (A-B1 et A-B2), son existance ayant commencé probablement peu après celle de la station de Corlăteni, ayant aussi duré plus longtemps que cette dernière.

UN AC DE TIP „HÜLSENKOPFNADEL" DESCOPERIT LA NOVACI

DE

ALEXANDRU OANCEA

În patrimoniul Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România a intrat în anul 1971, transferat de la Muzeul de istorie al municipiului București, un ac de bronz de tip „Hülsenkopfnadel" (fig. 1). Potrivit datelor înscrise pe fișa de evidență a obiectului, completate cu informații primite de la D.V. Rosetti, acul a fost descoperit întîmplător în anul 1945 pe teritoriul satului Novaci, jud. Ilfov [1].

Acul are capul bătut ca o placă lată de formă rombică, pe direcția axului marginile laterale superioare fiind îndoite sub forma unei teci; ambele părți ale tecii sînt unite prin ciocănire, astfel încît locul de unire este greu de observat. În acest fel capul acului se prezintă sub forma unui romb cu laturile superioare mai lungi și vîrful tăiat. Pe spatele capului este vizibilă o nervură verticală, care îl împarte în două jumătăți aproximativ egale. Corpul acului este torsionat pînă aproape de vîrf, iar în profil apare curbat. Dimensiunile obiectului sînt următoarele : lungimea pe coardă 0,159 m, lungimea capului 0,031 m, lățimea capului 0,016 m, diametrul corpului 0,003 m. Acul este acoperit de o patină benignă de culoare verde deschis.

Din datele susmenționate rezultă că piesa face parte din tipul acelor cu capul în formă de teacă, așa numitele „Hülsenkopfnadeln" sau „Hülsennadeln", avînd bune paralele în cultura Aunjetitz (Unětice) [2].

Încadrîndu-se în grupa acelor de tip „Hülsenkopfnadel", care au circulat în spațiul central european, în Slovacia, Moravia, Boemia, Ger-

[1] Deși descoperit în 1945 (informație D. V. Rosetti) acul nu figurează nici în textul și nici la ilustrațiile lucrării *Bucureștiul de odinioară în lumina săpăturilor arheologice*, Muzeul de istorie al orașului București. 1959. În fișa de inventar a obiectului este specificat ca loc de descoperire Popești-Novaci. D. V. Rosetti ne-a comunicat pe cale verbală că acul a fost descoperit în mod întîmplător în zona unde ulterior au fost făcute săpături arheologice. Vezi în acest sens A. Vulpe și Valentina Veselovschi-Bușilă, SCIV, 18, 1967, 1, p. 83–112.

[2] J. Schránil, *Studie o vzniku Kultury bronzové v Čechách*, Praga, 1921, p. 106; Jan Filip, *Pravěké Československo*, Praga, 1948. Harta răspîndirii culturii Aunjetitz la p. 175, fig. 34.

SCIV, tomul 23, nr. 3, București, 1972, p. 449–452

mania sudică şi zona dunăreană [3], exemplarul adus în discuţie se poate situa în aceeaşi serie cu descoperirile de la Přilepy, Žižice, Kamenný Újezd, Plavnice, Hosty etc.[4], din Cehoslovacia. În Germania sudică acest tip de ac apare în cultura Straubing [5], iar în Ungaria exemplare asemănătoare au fost descoperite la Lovasberény [6], Izsák [7], Deszk, Megyaszó, Hernádkak etc. [8].

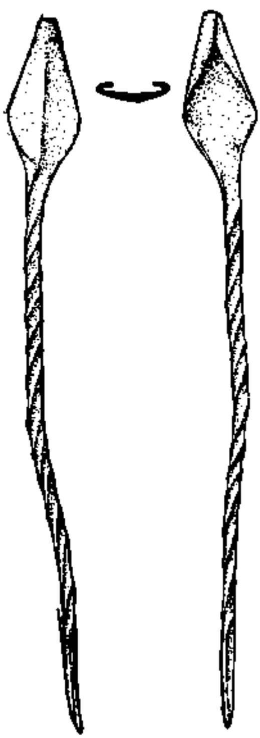

Fig. 1. — Ac de bronz descoperit la Novaci.

În Iugoslavia este cunoscut un exemplar făcînd parte din grupa acelor cu capul în formă de teacă şi corpul torsionat, descoperit la Vršac, aparţinînd culturii Vatina [9].

În România, în afara acului descoperit la Novaci, mai este cunoscut un exemplar similar apărut în staţiunea eponimă a culturii Wietenberg [10], avînd tija lungă răsucită şi vîrful arcuit; un alt ac care face parte, se pare, din aceeaşi familie a fost descoperit în anul 1951 de A. Florescu la Glăvăneştii Vechi — „La Iaz", jud. Iaşi, în arătură, lipsindu-i partea superioară a capului[11]. Acul are o lungime de 0,135 m, tija simplă, netorsionată, fiind vizibile încă marginile tecii unite prin ciocănire.

Acest tip de ac îşi are originea pe teritoriul culturii Aunjetitz, fiind destul de greu de determinat calea de pătrundere în zonele învecinate. Forme curente Aunjetitz se întîlnesc adesea şi în Germania centrală şi se extind spre nord, dar acest lucru nu este valabil pentru tipul de ac aici cercetat [12]. Pe de altă parte extinderea tipului în Bavaria creează o legătură cu zona văii Dunării. Posibil ca contactul cu cele două zone de largă circulaţie a acului cu capul în formă de teacă să fi dus la preluarea acestor forme de ace în Germania sudică. De menţionat şi fatul că acest ac este prezent şi în Boemia de sud, deci într-o regiune unde n-a pătruns cultura Aunjetitz[13].

---

[3] Harta circulaţiei acului de tip „Hülsenkopfnadel" în regiunea amintită, la H. J. Hundt, Kommission für das Äneolithikum und die Ältere Bronzezeit, Nitra, 1958, pl. 5.

[4] J. Schránil, *op. cit.*, p. 45, fig. 8/6 şi 7; idem, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlin, 1928, pl. 22, fig. 20 şi 26; L. Hájek, PA, 45, 1954, 1—2, p. 129, fig. 7/9, p. 157, fig. 19/4 şi fig. 21; K. Tihelka, PA, 51, 1960, 1, fig. 38.

[5] H. J. Hundt, *op. cit.*, p. 149, fig. 1/9 şi fig. 2/7; idem, Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte, 11, 1958, p. 28, pl. 10/25 şi p. 35, pl. 18/5.

[6] Miske Kálamán, ArchÉrt., 17, 1898, p. 328—329, pl. 2/4 şi 5.

[7] V. Gordon Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929, p. 439, pl. 10.

[8] Amália Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, Budapesta, 1967, p. 82.

[9] M. V. Garašanin, Rad Vojvodanskih Muzeja, Novi Sad, 3, 1954, p. 61, fig. 7.

[10] K. Horedt, Dacia, N. S., 4, 1960, p. 129, fig. 13/2.

[11] A. Florescu, AUI, secţiunea a III-a, 1, 1955, 1—2, p. 55, fig. 5; idem, Dacia, N. S., 11, 1967, p. 82, fig. 14/11.

[12] H. J. Hundt, *op. cit.*, Kommission für das Äneolithikum und die Ältere Bronzezeit, p. 151.

[13] *Ibidem.*

Acul de tip „Hülsenkopfnadel" se prezintă sub două forme: una cu tija simplă, mai veche, şi alta cu corpul torsionat şi capul mare spatulat, formă mai nouă, derivată din prima[14].

Deoarece nu i se cunoaşte poziţia stratigrafică, încercarea de stabilire a încadrării cronologice a acului de la Novaci nu se poate realiza decît pe baza tipologiei şi a analogiilor. În Boemia, Moravia şi Bavaria, „Hülsenkopfnadel" cu corpul torsionat este datat la sfîrşitul culturii Aunjetitz, ajungînd pînă în perioada bronzului mijlociu[15]. Pe de altă parte, a doua fază a culturii Aunjetitz e datată în perioada A2—B1 (după Reinecke), iar în cronologie absolută începe la 1700 î.e.n. şi ţine pînă la 1550/1500 î.e.n., dispariţia ei fiind pusă în legătură cu apariţia culturii mormintelor tumulare din spaţiul Dunării mijlocii[16]. Această perioadă corespunde orizontului de depozite Hajdúsámson—Apa—Ţufalău[17].

„Hülsenkopfnadel" este contemporan cu acele cu capul sferic (Kugelkopfnadel)[18] şi posterior acelor cu largă circulaţie, aşa-numitele „zyprische Schleifennadeln" aşa cum o dovedeşte situaţia de la Deszk[19].

Acul descoperit la Sighişoara pe „Dealul Turcului"[20] nu a apărut într-un context arheologic precis; el este prezentat ca avînd corespondenţe în cultura Füzésabony (Tószeg C), aparţinînd perioadei B1 (după Reinecke)[21]. Această plasare cronologică se bazează şi pe acul de acelaşi tip descoperit într-un mormînt la Vršac, datat de Garašanin în faza B1[22].

Acul fragmentar de la Glăvăneştii Vechi — „La Iaz" — reprezintă un element mai timpuriu decît prima fază a culturii Noua, nepermiţînd totuşi să se reducă limita cronologică inferioară a grupului Noua pînă în bronzul mijlociu[23]. Acest ac reprezintă, probabil, o persistenţă tîrzie în mediul cultural Noua; dealtfel acul de la Glăvăneştii Vechi este şi din punct de vedere tipologic puţin deosebit de forma tipică.

Acul de tip „Hülsenkopfnadel" de la Novaci, prin formă, se apropie de exemplarul descoperit la Wietenberg. La Novaci sînt cunoscute prin săpăturile din 1961 [24] materiale aparţinînd unor culturi neolitice, din epoca bronzului — culturile Glina şi Tei — şi din prima epocă a fierului. Acul de aici nu poate fi pus în legătură decît cu depunerile Tei, cultura Glina III fiind anterioară răspîndirii variantei cu tija torsionată.

---

[14] Ebert, RL, 1, p. 263; J. Schránil, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, p. 101; H. J. Hundt, *op. cit.*, p. 151.

[15] Jan Filip, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, Praga, 1969, vol. 2, p. 878—879; H. J. Hundt, *op. cit.*, p. 151.

[16] K. Tihelka, *op. cit.*, p. 134; Jan Filip, *op. cit.*, vol. 1, p. 62—64.

[17] A. Vulpe, *Äxte und Beile aus Rumänien*, 1, München, 1970 (PBF, 9, 2), p. 3, 50, 56.

[18] R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südosteuropäischen Beziehungen*, Hamburg, 1957, pl. 54/1—31.

[19] Amália Mozsolics, *op. cit.*, p. 82.

[20] K. Horedt, *op. cit.*, fig. 13/2.

[21] *Ibidem*, p. 129.

[22] M. V. Garašanin, *op. cit.*, p. 61. Datarea acestui ac trebuie pusă sub semnul întrebării; forma sa, în special a capului, reprezintă o variantă a tipului „Hülsenkopfnadel", care a circulat în perioada A2—B1 (după Reinecke), în regiunile amintite. Cronologia culturii Vatina nefiind încă pusă la punct, acul de la Vršac, în cel mai bun caz, reprezintă o persistenţă în mediul cultural Vatina.

[23] A. C. Florescu, *op. cit.*, Dacia, N. S., 11, 1967, p. 89—90.

[24] A. Vulpe şi Valentina Veselovschi-Buşilă, *op. cit.*, p. 83—112.

Cultura Tei este reprezentată la Novaci prin fazele Tei II (Tei-Tei), Tei III (Tei-Stejar) şi Tei IV (Tei-Fundeni)[25]. Mai probabilă ni se pare datarea acului în faza a doua sau a treia a culturii Tei, faza Tei IV fiind posterioară circulaţiei acelor cu capul în formă de teacă : evident în acest sens este faptul că faza a patra a culturii Tei, Tei-Fundeni, poate fi pusă în legătură cronologică cu Monteoru IIB şi cu prima fază a culturii Noua[26], deci cu începutul ultimei perioade a epocii bronzului în România [27]. Dealtfel fazele II şi III ale culturii Tei au o dezvoltare paralelă cu faza a doua a culturii Wietenberg[28], aceasta din urmă începînd în faza A2 (după Reinecke), continuîndu-se şi în perioada următoare[29]. Mai este de subliniat faptul că fazele II şi III ale culturii Tei sînt contemporane cu Monteoru I spre II[30] şi deci cu orizontul Hajdúsámson — Apa — Ţufalău. Ca atare fazele Tei II-III se dezvoltă tocmai în perioada de circulaţie a tipului ,,Hülsenkopfnadel'', din această vreme putînd data acul pus în discuţie în lucrarea de faţă.

Numărul mic de astfel de ace descoperit pînă în prezent în România demonstrează că aceste exemplare pot fi socotite ca elemente Aunjetitz în mediul cultural local. În acest sens trebuie subliniat faptul că acul de la Novaci este, pînă în prezent, exemplarul cel mai răsăritean al acestui tip.

"HÜLSENKOPFNADEL"-TYPE NEEDLE DISCOVERED AT NOVACI

SUMMARY

In 1945 a "Hülsenkopfnadel"-type bronze needle of a contorted shape was accidentally discovered in the area of the Novaci village.

The dimensions of the object are the following : 0.159 m total length, head-length 0.031 m, head-width 0.016 m, frame diameter 0.003 m.

Although discovered by chance, this needle could be dated back to the Reinecke A2—B1 period on the basis of the analogies and typologies, being considered as the most eastern sample of this type.

EXPLANATION OF THE FIGURE

Figure 1. — Bronze needle discovered at Novaci.

[25] *Ibidem*, p. 110. În raport se menţionează, ca descoperit în mantaua unui tumul getic, pentru care s-a folosit pămînt din aşezarea Tei, un ac de bronz cu capul rupt, dar care, atît cît se păstrează, pare a indica tipul de ac ,,Hülsenkopfnadel'' (*ibidem*, p. 101, fig. 14/4).

[26] *Ibidem*, p. 111 ; Valeriu Leahu, *Cultura Tei*, Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, p. 166, descoperire Adrian C. Florescu ; A. Vulpe, Dacia, N. S., 8, 1964, p. 327.

[27] I. Nestor, *Istoria României*, vol. 1, p. 113.

[28] N. Chidioşan, Dacia, N. S., 12, 1968, p. 173.

[29] *Ibidem*, p. 174.

[30] A. Vulpe, *op. cit.*, tabel cronologic.

O APLICĂ SCITICĂ DE TOLBĂ DESCOPERITĂ LA SALONTA (jud. BIHOR)

DE

VALENTIN VASILIEV și N. CHIDIOȘAN

Aplica pe care o prezentăm (fig. 1 şi 2) a fost descoperită incidental, în luna mai 1969, cu ocazia săpării unui şanţ în curtea imobilului din strada Parîngului nr. 38 din Salonta[1].

De la locul descoperirii nu sînt semnalate şi alte obiecte sau urme arheologice, iar o verificare a terenului nu mai e posibilă. Astfel, contextul imediat din care provine piesa rămîne, deocamdată, neprecizat[2].

Împrejurările descopririi nu impietează însă în mod esenţial asupra interpretării şi atribuirii piesei, iar semnificaţia ei specifică precum şi ornamentul cu care este prevăzută, justifică semnalarea ei în literatura de specialitate.

Aplica e turnată din bronz, are lungimea de 10 cm, iar braţele scurte, transversale, măsoară împreună 5,9 cm. Reversul e prevăzut cu două urechi de fixare (fig. 2). Deosebit de sugestiv este decorul piesei, constînd din reprezentări şi scene caracteristice stilului animalier. Cele trei braţe scurte reprezintă fiecare protoma unui cal (capul, gîtul şi picioarele din faţă) redat identic şi orientat spre stînga. Coama e schiţată prin două grupe de triunghiuri reliefate. Protomele sînt dispuse în jurul unui cadru circular, în interiorul căruia e reprezentat stilizat un patruped încolăcit şi orientat spre stînga.

Braţul lung al piesei e mărginit, în părţile laterale, de un cadru ce se leagă de cel al medalionului central. La capătul superior al acestui braţ e redat un iepuraş, restul spaţiului cuprinzînd o scenă de vînătoare şi anume, un iepure urmărit de un cîine (lup?). Tabloul redă cu fidelitate

---

[1] Piesa a fost achiziţionată de I. Fabian de la Muzeul memorial Arany János din amintita localitate, iar din 1970 se află în colecţia Muzeului Ţării Crişurilor din Oradea. Mulţumim tov. I. Fabian pentru că ne-a cedat piesa pentru publicare.

[2] Totuşi, avînd în vedere faptul că aplicele de tolbă, descoperite pînă acum prin cercetări sistematice, provin din morminte, se poate admite, ipotetic, că şi această piesă a putut proveni dintr-un mormînt, atins sau deranjat de şanţul amintit, dar rămas neobservat sau din vreun motiv, nesemnalat. Menţionăm aici şi faptul că la Salonta nu se cunosc pînă acum alte descoperiri de aceeaşi epocă sau factură, cu care piesa să poată fi pusă, eventual, în legătură. Cf. *Repertoriul arheologic al României*, ms. la Institutul de istorie şi arheologie Cluj.

un grup în mişcare, foarte bine conturat. Redarea suficient de precisă a detaliilor anatomice conferă reprezentărilor (cu excepţia patrupedului din medalionul central) o tentă naturalist-realistă. Fără îndoială, prin calităţile sale, piesa se înscrie printre exemplarele reuşite ale genului.

Dintre numeroasele aplice cruciforme cunoscute în literatura de specialitate, cea mai bună analogie pentru piesa de la Salonta o constituie aplica descoperită la Mátraszele (Ungaria), ale cărei braţe scurte reprezintă de asemenea protome de cai[3]. Exceptînd elementele prin care se deosebesc (exemplarul de la Mátraszele e mai mare, iar braţul lung e diferit ornamentat) la ambele piese protomele sînt dispuse şi orientate identic. Mai mult, stilul şi maniera de redare a detaliilor sînt şi ele similare, lăsînd impresia că amîndouă au fost executate în acelaşi atelier sau au fost inspirate după acelaşi model.

Asupra originii şi interpretării aplicelor cruciforme nu există nici un dubiu. Astfel de aplice sînt caracteristice sciţilor şi culturii scitice, rostul lor funcţional, acela de piese pentru tolbă, fiind de asemenea bine precizat prin descoperirile din necropole scitice de la nordul Mării Negre[4].

Fără îndoială, aceeaşi origine scitică o au şi exemplarele descoperite în zona carpatică (avem în vedere Transilvania, nord-estul Ungariei şi Slovacia estică) unde apariţia şi răspîndirea lor e totdeauna legată de descoperirile scitice şi de difuziunea acestui orizont etno-cultural în această regiune[5].

Pentru originea şi apartenenţa cultural-etnică scitică a acestei categorii de piese este edificatoare de asemenea şi motivistica lor ornamentală, caracteristică şi ea stilului animalier scitic. În cele ce urmează vom avea în vedere doar motivele cu care e ornamentată piesa de la Solonta.

Motivul protomei de cal, în perioda corespunzătoare Hallstatt-ului tîrziu, e larg răspîndit în cultura scitică din nordul Mării Negre, unde apare pe diferite categorii de piese. Îl găsim pe numeroase psalii (mai ales de os) caracteristice epocii scitice arhaice, pe plăcuţe ornamentale, pandative (unele de aur) piese de harnaşament etc., datînd mai ales din secolul al VI-lea î.e.n., sau de la începutul secolului al V-lea î.e.n.[6].Cu acelaşi ornament sînt prevăzute şi unele toporaşe-sceptru, descoperite în curgane scitice din nordul Mării Negre[7].

În schimb pe teritoriul României, în Hallstatt-ul tîrziu, motivul protomei de cal e cunoscut deocamdată — exceptînd aplica de la Salonta —

---

[3] B. Dornay, PZ, 19, 1928, 3—4, p. 340—347, fig. 3 şi pl. 36/1 ; N. Fettich, ArchÉrt., 43, 1929, p. 97, pl. 17/1 ; idem, ArchHung, 15, 1934, p. 45, pl. 12/1 ; A. M. Tallgren, ESA, 7, 1932, p. 11, fig. 5. Pentru restul bibliografiei vezi K. Horedt, Dacia, N. S., 4., 1960, p. 485, n. 20.

[4] Ca exemplu cităm aici doar mormîntul nr. 13 de la Opişleanka (grupa Vorskla) unde o astfel de aplică se afla fixată pe tolba de săgeţi descoperită în mormînt. Vezi A. A. Zakharov, ESA, 7, 1932, p. 77, fig. 15. În legătură cu aplicele cruciforme vezi de asemenea M. Rostowzew, *Skythien und der Bosporus*, 1, Berlin, 1931, p. 533 şi A. M. Tallgren, *op. cit.*, p. 10.

[5] Vezi harta de răspîndire dată de K. Horedt, *op. cit.*, p. 487, fig. 2, care ilustrează convingător această afirmaţie.

[6] V. A. Ilinskaia, *Скифы Днепровского лесостепного левобережья*, Kiev, 1968, p. 34, 36, 41, 45, etc. şi pl. 18/2, 19/4, 32/1 şi fig. 19 (pentru psalii); p. 108, 136, pl. 52/8—9, fig. 24 /4 şi 38/1 (pentru plăcuţe, pandantive şi aplici de harnaşament).

[7] Idem, *op. cit.*, p. 155—157.

Fig. 1. – Aplica de la Salonta

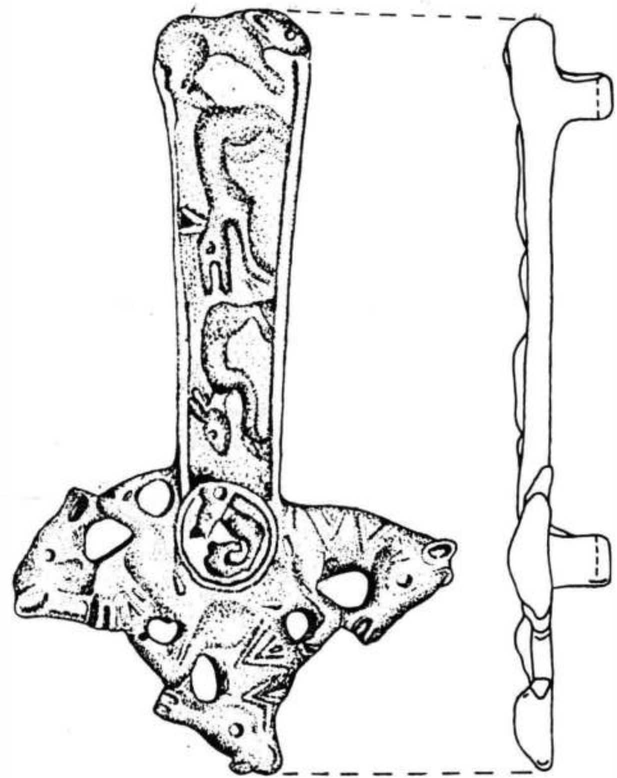

Fig. 2. – Aplica de la Salonta (desen, scara 1/1)

doar pe psaliile unei zăbale deroperită la Curtea de Argeş[8], pe două psalii de os de clară factură scitică, descoperite una la Istria a doua la Tariverde[9] şi pe o brăţară de aur de la Vad (Făgăraş)[10].

Datele în legătură cu brăţara de la Vad sînt cu totul sumare şi cronologia ei nu poate fi precizată. Totuşi nu este exclus să dateze şi ea din această epocă. În schimb relevant apare faptul că zăbala de la Curtea de Argeş, ce datează cu siguranţă din Hallstatt-ul tîrziu, e asociată cu un alt element caracteristic culturii scitice şi anume cu un akinakes, împrejurare ce sugerează, ca şi psaliile din Dobrogea, cel puţin posibilitatea imitării motivului protomei de cal din lumea scitică, dacă nu chiar provenienţa directă a acestor piese din nordul Mării Negre[11].

În fine, la exemplarele citate, adăugăm aplica cruciformă pentru tolbă descoperită în perimetrul cercetat al necropolei scitice de la Teiuş. Pe braţul lung al acestei aplice este reprezentat un cal în poziţie culcată[12]. Deşi a fost descoperită incidental, piesa provine cu siguranţă dintr-un mormînt scitic distrus, ea dovedind astfel încă o dată, că cel puţin pe teritoriul Transilvaniei, în Hallstatt-ul tîrziu, apariţia acestui motiv ornamental e legată de factorul scitic.

Motivul patrupedului încolăcit din medalionul central al piesei de la Salonta (înfăţişînd o felină) îl aflăm reprezentat pe toate aplicele cruciforme ornamentate în stil animalier[13]. Pe teritoriul României motivul apare (încadrat de asemenea în chenar) pe aplica de la Teiuş amintită mai sus (vezi nota 12), şi ca să cităm încă un exemplu, pe piesa de la Armăşoaia[14].

Cercetările arată că motivul felinei încolăcite derivă din Asia Anterioară, de unde a fost preluat de sciţi şi răspîndit la nordul Mării Negre, începînd cu prima jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., de cînd datează cele mai vechi descoperiri cu acest ornament în nordul Pontului[15]. Originea

[8] A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, Bucureşti, 1967, p. 67—68 şi pl. 16/3. Autorul remarcă de asemenea frecvenţa psaliilor cu cap de cal în cultura scitică din nordul Mării Negre.

[9] D. M. Pippidi şi D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, 1, Bucureşti, 1965, p. 101—102 şi fig. 21.

[10] D. Popescu, Materiale, 2, 1956, p. 221 şi notele 1—2.

[11] Nu am avut în vedere aici aplicele de argint cu protome stilizate de cai, din tezaurul de la Craiova, care fiind datate cu aproape două secole mai tîrziu, nu pot intra în discuţie nici ca analogie şi cu atît mai puţin pentru explicarea originii acestui motiv ornamental pe teritoriul României. Pentru acest tezaur, atribuit de prof. D. Berciu artei autohtone, vezi *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969, p. 123 şi urm. Menţionăm totuşi că aplice de tipul celor de la Craiova sînt răspîndite în cultura scitică din nordul Mării Negre, încă din epoca arhaică, adică din secolul al VI-lea î.e.n., fiind puse în legătură cu cultul solar practicat de sciţi. Vezi B. N. Grakov, VDI, 3, 1969, p. 70—72.

[12] K. Horedt, Materiale, 1, 1953, p. 805, fig. 12/17; M. Parducz, ActaArch Budapesta, 4, 1954, 1—4, p. 87, fig. 31/2. Piesa se află în prezent în colecţia Muzeului de istorie al R.S.R.

[13] Din nordul Mării Negre cităm de exemplu piesele de la Olbia (B. W. Pharmakowsky, AA, Berlin, 1911, col. 223, fig. 30), Opişleanka, Volkovţi (N. N. Bondar, SA, 23, 1955, p. 67, fig. 3 a şi 3 b), Derevki (A. M. Tallgren, *op. cit.*, p. 11, fig. 6); din nord-estul Ungariei piesa de la Mátraszele, Mezőlak, Komárom (N. Fettich, ArchHung, 15, 1934, pl. 9/1—2), Budajenő (M. Parducz, *op. cit.*, p. 87, fig. 31/1).

[14] A. Niţu, Materiale, 1, 1953, p. 1—6, fig. 1 b; R. Vulpe, Materiale, 1, 1953, p. 485 şi fig. 383.

[15] A. I. Şkurko, SA, 1, 1969, p. 31—39 şi figurile. Avînd în vedere răspîndirea motivului felinei încolăcite în Siberia de sud-vest, A. M. Tallgren (*op. cit.*, p. 10—11) includea şi acea regiune în aria de formare a acestui motiv. Cf. şi M. I. Artamonov, *Проблемы скифской археологии*, Moscova, 1971, p. 25 şi urm.

orientală a acestui motiv, împrejurările în care s-a răspîndit la nordul Mării Negre, precum şi difuziunea lui spre zona carpatică prin piese şi în context arheologic caracteristic culturii scitice, e o dovadă elocventă a caracterului străin, scitic, al acestui ornament pe teritoriul României.

În fine, reprezentarea iepuraşilor o întîlnim pe aplicele de tolbă de la Mezőlak şi Budajenő (vezi nota 13) iar la nordul Mării Negre, de exemplu, pe o aplică descoperită la Olbia [16].

Deşi e descoperită incidental, aplica de la Salonta poate fi atribuită şi datată cu suficientă precizie, prin analogiile prezentate şi motivistica sa ornamentală. Pentru cronologie avem în vedere faptul că astfel de piese se datează în nordul Mării Negre mai ales în secolul al VI-lea î.e.n. şi în prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n. [17]. Această datare poate fi acceptată în ansamblu şi pentru exemplarele din zona carpatică. Astfel, piesa de la Mátraszele, care constituie analogia cea mai apropiată, este asociată cu săgeţi ce se datează în a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., sau începutul secolului al V-lea î.e.n. [18].

Aplica de la Teiuş, descoperită de asemenea incidental, trebuie datată în secolul al VI-lea î.e.n. Pentru această datare pledează faptul că în perimetrul cercetat al necropolei de la Teiuş, de unde provine această piesă, toate mormintele descoperite sînt caracteristice epocii scitice arhaice, respectiv secolului al VI-lea î.e.n. [19].

Piesa de la Salonta, gravitînd mai mult spre grupele scitoide din Cîmpia Tisei, care sînt mai tîrzii decît cea din Transilvania, trebuie datată în a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., sau prima jumătate a celui următor.

În privinţa atribuirii etno-culturale a piesei avem în vedere, în primul rînd, caracterul scitic al acestei categorii, a cărei arie de răspîndire cuprinde nordul Mării Negre şi zonele din bazinul carpatic, penetrate în Hallstatt-ul tîrziu de elementul scitic. Astfel de piese lipsesc însă în ariile culturii tracice şi illire.

Motivele ornamentale sînt şi ele caracteristice stilului animalier scitic, ele pătrunzînd pe teritoriul Transilvaniei, cum s-a văzut mai sus, odată cu elementul etno-cultural scitic.

Piesa de la Salonta se înscrie deci în ansamblul de descoperiri care atestă prezenţa temporară a factorului scitic în Transilvania, în epoca hallsattiană tîrzie.

EIN SKYTHISCHER KÖCHERBESCHLAG AUS SALONTA (KR. BIHOR)

ZUSAMMENFASSUNG

In vorliegender Arbeit wird ein Zufallsfund aus Salonta, ein Köcherbeschlag erörtert. Die unklaren Fundumstände beeinflussen die Zuweisung

[16] S. I. Kapoşina, MIA, 50, 1956, p. 188, fig. 26.

[17] Idem, *op. cit.*, p. 178, 188—189.

[18] Vezi N. Fettich, *op. cit.*, pl. 12, 2—36.

[19] K. Horedt, *op. cit.*, p. 803, fig. 11. V. Vasiliev, Sargetia, 9, în curs de apariţie, pentru mormintele descoperite în 1969.

nicht wesentlich, da das Stück als solches für die skythische Kultur charakteristisch ist.

Für diese Zuweisung spricht vor allem die Tatsache, daß die kreuzförmigen Köcherbeschläge für die skythische Kultur des nördlichen Schwarzmeergebietes spezifisch sind; in der Karpatengegend (Siebenbürgen, Nordostungarn und Ostslowakei) erscheint diese Kategorie in Verbindung mit den Funden skythischer Machart und mit der Verbreitung dieses ethnischen Kulturhorizontes im genannten Gebiet. Die Zierelemente (Pferdeprotoma und ein zusammengerolltes Katzentier in der Mitte) entsprechen dem skythischen Tierstil und unterstreichen den skythischen Charakter des Fundstückes aus Salonta, denn in Siebenbürgen erscheinen diese Ziermotive gleichzeitig mit den Skythen, in den für die Skythen charakteristischen Grabbeigaben und im kulturell-ethnischen skythischen Rahmen.

ERKLÄRUNG DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. — Der Köcherbeschlag aus Salonta.
Abb. 2. — Der Köcherbeschlag aus Salonta (Zeichnung, 1 :1).

CÎTEVA CUVINTE DESPRE UN „CANDELABRU" ROMAN DE LUT

DE

PETRE DIACONU

În depozitele Institutului de arheologie din București se păstrează o bucată dintr-un candelabru circular, de lut, smălțuit verde-oliv. Lutul din care a fost confecționat candelabrul este de calitate superioară. În afară de unele granule foarte mici de concrețiuni calcaroase în compoziția sa nu se observă alte ingrediente.

Locul de proveniență al piesei nu se cunoaște. Candelabrul, în forma sa primară, era reprezentat de un „colac" pe a cărui față superioară se găseau șase perechi de opaițe și șase agățătoare, de asemenea, de lut. Reconstituind perimetrul „colacului" rezultă că diametrul exterior al acestuia era de circa 0,32 m. „Colacul", de formă oarecum trapezoidală în secțiune, are următoarele dimensiuni : înălțimea — 0,035 m ; lățimea la bază — 0,02 m ; lățimea feței superioare — 0,025 m.

Pentru confecționarea „colacului" meșterul-olar a fost nevoit să se folosească de o bucată dintr-o tulpină de papură pe care, îndoind-o și aducînd-o din capete, a transformat-o într-un fel de cunună. Într-o a doua fază a lucrului, același olar a grămădit pe „cununa" de papură pastă de lut. Prin ardere în cuptorul de ars ceramică, papura s-a transformat în cenușă, în timp ce lutul s-a întărit. Prin urmare, în locul „cununei" de papură a rămas după ardere în miezul „colacului" de lut un canal circular.

Așa cum s-a amintit mai sus, candelabrul nu se păstrează în întregime. Noi sîntem în posesia numai a unui „segment" din „cununa" de lut, pe care este aplicat un opaiț și o agățătoare [1].

Opaițul are formă circulară la fața sa superioară ; diametrul acestuia măsoară 0,06 m. „Ciocul de scurgere" (rostrum) și apucătoarea sînt rupte din vechime. Cercetarea unor piese asemănătoare la care se adaugă și analiza detaliilor opaițului nostru ne obligă să presupunem că „ciocul" era de formă circulară, iar apucătoarea în formă de „colac".

---

[1] De la sine înțeles că opaițele — realizate cu ajutorul unui tipar — au fost aplicate pe „cununa de lut", înainte de introducerea acesteia în cuptorul de ars ceramică.

SCIV, tomul 23, nr. 3, București, 1972, p. 459—462

Pe fața superioară a opaițului se află obișnuitul orificiu, perfect centrat; diametrul orificiului măsoară 0,014 m. El e mărginit de jur împrejur de o buză exterioară. „Capacul" opaițului este înzestrat cu încă două orificii mici de data aceasta (fiecare cu un diametru de cîte

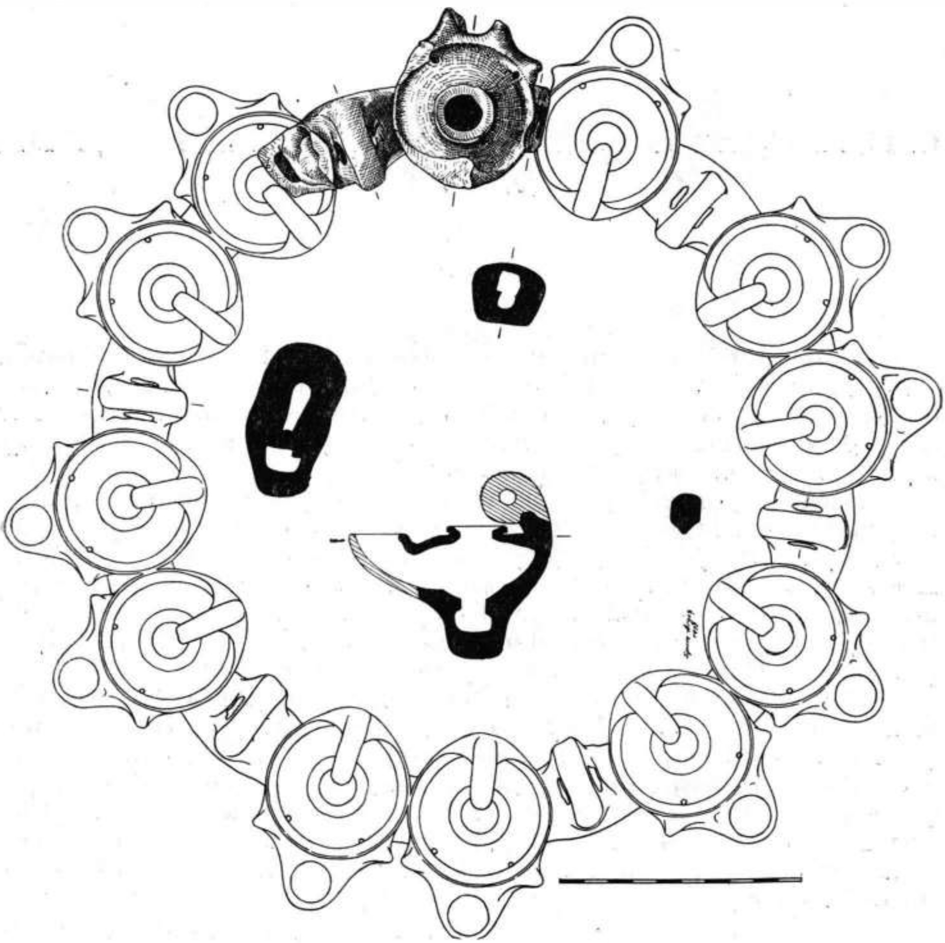

Fig. 1. — Un candelabru roman de lut.

0,003 m). Orificiile sînt dispuse simetric, de o parte și de alta a „ciocului" în „șănțulețul" care însoțește marginea circulară a piesei. În dreptul fiecăreia din cele două găuri, marginea opaițului prezintă cîte o ieșitură, un fel de „ghimpe" dintre care unul este rupt din vechime.

Spațiul interior al opaițului este „unit" cu canalul circular printr-un orificiu vertical. Dealtfel, toate opaițele erau „unite" cu canalul circular al „colacului" de lut. Aceste orificii aveau menirea de a determina egalizarea nivelului uleiului din candelabru. Uleiul, turnat numai printr-un

singur opaiţ, avea peste tot, în candelabru, acelaşi nivel — potrivit principiului vaselor comunicante.

Din atenta observare a particularităţilor candelabrului ne-am putut da seama că opaiţele erau dispuse pe „colac" în grupuri de cîte două.

Fiecare grup de opaiţe era mărginit, de o parte şi de alta de cîte o urechiuşă, realizată prin aplatizarea unei pastile de lut şi rotunjirea şi găurirea acesteia cu un cuţitaş. Urmele lăsate de cuţitaş se păstrează relativ bine. Înălţimea urechiuşei păstrate este de 0,035 m, iar lăţimea de 0,032 m.

Întrucît „urechiuşele" nu prezintă urme de tocire rezultată din frecarea cu o sfoară sau un lănţişor, noi presupunem că exemplarul nostru n-a stat suspendat vreme îndeungată.

Candelabrul a fost — după cum s-a amintit deja — smălţuit cu o culoare verde-oliv. Smalţul s-a aplicat cu ajutorul unei pensule. Eventuala presupunere că — pentru a fi smălţuit — colacul trebuia afundat într-un vas cu smalţul lichid nu poate sta în picioare. Dealtminteri, o atare operaţie ar fi dus în chip necesar la smălţuirea şi a interiorului opaiţului. Or, candelabrul n-a fost smălţuit nici măcar pe întreaga sa suprafaţă exterioară. Ne referim în chip concret la faţa inferioară a colacului de lut şi la anumite zone dintre cele două opaiţe care realizau perechile şi unde nu putea fi introdusă pensula.

Întrucît opaiţul reproduce o formă caracteristică sfîrşitului secolului al III-lea — prima jumătate a secolului al IV-lea —este de la sine înţeles că acest candelabru datează dintr-o vreme corespunzătoare.

Noi nu ştim în ce atelier a fost produs. Nu ştim nici măcar din ce loc provine. Faptul că opaiţul reproduce o formă tipic romană, pe de o parte, şi că el este smălţuit, pe de altă parte, ne obligă să credem că el este produsul unui atelier sud-dunărean. Dealtfel, procedeul smălţuirii ceramicii era necunoscut meşteşugarilor olari din regiunile de la nord de Dunăre. Cele cîteva vase (cum ar fi de pildă, urcioarele), descoperite în mediul culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov, la Spanţov [2] (jud. Ilfov) şi la Nicolae Bălcescu [3] — pe malul lacului Barza — (jud. Ialomiţa) provin, sigur, de la sud de Dunăre. Întrucît tehnica smălţuirii vaselor era destul de răspîndită în aceste vremuri, la sud de Dunăre [4], nu este de

[2] Bucur Mitrea, Constantin Preda, *Necropolele din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, Bucureşti, 1966, p.256, fig. 80.

[3] *Ibidem*, p. 377, fig. 246/4. Acest urcior a fost publicat prima dată de N. Anghelescu, *O nouă necropolă de tip Sîntana de Mureş descoperită la Nicolae Bălcescu*, RevMuz, 3, 1966, 2, p. 161—163. De notat că atît urciorul de la Spanţov cît şi cel de la Nicolae Bălcescu se înscriu, tipologic, în seria urcioarelor romane cu două torţi. Exemplarul de la Nicolae Bălcescu se deosebeşte de cel de la Spanţov numai în ceea ce priveşte gura. Primul are o prelungire cilindrică.

[4] Ceramica smălţuită verde-oliv din secolele III—IV este cunoscută în regiunea Dunării mijlocii la Dunapentele. Paulovics István *A Dunapentelei Római telep (Intercisa)*, ArchHung, 2, 1927, p. 114, pl. 12 (fig. 30), p. 121, pl. 25 (fig. 49), p. 122, pl. 28 (fig. 54), p. 123, pl. 32 (fig, 58); iar în regiunea Dunării de jos la Adamclisi (inedite), Callatis (inedite), Tomis (inedite), Sucidava (D. Tudor, *Sucidava, III*, Dacia, 11 — 12, 1947, p. 168 şi urm.), Dinogetia-Garvăn (cf. I. Barnea, *Dinogetia*, I, Bucureşti, 1968, p. 238). De notat că majoritatea ceramicii smălţuite verde-oliv descoperite în regiunea Dunării de jos datează din secolele IV—VI. Singurele piese datînd din secolul al II-lea şi descoperite în Dobrogea sînt, după cunoştinţa noastră, cele două „figurine alexandrine"... descoperite la Capul Viilor — Histria (jud. Constanţa) (inf. Vl. Zirra).

mirare descoperirea unor vase înfrumusețate astfel în zonele nestăpînite efectiv de romani dar controlate din punct de vedere comercial [5].

Procedeul smălțuirii se va menține la Dunărea de jos în toată epoca stăpînirii romane tîrzii. El va supraviețui și veacurilor care au urmat prăbușirii limesului danubian [6]. În acest sens merită să fie consemnată observația că nu există așezare din Dobrogea secolului al X-lea în care să nu apară ceramică smălțuită verde-oliv.

Candelabrul de lut, prezentat în această notă, imită, în chip evident, un exemplar de metal.

Datorită imposibilității precizării condițiilor de găsire nu putem stabili dacă acest candelabru a fost făcut pentru o clădire publică (basilică, de pildă) sau una privată.

QUELQUES MOTS SUR UN «CANDÉLABRE» EN TERRE CUITE D'ÉPOQUE ROMAINE

RÉSUMÉ

Dans les dépôts de l'Institut d'archéologie de Bucarest se trouve un fragment de candélabre en terre cuite de provenance inconnue. L'étude attentive du fragment et de sa restitution graphique aboutit à la conclusion que ledit candélabre se composait d'une « couronne » traversée par un canal et sur laquelle étaient disposées, deux à deux, douze lampes ; le canal de la « couronne » communiquait avec chaque lampe par un orifice.

Cette pièce était couverte d'un émail vert olive.

Partant du type de la petite lampe qui s'est conservée on peut induire que le candélabre doit dater d'une période comprise entre la fin du IIIe siècle et le milieu du IVe. Comme la technique de l'émaillage était, à l'époque, ignorée dans les régions nord-danubiennes, nous pensons que notre pièce doit provenir de quelque atelier sud-danubien, de même que la cruche romaine émaillée en vert olive mise au jour dans la plaine de la rive gauche du Danube, comprise entre les villages de Spanțov et de Nicolae Bălcescu. On ne saurait préciser si le candélabre en question a été employé dans quelque édifice public (une basilique, par exemple) ou dans une maison privée.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. — Un candelabre en terre cuite d'époque romaine.

---

[5] Obiecte de ceramică romană fină, smălțuită uneori, și chiar din sticlă au fost găsite pînă și în săpăturile de la Bratei (jud. Sibiu), vezi Ligia Bîrzu, *Continuitatea populației băștinașe în Transilvania la sfîrșitul secolului IV și începutul secolului V pe baza descoperirilor de la Bratei*, AUB, 15, 1966, p. 43.

[6] Un argument în sprijinul tezei moștenirii directe și în această parte a Peninsulei Balcanice a tehnicii smălțuirii îl constituie observația că urcioarele smălțuite verde-oliv datînd din veacul al X-lea și descoperite în așezările de la Dunărea de jos nu se reîntîlnesc în această vreme nicăieri în lumea bizantină ; ne referim la urcioarele amforoidale cu una sau două torți și cu „console'' sub torți.

DOI PIEPTENI DIN OS CU MÎNER SEMICIRCULAR DESCOPERIȚI LA TÎRGȘOR

DE

GH. DIACONU

În vara anului 1969, cu prilejul săpăturilor executate în sectorul așezărilor prefeudale de la Tîrgșor, au fost găsiți doi piepteni [1].

Primul exemplar, înalt de 5 cm și lung de 11,50 cm a fost descoperit în stratul de cultură, în secțiunea XXVIII, la adîncimea de 0,60 — 0,65 m. Pieptenele lucrat din os de animal, este compus din trei plăci, asamblate cu 12 nituri (fig. 1/1). Al doilea exemplar înalt de 6 cm și lung de 11 cm, descoperit în bordeiul nr. 27 a fost lucrat din același material și a fost prins cu 9 nituri din bronz dispuse în altă ordine (fig. 1/2).

Cei doi piepteni erau asociați în stratul de cultură și în bordeiul 27 cu ceramică fină, romană de import, cenușie și cenușie-neagră, ceramică zgrunțuroasă și ceramică lucrată cu mîna de factură geto-dacică. În același „cartier" al așezării a apărut și o specie ceramică, străină de mediul băștinaș, asupra căreia vom reveni în cursul expunerii noastre [2].

★

Problemele pe care le ridică studierea pieptenilor din os au stat în permanență în orbita preocupărilor unor specialiști care se ocupă cu perioada imperială tîrzie și epoca migrației popoarelor [3].

---

[1] Pentru pieptenii cu mînerul semicircular și cei cu apucătoarea în formă de clopot — vezi *Tîrgșor — Necropola din secolele III—IV e.n.*, București, 1965, p. 104, unde a fost stabilit și un raport cronologic între cele două categorii.

[2] Specie ceramică descoperită pînă în prezent la Tîrgșor și Străulești — București — vezi Margareta Constantiniu, București, 6, p. 53, fig. 6/7—12; o asemenea ceramică asociată cu cea de caracter provincial-roman, din pastă zgrunțuroasă și ceramică cenușie și cenușie-neagră, a fost găsită recent la Tîrgoviște în cartierul Suseni, cu prilejul unor lucrări de caracter gospodăresc (inf. arh. Ionescu Cornel).

[3] Pentru apusul Europei un studiu mai cuprinzător cu bibliografia completă pînă în anul 1960 la Sigrid Thomas, *Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit*, Arbeits und Forschungsberichte zur Sachsischen Bodendenkmalpflege, Leipzig, 1960, 8, p. 54—215. Pentru partea răsăriteană a continentului, antichitățile despre care este vorba au fost inserate în cuprinsul unor studii monografice sau rapoarte cu prilejul publicării necropolelor și așezărilor din culturile Przeworsk și Sîntana de Mureș-Cerneahov.

SCIV, tomul 23, nr. 3, București, 1972, p. 463—468

Dacă cercetătorii din estul şi sud-estul Europei au tratat pieptenii în contextul unor descoperiri restrînse, prilejuite de studierea unor necropole sau aşezări, cei din apus au consacrat acestei probleme, studii speciale. În sensul celor arătate semnalăm lucrarea lui Sigrid Thomas, în care sînt inserate studiile de la care autorul porneşte în cercetarea sa, precum şi principalele exemplare din Europa centrală şi de pe coasta Mării Nordului [4].

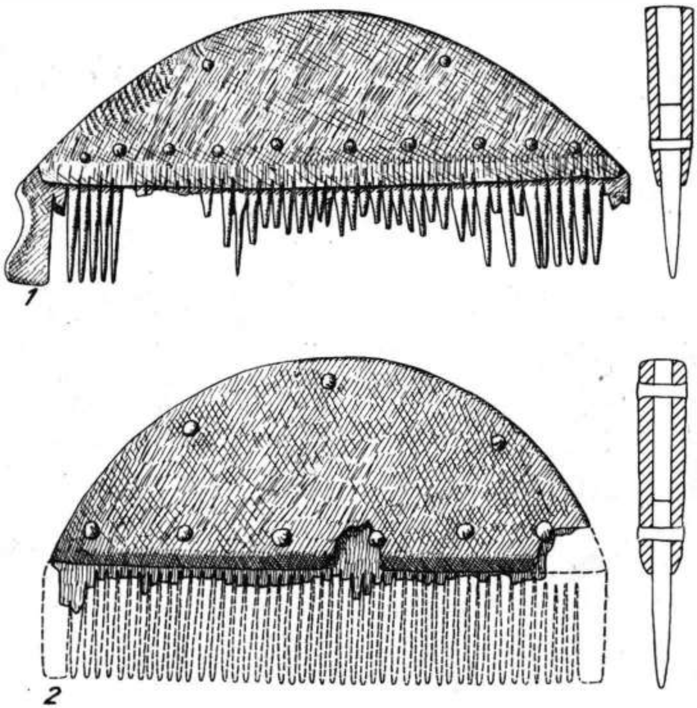

Fig. 1. — *1*, pieptene descoperit în secţiunea XXVIII (1/1); *2*, pieptene din bordeiul nr. 27 (1/2).

Adunarea şi sistematizarea materialului i-au îngăduit lui Sigrid Thomas să treacă la precizări de ordin cronologic şi etnic [5].

Cercetătorul polonez Eugeniusz Cnotliwy stăruie asupra grupului de piepteni din regiunea de la vărsarea Oderului şi propune unele modificări asupra tipurilor fixate de Sigrid Thomas, făcînd cu acelaşi prilej şi datări mai strînse [6].

Pentru regiunile învecinate cu ţara noastră se cuvine a semnala studiul cercetătoarei M.Lamiová-Schmiedlová care a zăbovit asupra pieptenilor din Slovacia de est. Cercetătoarea slovacă modifică cronologia la unele tipuri ţinînd seama de datele central europene. Totodată autoarea exprimă rezerve în legătură cu atribuirea pieptenilor în exclusivitate triburilor

[4] Sigrid Thomas, *op. cit.*
[5] *Ibidem.*
[6] Eugeniusz Cnotliwy, Materialy Zachodnio-Pomorskie, Szczecin, 1963, p. 167–220.

germanice, acordînd din acest punct de vedere o importanţă deosebită influenţei romane.

Autoarea îşi încheie studiul îndreptîndu-ne atenţia către regiunile învecinate, de pildă Ucraina subcarpatică, unde, după părerea sa, există indicii despre o „industrie" a pieptenilor [7].

În stadiul actual al cercetărilor cunoaştem cîteva „centre" de prelucrare a pieptenilor. Primul este semnalat de către Sigrid Thomas în regiunea Elbei, cel de al doilea în Pomerania, menţionat de Eugeniusz Cnotliwy, un altul la Ozd în Pannonia şi, în sfîrşit, cel mai mare şi bine cercetat este cel de la Valea Seacă, Judeţul Vaslui [8].

★

Apariţia pieptenilor este timpurie şi e legată de folosirea acestora încă din epoca La Tène, în cadrul unei arii largi, în care sînt înglobate şi triburile geto-dacice [9].

Pieptenii sînt documentaţi de asemenea şi în provinciile imperiului. În schimb, ei lipsesc cu desăvîrşire în cursul secolelor II—III e.n. din „zestrea" sarmaţilor şi carpilor [10]. Este cunoscut că pieptenii din os executaţi din mai multe plăci erau documentaţi pînă nu de multă vreme în regiunile noastre numai în cuprinsul culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov [11].

Revenind la cele două exemplare de la Tîrgşor, ţinem să reamintim că mediul în care au fost descoperiţi nu cuprinde antichităţi de tip cerneahovian. După cum vom vedea situaţia de la Tîrgşor nu este izolată. De pildă, în săpăturile de la Străuleşti-Bucureşti un astfel de pieptene era asociat cu ceramică dacică, fibulă de tip dacic, oglindă de caracter sarmatic şi monede de la Diadumenian şi Gordian [12].

Un alt exemplar a fost descoperit în aşezarea din secolul al III-lea e.n. de la Dulceanca, jud. Teleorman, alături de ceramică geto-dacică, fibule de tip dacic şi monede de la Gordian şi Galienus [13].

Spre deosebire de Dulceanca, la Tîrgşor şi Străuleşti a fost identificată o specie ceramică lucrată cu mîna din pastă aleasă cu grijă. Majoritatea ceramicii la care ne referim a fost arsă inoxidant, căpătînd culoarea neagră şi cenuşie-neagră. Nu lipseşte însă nici specia de culoarea galben-roşcată. Pe baza fragmentelor întregibile au fost obţinute cîteva forme de vase printre care predomină castronul cu pîntecul bombat şi buza

---

[7] M. Lamiová — Schmiedlová, Archeologické Studijni Materiály, 1, 1961, Praga, p. 201.

[8] Sigrid Thomas, *op. cit.*, p. 94 şi urm., vezi şi fig. 26; Eugeniusz Cnotliwy, *op. cit.*, p. 218, fig. 7 a—b; M. Parducz şi J. Korekz, ActaArch, Budapesta, 1959, p. 167, pl. 3/1—8; Vasile Palade, *Ateliere de lucrat piepteni din os, din secolul al IV-lea e.n. de la Valea Seacă-Bîrlad*, ArhMold, 4, 1966, p. 361—375; idem, Carpica, 1969, p. 233—252.

[9] Radu Vulpe şi Ecaterina Vulpe, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 344, fig. 126/6: Radu Vulpe, SCIV, 1, 1951, 2, p. 210, fig. 26/1—2.

[10] În cuprinsul necropolelor şi aşezărilor carpice şi în mormintele sarmatice nu cunoaştem nici un exemplar. Pieptenele din fier de la Poieneşti (p. 305, fig. 91/4) dat drept ţesală, nu aparţine nivelului carpic. El este asociat cu ceramică cerneahoviană ca şi pieptenii din os de la p. 296, fig. 85/2—4; vezi R. Vulpe, Materiale, 1,1953, Bucureşti. Un pieptene de fier identic cu cel de la Poieneşti, vezi la E. A. Simonovici, MIA, 82, p 248, fig. 7/2.

[11] Pentru aria estică a culturii, vezi studiile cu privire la antichităţile cerneahoviene din MIA, nr. 82, 116 şi 139; pentru aria vestică majoritatea exemplarelor sînt inserate în lucrările de specialitate în care au fost publicate necropolele din secolul al IV-lea e.n.

[12] Margareta Constantiniu, *op. cit.*, p. 57, fig. 8/1 şi 5,6.

[13] Suzana Dolinescu Ferke, Materiale, 9, p. 319, fig. 3/3 şi p. 321.

dreaptă[14]. Examinarea riguroasă a acestei specii ceramice ne călăuzeşte înspre regiunile de la nord de ţara noastră, unde o serie de triburi şi populaţii, aflate din punct de vedere al evoluţiei ceramicii încă în faza tîrzie a La Tène-ului nordic, au folosit o atare ceramică între secolele III—IV e.n.[15].

Întrucît pieptenii din os nu apar în lumea carpică şi nici în cea sarmatică, ci doar în acea a dacilor liberi din Muntenia se naşte întrebarea firească : unde şi în ce chip a apărut tipul de pieptene din mai multe plăci ?

Potrivit elementelor de datare de care dispunem cum ar fi fibulele de tip dacic şi sarmatic, monedele şi alte elemente, cu care pieptenii se asociază în cele trei aşezări muntene, putem fixa cu aproximaţie apariţia acestora la începutul secolului al III-lea e.n., mai precis între anii 210—220[16].

În ce priveşte data finală a funcţionării pieptenelui din mai multe plăci, cu mîner semicircular, lucrurile se simplifică, devreme ce acesta este folosit şi în faza tîrzie a culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov[17].

Revenind la cele trei aşezări din Muntenia, reamintim că acestea dăinuie între anii 200—250, mai puţin cea de la Dulceanca-Teleorman care încetează în domnia lui Galienus, vreme în care la Dunărea de jos se aşază temeinic purtătorii culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov[18].

Pentru lămurirea problemei puse în discuţie aici, trebuie precizat că antichităţile despre care este vorba nu sînt caracteristice întregului orizont cultural al dacilor liberi din Muntenia. De pildă, la Mătăsaru, Chilia, Scorniceşti, Maldăru şi alte aşezări sau necropole din vestul Munteniei pieptenii lipsesc. Este locul să arătăm că în aşezările înşirate mai sus nu apare nici specia ceramicii nordice atît de bogat documentată la Tîrgşor şi Străuleşti.

Aşa după cum s-a arătat, această ceramică pătrunde în unele aşezări aparţinînd dacilor liberi, fiind adusă de triburi nordice, fixate în părţile noastre, înainte de aşezarea purtătorilor culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov. După părerea noastră aceste triburi vor prelua în părţile noastre ceramica cenuşie zgrunţuroasă, fibula cu piciorul întors pe dedesubt şi poate chiar şi pieptenul din mai multe plăci. Toate aceste elemente vor fi răspîndite apoi înspre regiunile în care s-a format cultura Sîntana de Mureş-Cerneahov. Aşa după cum s-a mai arătat, de abia după adoptarea acestor trei elemente şi generalizarea lor pe o arie largă se poate vorbi de constituirea deplină a culturii Sîntana-Cerneahov[19].

Rezumînd cele expuse observăm că tipul de pieptene de care ne ocupăm este documentat în Muntenia între anii 200—270, fără a putea fi legat de existenţa unor triburi cerneahoviene. Lărgind discuţia în cadrul

---

14 Margareta Constantiniu, *op. cit.*, p. 53, fig. 6/11—12.

15 I. V. Kuharenko, *Le Problème de la civilisation „Gotho-Gepide" en Polesie et en Volhynie*, Acta Baltico-Slavica, 5, Bialistok, 1967, p. 24, pl. 2/6.

16 Pentru începuturile aşezării dacilor liberi de la Tîrgşor vezi Dacia, N. S., 15, 1971, p. 249, nota 14 şi p. 267 şi anexa nr. 6.

17 Vezi nota 11 — la mijlocul şi în cea de a doua jumătate a secolului al IV-lea pieptenele cu mîner semicircular este asociat cu cel cu mînerul în formă de clopot, în numeroase necropole şi aşezări.

18 Gh. Diaconu, Dacia, N. S., 15, 1971, p. 262, nota 68.

19 Idem, Dacia, N. S., 15, 1970, p. 250.

unei arii mai întinse constatăm că și datarea lui S. Thomas concordă în mare măsură cu cea propusă de noi [20]. Eugenius Cnotliwy datează tipul de pieptene cu mîner semicircular cam în aceeași vreme [21]. În recenta cronologie a antichităților de tip Przeworsk a lui K. Godlowski este admisă data de 175—225 pentru tipul nostru de pieptene, documentat între altele și în necropola de la Spicymierz [22].

Prin urmare sumara prezentare a pieptenilor de la Tîrgșor și discuțiile purtate pe marginea lor ne îngăduie să opinăm că pieptenele de care ne ocupăm pătrunde în regiunea Dunării de jos dinspre ținuturile de la nord de țara noastră, dezvoltîndu-se din tipul cu mîner semicircular lucrat dintr-o bucată, sau din tipul lucrat din mai multe plăci verticale care sînt fixate cu un cui orizontal [23]. Totodată vom sublinia și faptul că descoperirile din Muntenia jalonează și alte căi pentru rezolvarea problemei abordate și anume : I. Pieptenele cu mîner semicircular, lucrat din mai multe plăci este de origine romană și apare la Dunărea de jos, în prima jumătate a secolului al III-lea e.n. în mediu daco-getic [24] ; II. De aici va pătrunde înspre regiunile de nord-nord-vest ale culturii Sîntana-Cerneahov, odată cu fibula cu piciorul întors pe dedesubt de tip roman din care va lua naștere fibula de tip gotic [25] ; III. Calea de pătrundere a pieptenelui din trei plăci este strîns legată de aceea a ceramicii zgrunțuroase care este difuzată în prima jumătate a secolului al III-lea e.n., în aria de formare a culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov [26] ; IV. În complexele culturale de tip Gura Vistulei-Brest Trișin-Lepesovka I, pieptenele nostru este extrem de rar reprezentat, aici fiind cunoscut pieptenele dintr-o bucată, sau pieptenele cu plăci verticale, fixate cu un cui [27] ; V. În complexele estice ale culturii Przeworsk pieptenele din trei plăci cu mînerul semicircular apare odată cu ceramica lucrată la roată și însoțit de fibula cu piciorul întors pe dedesubt, din două bucăți [28].

Rezumînd cele schițate observăm că se conturează trei căi posibile pentru urmărirea problemelor în viitor ; tipul de pieptene asupra căruia am stăruit derivă din cel dintr-o singură bucată de tip germanic care a fost

---

[20] Sigrid Thomas, *op. cit.*, p. 94 — Folosind studiile lui W. Schultz și R. Uslar, autorul presupune că pieptenele din trei plăci apare în vest în prima jumătate a secolului al III-lea e.n. Datarea este asigurată pe baza fibulelor O. Almgren, grupa VII.

[21] Eugeniusz Cnotliwy, *op. cit.*, p. 218 — Socoate că pieptenii din trei plăci au fost lucrați în Pomerania de vest încă din perioada C1 (150—200). Aduce în sprijin „semifabricatele" de la Cedynia.

[22] Kazimierz Godlowski, *The Chronology of the Late Roman and Early migration periods in Central Europe*, Prace Arch., 11, 1970, Krakovia, pl. 2/20, vezi și inventarul mormîntului 78.

[23] I. V. Kuharenko, *op. cit.*, p. 27, pl. 4/2. Un asemenea pieptene a fost descoperit la Obreja — Alba Iulia într-un mormînt de incinerație datat cu monedă de la Antoninus Pius ; vezi la D. Protase, *Așezarea și cimitirul daco-roman de la Obreja* (*Transilvania*), ActaMN, 8, 1971, p. 157, fig. 16/1. După D. Protase pieptenele ar fi de origine romană. În cazul în care se admite însă originea nordică a acestui tip de pieptene, la care se adaugă și practica arderii secundare a unor vase din necropola de la Obreja, s-ar putea să avem de-a face cu pătrunderea unor elemente nordice în Transilvania, încă de la mijlocul și cea de-a doua jumătate a secolului al III-lea e.n.

[24] Vezi notele 12 și 13.

[25] Gh. Diaconu, Dacia, N. S., 15, 1971, p. 251, pl. 8.

[26] Idem, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 249—250 și fig. 1.

[27] I. V. Kuharenko, *op. cit.*, p. 27, pl. 4/1.

[28] Vezi necropolele din perioada mijlocie și finală a culturii Przeworsk. Ilustrativă în acest sens este situația din cimitirul de la Spicymierz descrisă în Materialy Starozytnie, 9, 1963.

răspîndit în regiunea Elbei, Sileziei, Mării Nordului, iar de aici treptat pe coastele Mării Baltice şi apoi mai la sud ajungînd în cultura Sîntana-Cerneahov; tipul pieptene cu mîner semicircular este de origine romană fiind documentat în regiunea Dunării de jos, de unde a fost răspîndit în cultura Sîntana-Cerneahov, iar de aici ceva mai tîrziu în culturile Przeworsk şi Gura Vistulei; pieptenele asupra căruia am stăruit a apărut concomitent în mai multe centre în Europa.

DEUX PEIGNES EN OS AU MANCHE DEMI-CIRCULAIRE MIS AU JOUR À TÎRGŞOR

RÉSUMÉ

L'habitat des Daces libres de Tîrgşor, daté de la première moitié du IIIe siècle de n.è., a livré deux peignes au manche demi-circulaire. Ces objets sont confectionnés de plusieurs petites plaques d'os réunies par des rivets de bronze.

Partant des deux exemplaires trouvés à Tîrgşor et s'appuyant sur les autres découvertes du même genre faites dans les sites daco-gétiques de Valachie, l'auteur aboutit aux conclusions suivantes : 1) le peigne au manche demi-circulaire, confectionné de plusieurs plaquettes, est d'origine romaine et il est attesté au Bas-Danube dans la première moitié du IIIe siècle, dans des habitats daco-gétiques ; 2) de cette zone il rayonnera vers les régions nord-nord-ouest de la civilisation de Sîntana-Tcherneakhov en même temps que la fibule au pied rentré en dedans (également de type romain et qui donnera naissance à la fibule de type gothique) ; 3) la voie par laquelle a été véhiculé le peigne composé de trois plaquettes étroitement réunies entre elles se confond avec celle de la céramique rugueuse, diffusée dans la première moitié du IIIe siècle dans l'aire génétique de la civilisation de Sîntana de Mureş-Tcherneakhov ; 4) notre peigne est extrêmement rare dans les complexes du type Bouche de la Vistule-Brest-Trisin-Lepesovka I, étant remplacé par le peigne confectionné d'une seule pièce ou par celui en plaquettes verticales fixées par un clou ; 5) dans les complexes orientaux et nord-orientaux de la civilisation Przeworwe, le peigne formé de trois plaquettes et avec le manche à demi circulaire est attesté en même temps que la céramique modelée au tour et il s'accompagne de la fibule au pied rentré en dedans, composé de deux pièces.

Pour finir, l'auteur propose trois solutions en ce qui concerne l'origine des peignes confectionnés de trois plaquettes, à savoir : une origine septentrionale, une origine romaine ou leur apparition simultanée dans plusieurs centres européens.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — *1*, peigne trouvé dans la section XXVIII (1/1) ; *2*, peigne trouvé dans le fond de cabane n° 27 (1/12).

UN DEPOZIT DE UNELTE ŞI ARME DESCOPERIT LA CURCANI (JUD. ILFOV)

DE

MARIA COMŞA şi C. DECULESCU

În anul 1960, cu ocazia unor lucrări de desfundare a terenului în vederea plantării viţei de vie la nord-vest de satul Curcani, au ieşit la iveală numeroase fragmente ceramice, provenind dintr-o aşezare din epoca feudală timpurie.

Aşezarea se află pe un loc mai ridicat cuprins între lacul Topilele şi actualul cătun Sălcioara (fig. 1). În jurul acestei ridicături se află teren inundabil, odinioară aici fiind un grind înconjurat de ape. Aşezarea descoperită în acest punct a fost consemnată în literatura de specialitate sub denumirea de aşezarea de la Sălcioara [1].

La marginea dinspre Lacul Topilele a acestei aşezări, cu ocazia lucrărilor agricole menţionate mai sus, au ieşit la iveală, unelte, arme şi alte obiecte, toate din fier şi anume;

1. Cleşte de fierar de dimensiuni destul de mici (fig. 2/3)[2].
2. Daltă cu tăişul îngust şi toc pentru prelucrarea lemnului [3]. Într-o parte tocul are o mică gaură, pentru fixarea cozii cu un cui (fig.2/5).
3. Săpăligă cu tăişul în formă de frunză avînd trunchiul lung, dreptunghiular în secţiune. În interior, partea lucrătoare prezintă pe mijloc o ridicătură cu un fel de creastă rotunjită. De o parte şi de alta a găurii de fixare a cozii, în părţile opuse tăişului se află un fel de prelungiri de formă semicirculară. Partea de deasupra găurii de fixare a cozii este masivă descriind în secţiune un dreptunghi [4] (fig. 2/8).

---

[1] Bucur Mitrea şi Constantin Deculescu, SCIV, 17. 1967, 3, p. 542—543.

[2] Cleşte de fierar de dimensiuni asemănătoare s-au descoperit la Dragosloveni, cf. Maria Comşa şi Gh. Constantinescu, SCIV, 20, 1969, 3, p. 427, fig. 1/7—9.

[3] O scoabă-daltă asemănătoare s-a descoperit la Bîrlogu, cf. I. Nania, Studii şi comunicări, Muzeul Piteşti, 2, 1969, p. 121, fig. 1/3 a—b.

[4] O săpăligă asemănătoare s-a descoperit într-un mormînt de epocă avarică tîrzie de la Keszthely (R.P. Ungară); cf. I. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig. 1905, 3, pl. 146/6.

SCIV, tomul 23, nr. 3, Bucureşti, 1972, p. 469—473

4. Otic cu tăişul lat avînd în partea superioară urechi pentru fixarea cozii [5] (fig. 2/6).

5. Coasă cu spin pentru fixarea cozii [6] (fig. 2/9).

6. Fragment de coasă, probabil de acelaşi tip cu cea de mai sus (fig. 2/10).

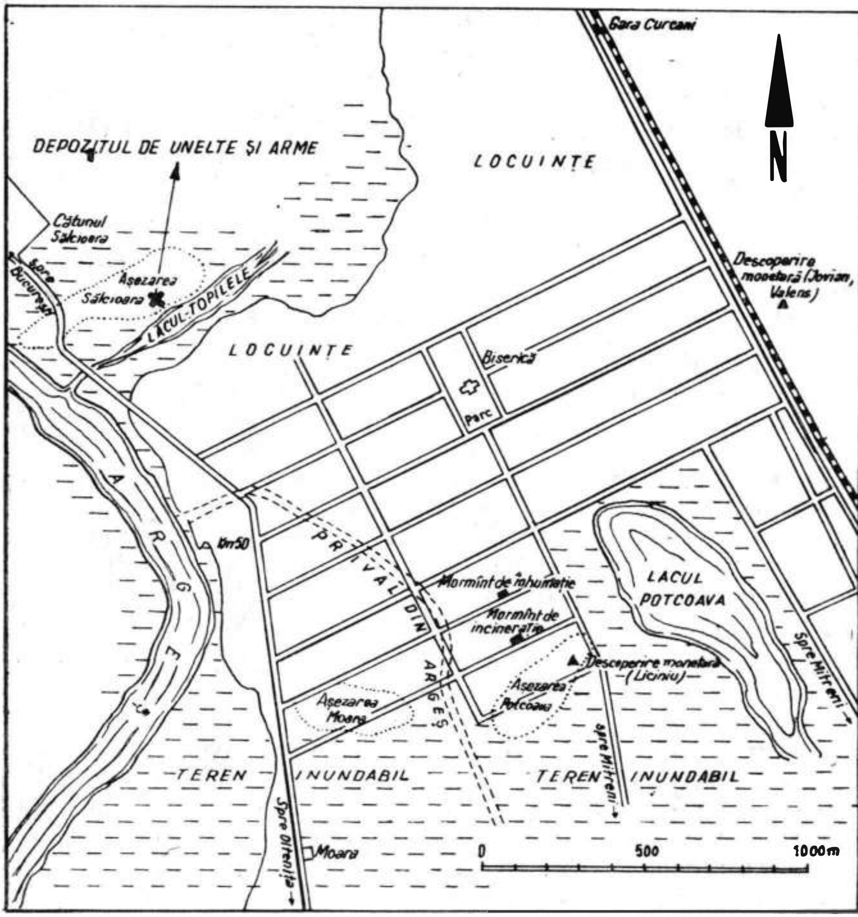

Fig. 1. — Planul satului Curcani cu locul descoperirii depozitului de unelte, arme şi alte obiecte.

7. Topor de luptă de dimensiuni mici cu tăişul curb cu corpul lung, dreptunghiular în secţiune. Părţile laterale ale găurii de fixare a cozii, pe aceeaşi parte cu tăişul, sînt lăţite, descriind un semicerc. Muchia de deasupra găurii de fixare a cozii, este pătrată în secţiune, cu capătul lăţit (fig. 2/2).

---

[5] Otice de acelaşi tip au fost descoperite şi în depozitul de la Dragosloveni cf. Maria Comşa şi Gh. Constantinescu, *op. cit.*, p. 428, fig. 2/1—2.

[6] *Ibidem*, fig. 2/4.

8. Vîrf de săgeată cu toc şi aripioare de dimensiuni destul de mari [7] (fig. 2/1).

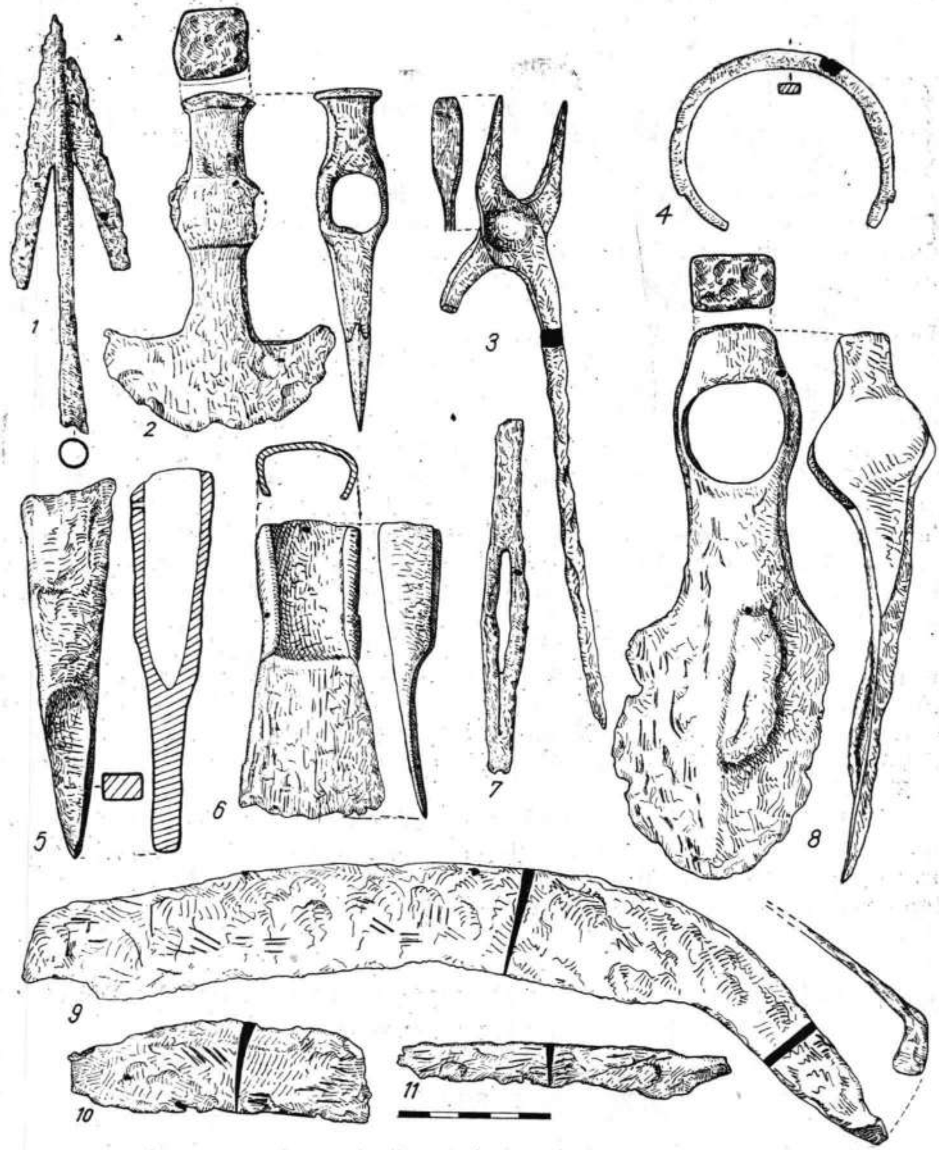

Fig. 2. — *Curcani*. Depozitul de unelte, arme şi obiecte; *1*, vîrf de săgeată cu aripioare şi toc; *2*, topor de luptă; *3*, cleşte de fierar; *4*, verigă de fier; *5*, daltă; *6*, otic; *7*, amnar; *8*, săpăligă; *9*, coasă; *10*, fragment de coasă; *11*, cuţit.

[7] Un vîrf de săgeată asemănător, dar de dimensiuni mai mici provine dintr-un mormînt de la Scalica (Slovacia); cf. Vojtech Budinský — Krička, *Slawische Hügelgräber in Skalica*, Bratislava, 1959, p. 128, fig. 26/1 şi pl. 33/1.

9. Amnar, format din două bare mici metalice dreptunghiulare în secţiune şi unite între ele la capete. Locul împreunării celor două bare, poate fi observat cu uşurinţă (fig. 2/7).

10. Cuţit de fier (fig. 2/11).

11. Verigă de fier de dimensiuni destul de mari, dreptunghiulară în secţiune (fig. 2/4).

După cum ne dovedeşte un fragment de tăiş de la o unealtă, lipit de partea interioară a săpăligii (fig. 2/8), obiectele enumerate mai sus au fost aşezate grămadă şi deci alcătuiau *un depozit.*

În acest depozit, ca de altfel şi în alte depozite similare descoperite pînă acum pe teritoriul ţării noastre, sînt reprezentate unelte pentru prelucrarea fierului (nr. 1) şi a lemnului (nr. 2), unelte agricole (nr. 3—6), arme (nr. 7, 8), obiecte casnice (nr. 9, 10) şi altele [8].

Depozitul de la Curcani a fost ascuns spre marginea de sud a aşezării din epoca feudală timpurie, aproximativ pe la mijlocul acesteia. O situaţie similară am întîlnit şi la Dragosloveni (jud. Vrancea) unde un mare depozit de unelte şi arme fusese ascuns de asemenea pe teritoriul aşezării din epoca feudală timpurie [9].

Este de remarcat faptul că datorită descoperirii întîmplătoare a acestui depozit, nu ne-au parvenit toate obiectele. Astfel alături de cleştele de fierar este de presupus şi existenţa cel puţin a unui ciocan de fierar şi a unei nicovale, eventual şi a altor unelte şi obiecte.

Pe baza fragmentelor ceramice, ieşite la iveală, aşezarea din epoca feudală timpurie se datează între sfîrşitul secolului al VIII-lea şi secolul al X-lea.

În ceea ce priveşte datarea depozitului de unelte şi arme descoperit în cuprinsul acestei aşezări indicii mai sigure ne oferă săpăliga, care are analogii într-un complex de la sfîrşitul secolului al VIII-lea eventual şi începutul secolului al IX-lea [10], şi vîrful de săgeată care îşi găseşte analogii în Slovacia la sfîrşitul secolului al IX-lea şi începutul secolului al X-lea [11].

Ţinînd seama de faptul că săpăliga prezintă un tip care nu apare în general în depozitele din secolul al X-lea cît şi de vîrful de săgeată care prin dimensiunile sale mai mari indică un tip mai vechi, înclinăm a data depozitul de la Curcani în secolul al IX-lea.

UN DÉPÔT D'OUTILS ET D'ARMES DÉCOUVERT À CURCANI (DÉP. D'ILFOV)

RÉSUMÉ

En 1960, lors de certains travaux pour planter le vignoble, on a découvert un dépôt d'objets, d'armes et d'outils en fer, cachés sur le

[8] Maria Comşa şi Gh.Constantinescu, *op. cit.*, p. 425—436; I. Nania, *op. cit.*, p. 120—131; Maria Comşa şi Elena Gheannopoulos, SCIV, 20, 1969, 4, p. 617—621.

[9] Maria Comşa şi Gh. Constantinescu, *op. cit.*, p. 625.

[10] J. Hampel, *op. cit.*, 2, p. 177—178.

[11] Vojtech Budinský — Krička, *op. cit.*, p. 146, Necropola de la Skalica după Budinský-Krička se datează din preajma anului 800 pînă pe la anul 900, *ibidem*, p. 146.

territoire d'un établissement de la haute époque féodale (de la fin du VIIIe siècle jusqu'au Xe siècle) situé près du village de Curcani sur le bord nord-ouest du lac de Topilele (fig. 1).

Le dépôt (fig. 2) peut être daté de IXe siècle.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Plan du village de Curcani avec le lieu de la découverte du dépôt des outils, armes et autres objets en fer.

Fig. 2. — *Curcani. Le dépôt des outils, armes et autres objets en fer* : *1*, pointe de flêche barbue à tinette ; *2*, hache de combat ; *3*, tenaille de forgeron ; *4*, anneau en fer ; *5*, ciseau ; *6*, pelle ; *7*, briquet ; *8*, serfouette ; *9*, *10*, faux ; *11*, couteau.

EMANOIL I. PROTOPOPESCU-PACHE

DE

CORNELIU N. MATEESCU

Descendent dintr-o familie care a dat țării oameni de seamă, Em. Protopopescu-Pache a dovedit de mic pasiune pentru studiu. Licențiat al facultăților de științe și de drept, a fost numit în 1906 geolog asistent la Institutul geologic, atunci creat. Aici și-a desfășurat timp de 42 de ani cea mai mare parte a activității sale științifice. Cultura de specialitate și-a întregit-o în Rusia (1909—1910), lucrînd pe lîngă cei mai de seamă învățați, mai ales în domeniul pedologiei, în care rămîne la noi, alături de G. M. Murgoci, deschizător de drum.

Cercetător neobosit, a străbătut țara studiind solurile pentru *Harta solurilor României* (întocmită la scara 1 : 2 500 000 în 1911 și la 1 : 1 500 000 în 1927) și pentru *Harta geologică a României* (1 : 1 500 000, ediția 1926). Ca specialist în știința solurilor a fost ales, în 1936, secretarul Comisiei internaționale ce pregătea *Harta solurilor Europei*.

Ca geolog sau director de secțiune la Institutul geologic, ca și în cadrul cursurilor de soluri și de agrogeologie ținute la politehnică, Em. Protopopescu-Pache a imprimat cercetărilor amprenta sa științifică. Putînd trece ușor de la analiză la sinteză datorită capacității intuitive, care constituia una din trăsăturile sale specifice, a dat lucrări deosebit de valoroase în domeniul geologiei și pedologiei, iar în ultimele decenii și al hidrogeologiei cuaternarului și geotehnicii, din care însă numai o parte au fost publicate.

Împreună cu ing. Const. Chiriță, colaboratorul său apropiat, a elaborat lucrări foarte utile și pentru arheologie: *Procedee simple pentru determinarea rocelor, cu aplicare specială la rocele de importanță în geneza solului*, București, 1939; *Elemente de Știința solului*, I, București, 1941, ș.a. De asemenea a analizat solurile din cîteva așezări neolitice (Frumușica, Glina), primele cercetări de acest fel la noi.

Atras de studiile arheologice a început, în 1946, determinarea rocilor din care au fost lucrate uneltele paleolitice și neolitice din așezarea de la Vădastra și a supus la diferite analize de laborator numeroase probe prelevate din straturile de cultură, din pămîntul viu și diferite gropi. Rezultatele obținute, verificate și completate cu fiecare campanie nouă de săpături, au contribuit la lămurirea unor probleme ce-și găsesc aplicație și în

SCIV, tomul 23, nr. 3, București, 1972, p. 475—476

alte aşezări similare. Menţionăm : formarea patinei silexurilor paleolitice[1], climatul aşezării de la Vădastra din paleoliticul superior pînă la sfîrşitul neoliticului[2], formarea straturilor de cultură în raport cu solul, fauna malacologică şi clima[3]. Dar lucrarea sa *Lössurile din România*, concepută pentru arheologi şi pentru care strînsese material documentar de la multe săpături arheologice, a rămas neterminată.

Om de vastă cultură, de o generozitate şi fineţe rar întîlnite, împărtăşind din experienţa şi cunoştinţele sale oricui, Em. I. Protopopescu-Pache rămîne model de învăţat şi învăţător, care pînă în ultima clipă a servit ştiinţa şi ţara.

---

[1] Em. Protopopescou-Pake et Cornélius N. Mateescou, *Deux outils de silex paléolithiques de Vădastra*, Anthropozoikum, 8, 1958, p. 7—16.

[2] Arlette Leroi-Gourhan, Cornélius N. Mateesco, Em. Protopopesco-Pake, *Contribution à l'étude du climat de la station de Vădastra du Paléolithique supérieur à la fin du Néolithique*, Bulletin de l'Association française pour l'étude du Quaternaire, 1967, 4, p. 271—279.

[3] Em.Protopopesco-Pake, Cornélius N. Mateesco et Al. V. Grossu, *Formation des couches de civilisation de la station de Vădastra en rapport avec le sol, la faune malacologique et le climat*, Quartär, 20, 1969, p. 135—162 ; Cornélius N. Mateesco et Em. Protopopesco-Pake, *L'apport des données géologiques et pédologiques aux recherches archéologiques* (*Quelques exemples tirés des fouilles de Vădastra, Roumanie*), Zephyrus, 19—20, 1968—1969, p. 27—32.

PRIMELE SĂPĂTURI ARHEOLOGICE ÎN FORTIFICAŢIA ROMANĂ DE LA RĂDĂCINEŞTI

DE

GH. POENARU BORDEA şi CR. M. VLĂDESCU

Cu prilejul săpăturilor arheologice iniţiate de Gr. G. Tocilescu la fortificaţiile romane de pe *limes Alutanus*, in 1894 s-a efectuat o „recognoaştere a lagărului de la Rădăcineşti" [1].

Din manuscrisele aflate la Biblioteca Academiei, dintr-o primă consemnare a situaţiei din zona satului Rădăcineşti, astăzi în com. Berislăveşti, jud. Vîlcea, desprindem următoarele : „Dîngeşti-Rădăcineşti. În cătunul Rădăcineşti se povesteşte că ar fi fost cetăţi de cînd cu tătarii : însă una în dealul Bisericii de la Streja Comunii, pe deal în sus spre Răsărit la care pe la 1841 spun oamenii că s-au găsit cărămizi prin pămînt cu mult mai mari decît cele de acum. Iar unde se povesteşte că ar fi fost o a doua cetate se cunoaşte un loc închis cu zid de bolovani gogonaţi făcut cu var şi cîte o cărămidă în 4 colţuri drept de o palmă de lungă şi de o palmă de lată şi de 4 degete de groasă şi zidul ca la 6 palme, făcut cam în 4 colţuri şi înlăuntru ca o grădină ce are întinderea în lungul de 14 prăjini şi în latul de 10 idem şi se află ca un maidan spre apus de unde se zice cîrciuma M-rii Schitului Berislăveşti şi acea proprietate.

Tot în acest cătun şi proprietate se mai află două urme de zid de bolovan gogonat şi cu var zidite, înlăuntru gropane mari, unul rotund ca un turn în lăuntrul larg de 4 stj şi 3 palme şi lung asemenea şi cel de al 2-lea în lungul de 5 stj şi în latul de 2 şi 4 palme, şi zidurile de 5 palme de groase şi se povestesc de zidurile Miescului care se află într-o coastă peste valea Tulburoasa spre apus de cătunul Rădăcineşti şi lîngă hotarul Stoieneştii [2]".

Trimis anume la faţa locului, colaboratorul său apropiat Pamfil Polonic notează într-unul din obişnuitele sale rapoarte către Tocilescu, la 30 iulie 1894, la punctul 7 :

„Cu ocazia călătoriei de la Poşta de la Călimăneşti am fost la Rădă-

[1] Gr. G. Tocilescu, mss. Biblioteca Academiei, vol. 5133.
[2] Ibidem, vol. 5141, p. 42.

SCIV, tomul 23, nr. 3, Bucureşti, 1972, p. 477—485

cineşti împreună cu fratele d-ei voastre şi cu dl. Cheanu şi am ridicat forma acestui lagăr. Forma lui este : (fig. 1).

— Zidurile înconjurătoare se cunosc foarte bine.

— La B se cunoaşte un turn tocmai în şosea.

— partea de către sud are o lungime de 70 m aşa şi partea către vest

— partea către vest e încurcată din cauza că sînt grajdurile lui Vlădescu pe dînsa construite aşa şi partea către nord

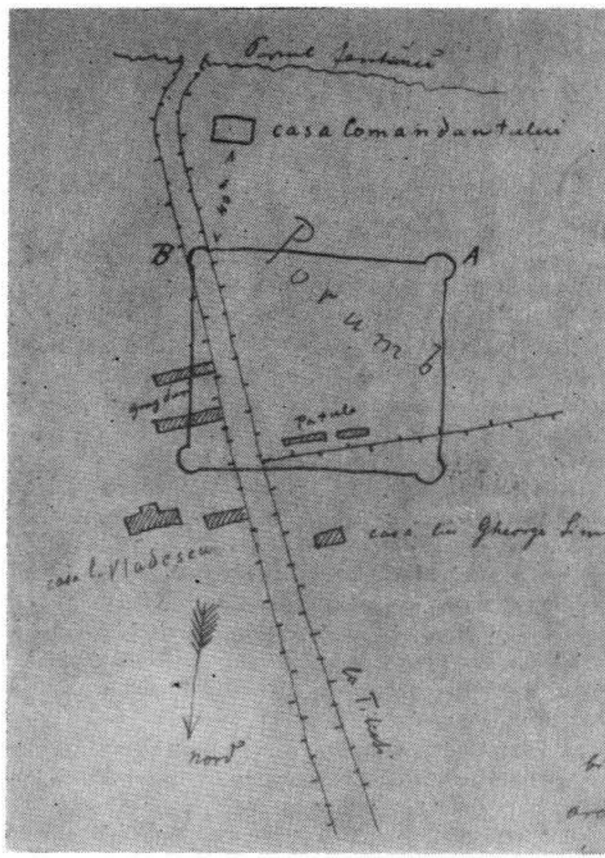

Fig. 1. — Schiţa castrului de la Rădăcineşti, întocmită de P. Polonic.

— casa comandantului care este în sud se cunoaşte foarte bine . . . .

— turn la A s-au găsit pietre cu inscripţia care a-ţi ridicat dvoastră de aici.

— Toată partea spre vest este acoperită cu porumb.

— Casa comandantului s-ar săpa foarte lesne'' [3].

Punînd ordine în notele proprii şi rapoartele lui Polonic în legătură

[3] Ibidem, vol. 5133, p. 31 (P. Polonic).

cu recunoaşterea privind „lagărul de la Rădăcineşti", Tocilescu conchide în altă parte a manuscrisului :

„În satul Rădăcineşti în proprietatea lui Vlădescu se găseşte o cetate romană ; are forma pătrată şi se cunoaşte ca un colan care trece pe dinaintea casei lui apoi pe sub grajduri trece drumul şi intră peste drum în o grădină cu porumb.

Au aproximativ o lungime de 70—80 m se cunoaşte în drum colţul sud estic al cetăţii care este rotunjit. De aici pe 40 m către paraul fontanei lîngă drum se găsesc urme de grădini particulare şi presupun că aici este casa comandantului, zidurile foarte bine conservate şi arată şi tencuiala roşie pe dînsele"[4].

Din rezultatele investigaţiilor, Tocilescu nu a publicat decît fragmentele de inscripţie găsite în zona turnului sud-vestic, din care rezultă cu certitudine ridicarea castrului în vremea lui Hadrian de către *Suri sagittari*[5].

Preocupat de studiul fortificaţiilor de pe *limes Alutanus*, cu referiri directe la manuscrisele Tocilescu, prof. D. Tudor, realizează prima publicaţie a castrului, înainte de a se fi făcut săpături arheologice, în seria *Castra Daciae Inferioris V-VIII*[6], reluată apoi în cele trei ediţii ale volumului monografic *Oltenia romană*[7], în care îl prezintă ca fiind similar cu cele de la Arutela şi Copăceni, de formă pătrată cu latura de 75—80 m mai întîi, şi 75 m mai apoi. Mai de curînd s-a descoperit un fragment de la o nouă dedicaţie în cinstea împăratului Hadrian[8].

Cum fortificaţia n-a fost cercetată arheologic, planul fiind întocmit după observarea de suprafaţă a ruinelor, fără detaliile necesare şi existînd dubii în legătură cu edificiul de la sud de castru, socotit cînd „casa comandantului" cînd terme, în luna august 1971 au fost organizate săpături de către Muzeul militar central, în colaborare cu Institutul de arheologie din Bucureşti[9].

Situat la 10 km est de Olt, înconjurat la sud de pîrîul Fîntînii, la nord şi la vest de pîrîul Tulburoasa şi apărat de rîpe greu accesibile, castrul este plasat pe un platou dominant.

Cum din datele dinainte de săpături nu existau posibilităţi pentru o identificare precisă a ruinelor în teren, dealtfel parţial ocupat de proprietatea maiorului în rezervă Ion Vlădescu, de clădirea căminului cultural şi a magazinului cooperativei săteşti, s-a procedat la trasarea unei prime secţiuni de informare, pe direcţia est-vest, la 6,60 m nord de căminul cultural, paralelă cu gardul proprietăţii Vlădescu, secţiune lungă de 63 m, lată de 1,50 m. Perpendiculară pe această secţiune s-a deschis o a doua, orientată nord-sud, între clădirea căminului cultural şi a magazinului, pornind de la botul de deal dinspre pîrîul Fîntînii, întretăind în partea

---

4 Ibidem, p. 21.

5 Gr. G. Tocilescu, AEM, 5, 1894, p. 82, nr. 2—3 ; idem, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, 1900, p. 135 ; CIL, III, 12604 şi 12605.

6 VII. Buletinul Muzeului militar naţional, 9—10, 1941—1942, p. 99—100.

7 D. Tudor, *Oltenia romană*[3], Bucureşti, 1968, p. 303, 331 şi SE, nr. 511, p. 545—546.

8 Idem, SCIV, 16, 1965, 2, p. 369 nr. 27 ; idem, *Oltenia romană*[3], SE, nr. 511, p. 545—546.

9 Săpăturile s-au făcut sub conducerea prof. univ. D. Tudor, de către semnatarii acestui articol, cu participarea lui Florin Sărăţeanu, student în anul V la facultatea de istorie, Universitatea Bucureşti. Planul a fost întocmit de topografii militari maior Ion Belu şi căpitan Mihai Paraschiv.

sa nordică secţiunea est-vest şi prelungită pînă la gardul actualei proprietăţi Vlădescu, lungă de 60 m şi lată de 1,50 m.

În secţiunea est-vest au apărut la 0,15—0,30 m, ziduri paralele între ele, orientate nord-sud, care s-au dovedit a fi, prin lărgirea ulterioară a secţiunii, pintenii interiori ai laturii de sud a castrului. De asemenea, în secţiunea cu dezvelirea enunţată, au apărut elemente arhitectonice constituind fundaţia turnului de sud-vest, pentru a cărui cercetare completă s-a procedat la dezvelirea prin casetare, ceea ce a dus şi la descoperirea unui fragment din latura de vest a incintei, care a indicat amplasamentul şi direcţia acesteia. În rigola de est a drumului Rădăcineşti-Titeşti, care trece prin faţa căminului cultural, unde am observat existenţa unor pietre la suprafaţă, s-a trasat pe direcţia secţiunii o casetă în care au apărut, mult deranjate, urme ale turnului de sud-est.

În ideea stabilirii perimetrului şi planului fortificaţiei s-a săpat în curtea maiorului Vlădescu, descoperindu-se un fragment din zidul de vest, la o distanţă de 37,70 m de turnul de sud-vest. În rigola de vest a drumului Rădăcineşti-Titeşti, s-a aflat un prim fragment din latura de nord, urmărit apoi, către vest în curtea familiei Ileana, pe o suprafaţă de dezvelire de 16,20 × 2,70 m.

Pe latura de est s-au practicat două casete, în curţile locuitorilor Gh. Alăman şi Ion Negoescu, în care s-au descoperit, distruse de construcţii moderne, urme din fundaţia zidului de est al castrului.

Astfel s-a putut preciza planul castrului realizat, împreună cu ridicările în teren, cu sprijinul Direcţiei topografice militare (fig. 2).

Castrul are formă dreptunghiulară cu dimensiunile de 63,10 m (nord-sud) × 56,70 m (est-vest), mai mic şi de altă formă decît s-a crezut înainte. Fortificaţia este prevăzută cu turnuri interioare semicirculare la cele patru colţuri, din care două nu s-au putut cerceta din cauza construcţiilor moderne. Singurul turn bine păstrat este cel de sud-vest, care are o încăpere interioară ovală de 2,65 × 1,70 m (pl. 1/1). Încăperea interioară a turnului de sud-est nu mai apare ovală, în plan, cum va fi fost de bună seamă iniţial, datorită distrugerii fundaţiei turnului de amenajarea rigolei. Aşadar forma turnurilor nu este trapezoidală, iar incinta se rotunjeşte la colţuri fără să prezinte ieşinduri faţă de frontul curtinelor [10].

Zidurile castrului au o lăţime de 1,60 m şi se păstrează pe o înălţime maximă de 0,60 m, reprezentînd două-trei rînduri de piatră. Au fost construite din bolovani mari de piatră nefasonată cu legătură puternică de mortar alb, iar spaţiul dintre paramentul exterior şi interior umplut cu piatră de rîu, mai mică. Pe latura sudică zidul prezintă o deschidere de 3,40 m, situată la 29 m de colţul de sud-vest [11], unde s-ar putea presupune, dacă nu este cumva accidentală, existenţa unei porţi de serviciu, poate *porta principalis dextra*, în dreptul actualei construcţii a generatorului electric al căminului cultural.

Partea interioară a zidului de incintă prezintă pe toate laturile o serie de pinteni, perpendiculari pe ele, lungi în medie de 1,50 m şi laţi de

[10] Aşa cum apar în planul reprodus mai sus, fig. 1, şi la D. Tudor, Buletinul Muzeului militar naţional, 9—10, 1941—1942, p. 99, fig. 6. În mss. Tocilescu, p. 36 şi la D. Tudor, *Oltenia romană*[3], fig. 73/4, turnurile nu apar ieşite în afară, cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 303.

[11] Subliniem că poarta nu se află exact la jumătatea laturii. Vezi M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 226.

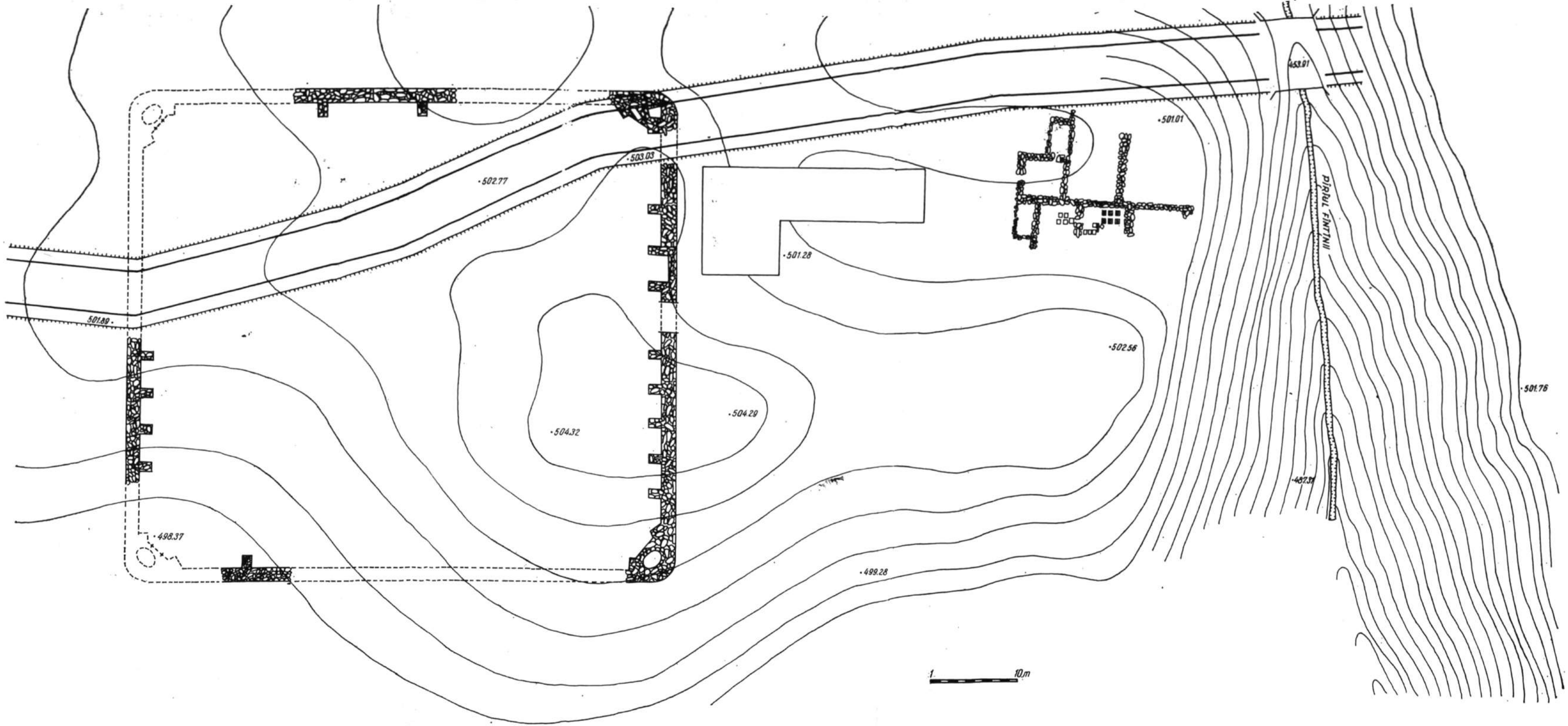

Fig. 2. — Planul castrului şi al termelor de la Rădăcineşti.

0,90 m, construiți în aceeași tehnică și legați organic de acestea (pl. 1/2). Pe latura de sud au fost dezveliți opt pinteni, din nouă, eventual zece, dacă deschiderea e întîmplătoare, cîți au existat în mod normal, avînd între ei distanțe ușor variabile între 3,10 și 3,30 m spre turnul de sud-vest, respectiv 4 m spre turnul de sud-est, patru pe latura de nord, doi pe latura de est și unul pe latura de vest. Menționăm că pe latura de sud primul pinten la est de presupusa poartă are o lungime a laturii estice de 2, 25 m, cel de al doilea avînd aceeași lungime pe latura lui vestică, între ei producîndu-se o îngustare a curtinei, care măsoară aici un metru pentru a reveni apoi la grosimea normală constatată la toate laturile (pl.1/3). Între cei doi pinteni, care ne rețin acum atenția, s-a observat o dărîmătură cu numeroase fragmente de cărămidă și ea un indiciu în sensul existenței aici a unei amenajări speciale, eventual o poartă mai ales că în celelalte spații cuprinse între pinteni cărămizile lipsesc sau sînt foarte rare, fapt de altfel explicabil, întru cît rolul pintenilor era de a susține bîrnele drumului de rond, în același timp acoperiș pentru spațiul creat de incintă și de pinteni, folosit ca depozit de materiale, poate și în alte scopuri. În zona turnului de sud-vest, s-au aflat numeroase fragmente de țiglă, indicînd foarte probabil existența unui acoperiș.

În vederea surprinderii sistemului stradal și a construcțiilor interioare, cum secțiunea nord-sud nu a putut fi prelungită cu aceeași orientare dincolo de gardul care hotărnicește proprietatea Vlădescu, terenul fiind plantat cu porumb, ea a fost continuată prin deviere la 15 m spre est, în rigola vestică a drumului, fără a se obține rezultate pozitive.

În interiorul castrului s-a găsit puțin material arheologic în zona laturii de sud și mai ales la turnul sud-vestic, tot provenit dintr-un singur nivel.

Ceramica [12] poate fi împărțită în mai multe categorii :

a. *Ceramica fină, fie de import, fie de factură locală.* De import pare să fie o căniță de culoare roșie-cărămizie cu o singură toartă și gît înalt, înaltă de 10,6 cm, diametrul maxim 9 cm, diametrul gurii 6,5 cm, diametrul fundului 4,4 cm (pl. 2/1 ; 5/1). Tot din categoria ceramicii fine, dar probabil de factură locală, fac parte fragmentele de talere (pl. 5/2—3) precum și fragmentele de boluri asemănătoare cu ceramica *terra sigillata*, dar cu decorul realizat prin barbotină, tehnică frecvent întîlnită în Oltenia (pl. 2/2—3).

b. *Ceramica de uz comun de factură provincială romană.* Din categoria vaselor arse reductor cu pastă roz sau portocalie menționăm un castron cu buza ușor îngroșată și puțin răsfrîntă în afară și fund inelar (pl. 2/4 ; 5/4) o „afumătoare'' (pl. 2/5 ; 5/5) un ulcior cu o singură toartă și gît lung trompetiform (pl. 2/6 ; 5/6) și o căniță cu corp bombat și fund inelar (pl. 3/1) toate fragmentare.

Dintre vasele arse nereductor amintim o oală cu două torți, înaltă de 18 cm, cu diametrul gurii de 17 cm (pl. 3/2 ; 5/7), întregită, un fragment

---

[12] În general pentru ceramica din Oltenia vezi D. Tudor, *Oltenia romană*³, p. 78—86. De altfel ceramica de la Rădăcinești urmează să fie studiată prin integrare în ansamblul ceramicii romane din Oltenia în teza de doctorat al lui G. Popilian, care a avut amabilitatea să ne dea prețioase indicații, pentru care îi mulțumim și pe această cale.

de urcior (pl. 3/3) și un fragment dintr-un vas mare cu profilaturi pe gît sub buză (pl. 5/8), ultimele două amintind ca tehnică ceramica geto-dacică dinainte de cucerire.

În afară de ceramică au mai apărut rare fragmente de sticlă neornamentate (pl. 5/9), o *meta* de la o *mola manuaria* cu diametrul 46 cm, înălțimea 13 cm, lățimea bordurii 8 cm, diametrul orificiului central 8 cm, (pl. 3/5) și un fragment de rîșniță [13], cu un diametru probabil de 46 cm si înălțimea de 8 cm, care pare a avea o inscripție (pl. 3/4).

La 40 m sud de castru, chiar la marginea platoului spre pîrîul Fîntînii, se află clădirea termelor [14], dezvelite prin crearea unei suprafețe plecînd de la secțiunea nord-sud (fig. 2). Băile de la Rădăcinești sînt construite din ziduri groase de 0,80 m, bine legate cu mortar, din pietre de mai mici dimensiuni decît la paramentul castrului. Zidurile se păstrează pe o înălțime variabilă între 0,60 și 1 m (pl. 4/1).

Pe latura vestică se află două încăperi cu subsol pavat cu cărămizi mari (29 × 27 × 10 cm) deasupra cărora sînt așezate pile alcătuite din cărămizi pătrate (17 × 17 × 8 cm) etajate, păstrate pe 2—3 rînduri (pl. 4/2). Cele două *suspensurae* au pereții tencuiți. În dărîmătura din *praefurnium* și *hypocaust*, care puteau îndeplini funcția de *caldaria*, s-a aflat mult mortar cu un bogat conținut de cărămidă pisată *(opus signinum)* provenit de la podeaua încăperilor, fragmente de *tegulae mammatae* și tencuială vopsită în roșu pompeian.

La nord de aceste două încăperi se află o încăpere mică cu interiorul de 3,05 × 1,08 m, poate un *tepidarium*. La est de ea se află o altă încăpere cu subsol nepavat de 4,04 × 4 m, care se încălzea printr-o gură de foc exterioară cu o deschidere de 0,50 m, eventual un *laconicum*. Ultima încăpere spre est are un pavaj de cărămidă cu mortar, fără subsol, unde putea fi instalat bazinul cu apă rece, *frigidarium*. Spre sud de cele două încăperi abia descrise, se află două încăperi mari a căror latură estică n-a mai putut fi surprinsă din pricina unor lucrări recente de îmbunătățire a vizibilității în curba drumului. Latura lor estică, închidea probabil la est planul edificiului și pare a fi fost foarte aproape de capătul păstrat spre est al zidurilor. Cele două încăperi, tot fără subsol, făceau poate oficiu de vestiar, *apodyterium* și de *palestra*. În terme, pe lîngă foarte puțin numeroase fragmente ceramice, s-a descoperit un denar de la Traian (pl. 4/3).

În încăperile vestice cu *suspensurae*, presupuse a fi *caldaria*, s-au aflat cărămizi cu dimensiuni variabile: 20 × 20 × 6 cm, 38 × 16 × 6 cm, 37 × 30 × 6 cm și fragmentare de 31,2 × 6,2 cm, 53,2 × (33,5) × 6,3 cm.

Din observațiile obținute în timpul săpăturii se pare că termele au fost construite în același timp cu castrul.

Construcția castrului de către *Suri sagittari* este indicată de fragmentul păstrat al uneia din inscripțiile de fundare [15], iar indicația consulatului lui Hadrian (COS III, anii 119—138) ne este dată de fragmentul păstrat din cealaltă inscripție [16]. Nici unul din fragmentele păstrate însă nu dau

---

[13] D. Tudor, *op. cit.*, p. 73.

[14] Idem, Buletinul Muzeului militar național, 9—10, 1941—1942, p. 99, și *Oltenia romană*[3], p. 323—337, pentru terme în general.

[15] Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, AEM, 1894, p. 82, nr. 3.

[16] Ibidem, nr. 2, și *Fouilles*, p. 135.

1

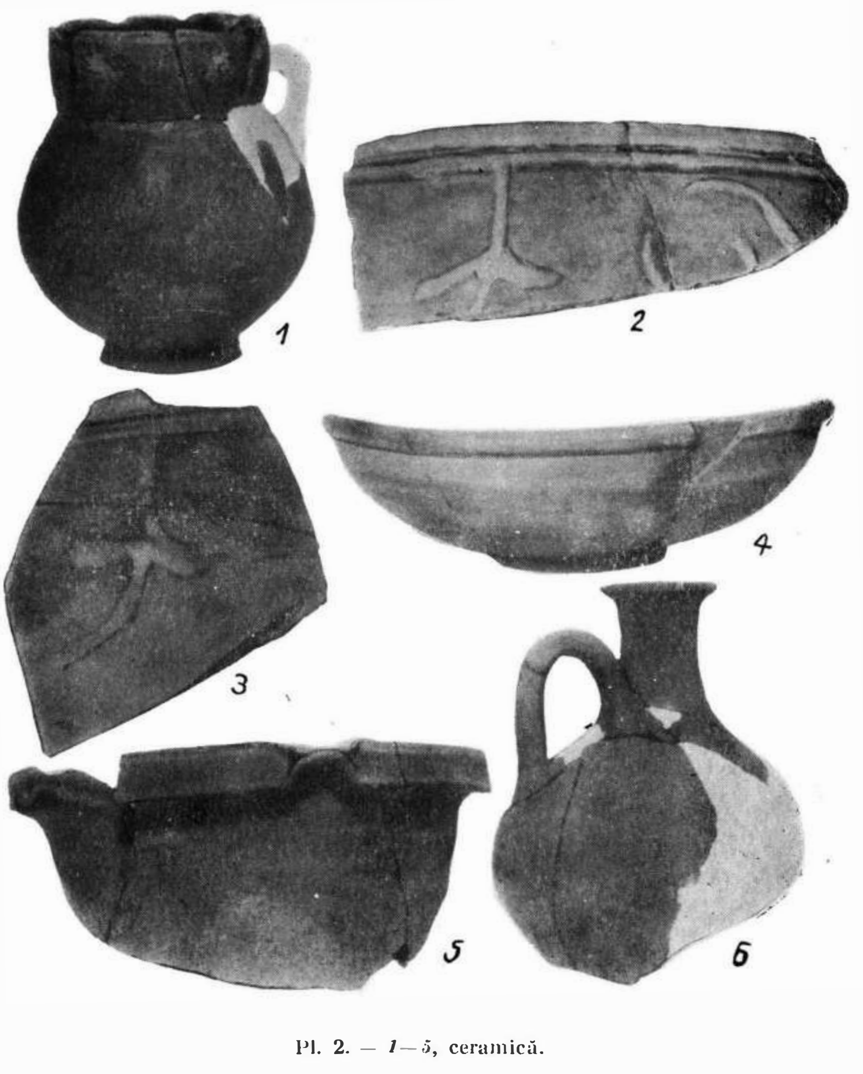

2

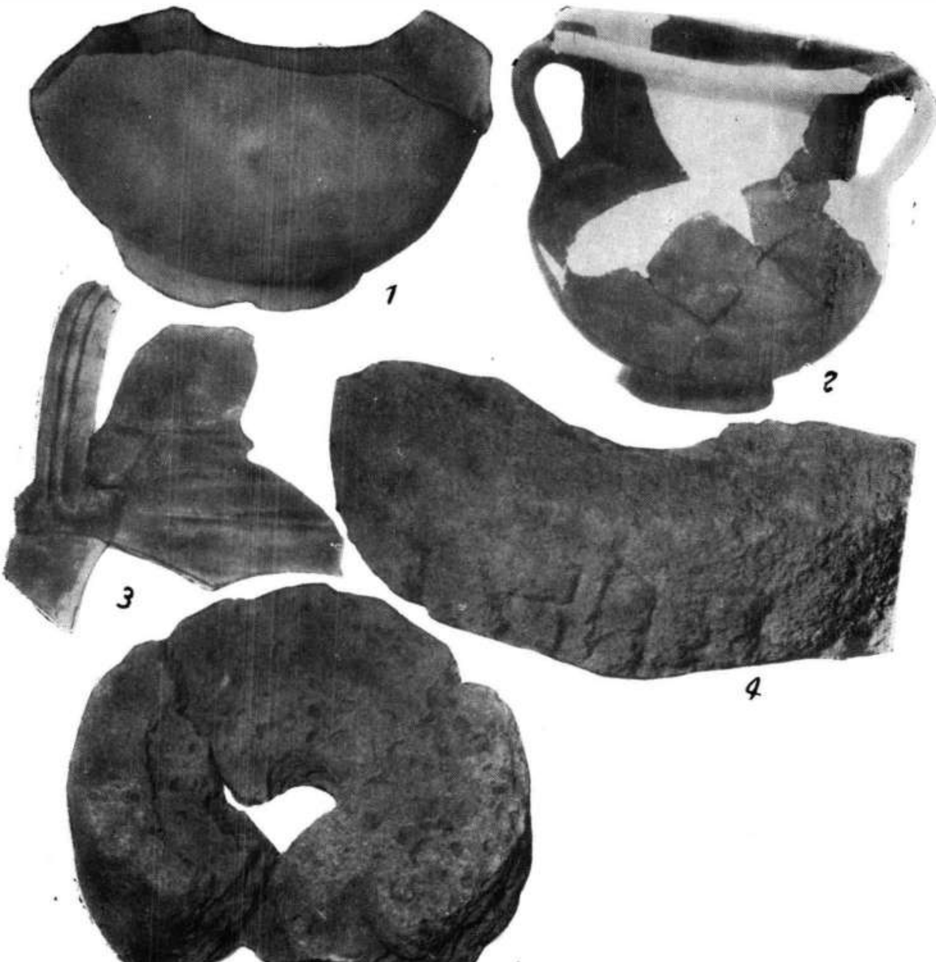

3

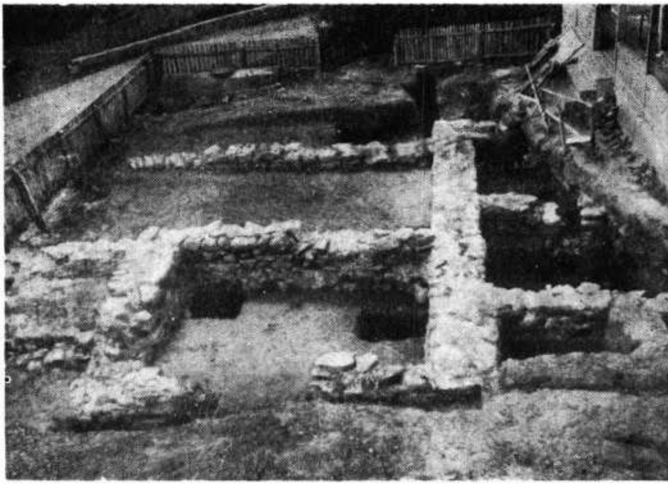
Pl. 1. — Castrul Rădăcinești : 1, turnul de sud-vest ; 2, latura de sud cu pintenii interiori, către turnul de sud-vest ; 3, latura de sud, curtina îngustă.

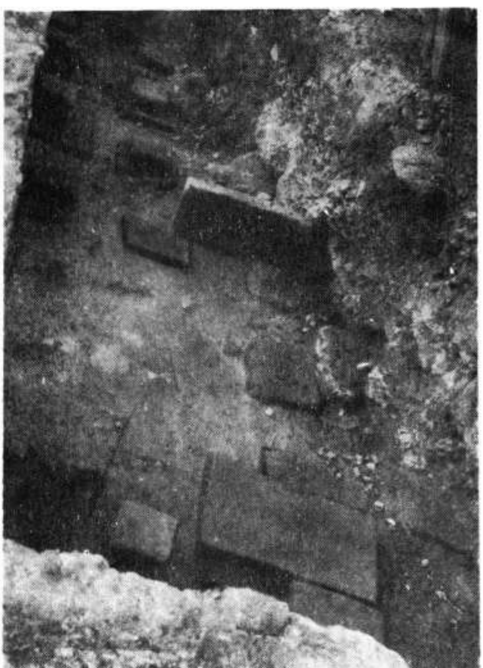
Pl. 2. — *1—5*, ceramică.

Pl. 3. — *1—3*, ceramică ; *4—5*, rîşniţe.

1

2

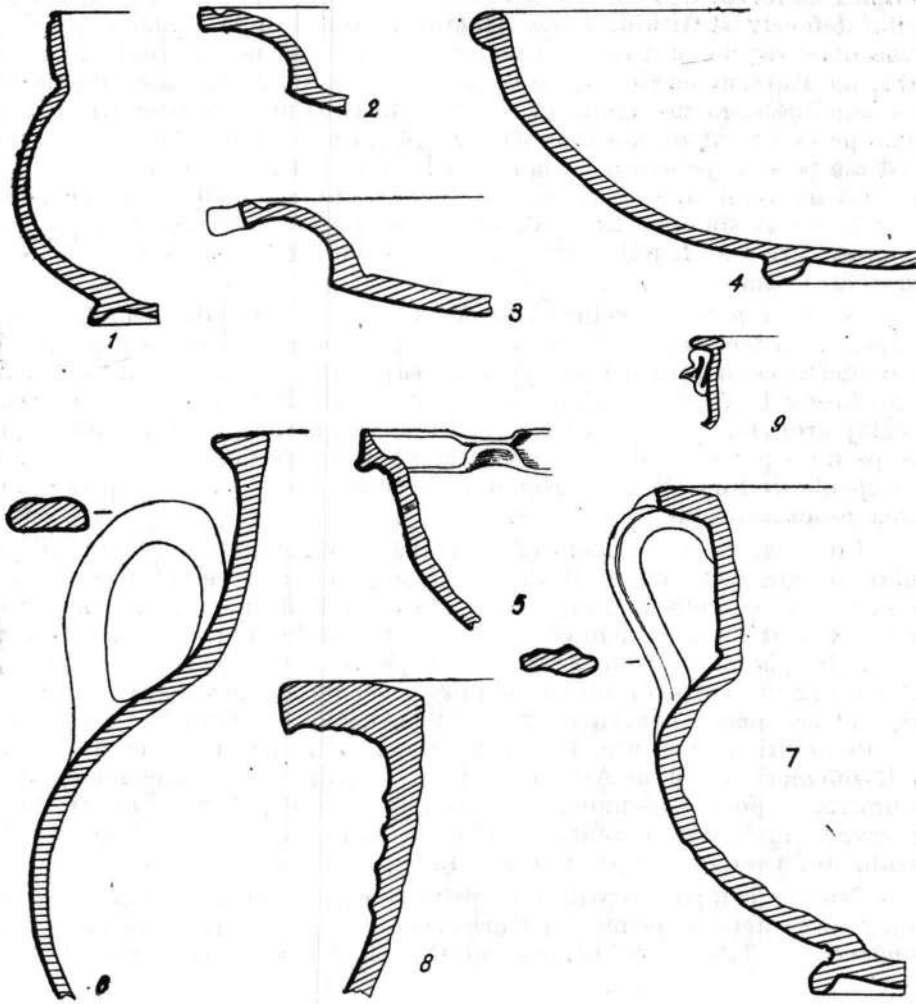

3

Pl. 4. — *1*, termele de la Rădăcinești, vedere de ansamblu; *2*, *hypocaust*; *3*, denar de la Traian.

anii puterii tribuniciene, întregiți dealtfel de Tocilescu mai întîi XVII = 132 și apoi XXII = 138.

Se știe că în anul 138 au fost ridicate în aceeași tehnică de construcție castrul Arutela și cel de la Copăceni, primul de către un detașament al

Pl. 5. — *1—8*, ceramică; *9*, sticlă.

aceleiași trupe de *Suri sagittari* [17], al doilea de către *numerus burgariorum et veredariorum* [18], ambele din ordinul lui Titus Flavius Constans, procurator al provinciei.

În chip prudent, fără a exclude posibilitatea perfectei contemporaneități a celor trei construcții, putem socoti că ridicarea fortificației de la

[17] CIL, III, 12601, a—b = 13793 și 13794.
[18] CIL, III, 13795.

Rădăcinești a avut loc între anii 119—138, oricum mai degrabă către sfîrșitul domniei lui Hadrian. Ne grăbim să adăugăm că și castrul de la Titești, cercetat parțial de Tocilescu-Polonic[19], unde nu s-a descoperit nici un material epigrafic, este asemănător, făcînd dealtfel parte din același complex de fortificații care flanca versanții masivului Cozia. În cadrul sistemului defensiv al Oltului, *limes Alutanus*, castrul de la Rădăcinești, de pe urma observațiilor din teren și aero-fotografice, făcute în toamna anului 1971, cu ajutorul serviciilor de resort ale armatei, ar părea că deschide o linie suplimentară de siguranță a defileului Oltului, care ocolește masivul Cozia pe la est, avînd două puncte de sprijin la extremitățile de sud și de nord ale pantei, pentru a reveni apoi la linia Oltului la Copăceni. Plasat la sudul acestei linii, castrul de la Rădăcinești avea misiunea, ca și cel de la Titești, situat simetric la nord, de punct înaintat, în fața unor atacuri inamice, care s-ar fi putut strecura mai lesne dinspre versantul estic al muntelui Cozia.

Nu ni se pare de exclus ca în situația în care unul din drumurile spre Transilvania trecea prin Țara Loviștei, funcționînd poate încă înainte de deschiderea celui prin defileul Oltului, săpat în stîncă, castrul să fi avut și misiunea de a veghea siguranța acestuia. Dealtfel pentru un oarecare decalaj cronologic între Arutela și Copăceni, perfect contemporane între ele, pe de o parte, Rădăcinești, poate și Titești, pe de altă parte ar pleda inscripțiile de fundare de la Rădăcinești în al căror formular lipsește indicarea procuratorului.

Cu toate că nu socotim că asemănările de structură generală a planului fortificațiilor de la Rădăcinești și Arutela[20], cercetate de noi în amănunt, sau micile deosebiri constatate, ar fi de natură să lămurească definitiv problema, credem că este totuși util să le punem în lumină. Dacă ansamblul planului este foarte apropiat, pentru esențial același, cu pintenii interiori făcînd corp comun cu incinta și executați în aceeași tehnică cu ea, folosind ca sprijin pentru drumul santinelelor, realizat din bîrne, există însă deosebiri importante. În acest sens amintim turnurile, de altă formă la Rădăcinești decît la Arutela și lipsa la Rădăcinești a elementelor de siguranță la porțile secundare. De asemenea la Rădăcinești nu am putut observa soclul ieșit în afara liniei exterioare a incintei, mai ales în zona turnurilor, așa cum s-a putut constata la Arutela.

Numai completarea datelor privind castrul de la Rădăcinești prin continuarea acestor prime săpături arheologice, ca și reluarea celor de la Copăceni și Titești, pe urmele lui Gr. G. Tocilescu și Pamfil Polonic,

---

[19] Gr. G. Tocilescu, mss. Bibl. Acad., vol. 5133, p. 19—20, Arhiva P. Polonic, Bibl. Acad., I, mss. 8, *Săpăturile cetăților romane*, p. 85; D. Tudor, Buletinul Muzeului militar național, 9—10, 1941—1942, p. 98, și Oltenia romană [3], p. 314, fig. 66/4. În aceeași tehnică cu pinteni interiori, dar de dimensiuni mai mari, este construit castrul de la Cășei; cf. Em. Panaitescu, *Castrul roman de la Cășei din cercetările nouă (1929)*, ACMIT, 1929, p. 327; idem, BSHAR, XV, 1929, p. 73—82. Vezi și la D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 259—260. La Cășei era dislocat un detașament de *Palmyreni sagittari ex Syria*.

[20] Gh. Poenaru Bordea, Cristian Vlădescu, SCIV, 20, 1969, 1, p. 101—111; D. Tudor, Gh. Poenaru Bordea, Cristian Vlădescu, *Arutela I—II*, Studii și materiale de muzeografie și istorie militară, 2—3, 1969—1970, p. 8—45. Cf. D. Tudor, *Oltenia romană* [3], p. 266—270; idem, *Collection Latomus*, 103, 1969, *Hommages à Marcel Renard*, III, p. 579—585.

sînt de natură să aducă poate lămurirea unora dintre problemele încă nerezolvate ale acestui atît de interesant şi deosebit segment din *limes Alutanus*.

LES PREMIÈRES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DANS LA FORTIFICATION ROMAINE DE RĂDĂCINEŞTI

RÉSUMÉ

Le camp romain de Rădăcineşti a été repéré pour la première fois en 1894, par Gr. G. Tocilescu et Pamfil Polonic. Beaucoup plus tard, le prof. D. Tudor a fait le point de ces recherches, dans la série *Castra Daciae Inferioris*, qu'il utilisa ensuite aussi dans les éditions successives du livre *Oltenia romană*.

Les fouilles de 1971, exécutées par le Musée militaire central et par l'Institut d'archéologie de Bucarest, ont montré que le camp était d'une autre forme, rectangulaire et pas carré, et plus petit qu'on l'avait cru : 63,10 × 56,70 m au lieu de 70—80 m. On a corrigé également l'image qu'on s'était formée des tours de coin, qui sont, en réalité, intérieurs, avec des chambres ovales, le mur d'enceinte s'arrondissant dans leur zone. Pour ce qui est du plan, l'élément essentiel sont les « éperons » de maçonnerie, sorte de longs contreforts intérieurs, perpendiculaires sur le mur du camp et faisant corps commun avec celui-ci, sur lesquels se posaient les poutres du chemin de ronde.

On a mis au jour l'édifice situé à 40 m sud du camp, probablement les thermes, où l'on a découvert une monnaie de Trajan.

Enfin, les auteurs font quelques considérations concernant la fonction des camps, doublant, dans la zone du massif de Cozia des Carpates, le *limes Alutanus*, et sur la chronologie des fortifications de cette zone.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Esquisse du camp de Rădăcineşti, par P. Polonic.
Fig. 2. — Plan du camp et des thermes de Rădăcineşti.
Pl. 1. — Le camp de Rădăcineşti : *1*, la tour de sud-ouest ; *2*, côté sud avec les éperons intérieurs, vers la tour de sud-ouest ; *3*, côté sud, la courtine rétrécie.
Pl. 2. — *1—5*, céramique.
Pl. 3. — *1—3*, céramique ; *4—5*, moulins.
Pl. 4. — *1*, les thermes de Rădăcineşti, vue d'ensemble ; *2*, *hypocauste* : *3*, denier de Trajan.
Pl. 5. — *1—8*, céramique ; *9*, verre.

GÜNTER NOBIS, *Vom Wildpferd zum Hauspferd. Studien zur Phylogenie pleistozäner Equiden Eurasiens und das Domestikationsproblem unserer Hauspferde.* Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität zu Köln, Köln-Wien, 1971, Böhlau Verlag. 72 pagini, 31 tabele în text, 6 planşe, 58 diagrame, 126 tabele dimensionale. Rezumate în limbile franceză, engleză, rusă.

Equidele reprezintă una din unităţile taxonomice de mamifere care i-a inspirat pe paleontologi să scrie un mare număr de lucrări sintetice sau monografice de proporţii variabile, cuprinzînd materiale de pe teritorii geografice mai mult sau mai puţin restrînse, într-un cadru cronologic oarecum circumscris. S-ar părea chiar că în funcţie de descoperirile cele mai recente ale vremii şi de acumularea unui volum considerabil de păreri şi articole de specialitate, s-a simţit din timp în timp necesitatea unei puneri la punct a problemei şi astfel au apărut sintezele lui F. C. Major (1877/1880), v. Reichenau (1915), A. T. Hopwood (1936), Vera Gromova (1948), pentru a cita numai pe cele mai bine cunoscute. Iată că G. Nobis şi-a asumat greaua răspundere a unei noi sinteze asupra equidelor, abordînd cu mult curaj formele pleistocene şi filogenia lor pe întregul continent eurasiatic, ca şi foarte delicata chestiune a originii cailor domestici.

Într-un foarte scurt capitol metodologic (p. 6—11) se stabileşte ceea ce autorul însuşi denumeşte „ABC-ul pliurilor de smalţ”, mai precis, 42 caractere-variante codificate pentru dentiţia superioară şi 39 pentru dentiţia inferioară. Ideea în sine este interesantă, cu atît mai mult cu cît metoda este susceptibilă de amplificare (sau ameliorare) prin înmulţirea numărului de caractere, în funcţie de variabilitatea prezentată de un nou material descoperit (sau de optica unui cercetător). Din păcate, autorul nu a găsit cea mai fericită formă de exprimare grafică a rezultatelor aplicării metodei (poate şi datorită dorinţei de excesivă acurateţe şi deci, de complicare prin menţionarea stadiului de uzură a fiecărui dinte în parte), aşa încît diagramele construite sînt greoaie, dificil de urmărit. De altfel, chiar şi în text, în caracterizarea unei specii sau subspecii, autorul nu se prea bazează pe curba rezultatelor integrale obţinute prin această metodă, ci mai adesea urmăreşte trăsături izolate (lungimea protoconului etc.).

Pentru Cuaternarul inferior, urmînd exemplul lui Prat, Nobis recunoaşte cele două subspecii *Equus (Allohippus) stenonis senezensis şi vireti*, preconizate de autorul francez. Equidul mic de la Valdarno (considerat de Azzaroli ca termen final de evoluţie al equidelor villafranchiene din peninsula italică) este dubitativ transformată în subspecie: *E. (Allohippus) stenonis stehlini* (?) (Azzaroli). Adăugăm însă, că aceasta nu este o rezolvare, deoarece animalele de talie mai mare, cronologic mai vechi, din aceeaşi localitate, trebuiau să capete în mod obligatoriu o denumire subspecifică proprie. Reprezentantul asiatic aproximativ contemporan este redus şi el la gradul de subspecie (*E.* (*A.*) *stenonis*

sanmeniensis (de Chardin et Piveteau)). Pe baza indicilor metapodiilor specia *sylvarum* Kretzoi este ataşată subgenului *Allohippus.*

Formele stenoniene mai tîrzii (sfîrşit Cuaternar inferior/Cuaternar mijlociu) de la Kislang, Villány etc., ca şi unele descoperiri din Asia (Irtîş, Tologoi etc.) sînt menţionate în grupul mare *E.* (*A.*) *stenonis.*

Pentru prima parte a Cuaternarului mijlociu se constată persistenţa Equidelor primitive (*E.* (*A.*) *altidens, marxi, süssenbornensis*) atît în Europa de est (complex Taman), cît şi în Europa centrală (Süssenborn, Voigstedt).

În lipsa craniului, singura distincţie posibilă între subgenurile *Allohippus* şi *Equus* s-ar manifesta în proporţia dintre componentele membrului pelvin în sensul că, la femure de lungimi egale, la subg. *Allohippus* tibiile sînt mai lungi şi metatarsienele 3 mai scurte. Deşi criteriul pare să fie susţinut statistic, menţionăm că valoarea sa practică este destul de relativă, pe de-o parte pentru că descoperirea oaselor lungi întregi este rară, pe de-altă parte, pentru că descoperirea oaselor conexate este şi mai rară.

Primii cai s. str. = subg. *Equus* apar la Mauer şi Mosbach prin *E.* (*E.*) *mosbachensis* (v. Reichenau), cu o înălţime medie la greabăn de 158,3 mm întîlnit, în faza Elster în multe localităţi din Eurasia, fără ca limitele exacte ale ariei sale de răspîndire să fie cunoscute. De asemeni, asupra originii sale, pentru moment, nu se pot face precizări, dar Nobis respinge cu vehemenţă orice încercare de a i se fi găsit un strămoş reprezentant în Cuaternarul inferior.

Datorită reducerii dimensiunilor scheletului în comparaţie cu calul de la Mosbach, deşi păstrează dimensiuni egale ale dentiţiei, equidele de la Chatillon-Saint-Jean (Drôme) ar fi filogenetic mai noi. Stratigrafic, ele s-ar plasa într-o fază a glaciaţiunii Mindel.

La *E. steinheimensis* (v. Reichenau), prin scăderea taliei şi a dimensiunilor dentiţiei, se realizează o rearmonizare a proporţiilor întregului animal.

Ca o încheiere la equidele pleistocenului mijlociu remarcăm că autorul german nu ezită să desfiinţeze o specie de mult intrată în literatura de specialitate, *E. abeli* (Antonius), pe care îl identifică cu *mosbachensis*, în schimb, pentru resturile din Drôme nu îndrăzneşte să creeze o nouă specie. De asemeni, nu face nicăieri precizarea dacă între caii de la Mosbach — Chatillon — Steinheim înţelege o legătură filogenetică directă sau nu. Conform principiilor adoptate, după care descendenţa filogenetică s-ar recunoaşte printr-o scădere întîi a oaselor scheletului şi numai într-un stadiu ulterior scăderea dimensională a dentiţiei, s-ar părea că acceptă filiaţia celor trei specii.

Pentru Cuaternarul superior, la equidele din straturile 20 e—b şi o parte din stratul 20 a de la Achenheim, se constată o talie asemănătoare cu a cailor de la Mosbach, în schimb dentiţie mai mică, protocon mai scurt etc., ca şi o altă structură a formaţiunilor de smalţ ale dentiţiei inferioare, trăsături considerate de Nobis ca fiind suficiente pentru crearea unei noi specii : *E. achenheimensis*, venită cu un val faunistic din spre est, la sfîrşitul glaciaţiunii Riss.

Prin descreşterea treptată a taliei, calul de la Achenheim evoluează într-o nouă specie : *E. remagensis*, formă caracteristică paleoliticului mijlociu. Această specie este scindată în două subspecii : *E. r. remagensis* (Nehring) cu arie de răspîndire în Europa centrală şi de vest şi *E. r. latipes* (Gromova), în Europa de est.

Nobis suprimă specia *germanicus*, înlocuind-o cu *remagensis*. Astfel, alături de desfiinţarea lui *E. abeli* şi a grupului de forme *mosbachensis-abeli*, îşi asumă greaua răspundere de a contesta întreaga recentă revizuire a equidelor din Moravia şi Germania de est.

Prin continuarea descreşterii taliei, dar menţinerea unei structuri robuste şi a unei dentiţii de dimensiuni relativ mari, se ajunge la *E. ferus* (Boddaert), reprezentat în paleoliticul superior prin două subspecii noi : *E. f. solutreensis*, în Europa centrală şi de vest (tip caii de la Solutré) şi *E. f. ferus* în Europa de est (tip caii de la Mezin). Ca şi în cazul subspeciilor din paleoliticul mijlociu, observăm că nici pentru cele din paleoliticul superior nu se face măcar tentativa schiţării aproximative a ariilor lor de răspîndire şi deci,

nici a regiunilor unde subspeciile puteau intra, eventual, în contact.

Talia formei estice „a devenit din nou mai mare în condiţiile optimale de viaţă de după apogeul ultimei glaciaţiuni" (p. 54). Acest cal, cu talia de 1,48—1,54 m ar fi *E. f. gmelini* (Antonius), cunoscut în vremurile istorice sub numele de tarpan sau calul sălbatic din centrul şi sudul Rusiei.

Pe de altă parte, acelaşi *E. f. ferus* ar fi suferit, în condiţiile biotice puţin favorabile ale Asiei, o scădere a taliei combinată cu dinţi de dimensiuni relativ mari, evoluînd spre calul sălbatic mongol = *E. f. przewalskii* (Poljakoff), singura formă de cal sălbatic care mai dăinuie şi astăzi. Aceste două subspecii „aparţineau în mezoliticul timpuriu grupului de forme încă destul de omogen *E. ferus* şi, începînd din această vreme, s-au dezvoltat divergent, în izolare geografică şi fiziologică" (p. 67). Ni se pare că termenul de „mezolitic timpuriu" este un indiciu cronologic prea vag, ştiut fiind pe de o parte că concepţiile cercetătorilor asupra „mezoliticului" sînt foarte diferite, pe de altă parte că etapele sale nu au fost pretutindeni sincrone.

În ceea ce priveşte subspecia central şi vest-europeană *E. f. solutreensis*, reprezentanţii săi s-ar întîlni la Lausnitz an der Orla (asociat cu un facies magdalenian), Andernach şi la Roucadour (într-un mediu neolitic) cu o talie pitică. Nu înţelegem de ce condiţiile de viaţă din centrul U.R.S.S. în timpul ultimei părţi a glaciarului şi în finiglaciar sînt considerate mai prielnice, favorizînd o creştere a taliei, în vreme ce în Europa centrală şi de vest ele ar fi fost atît de vitrege încît să fi generat un proces de nanizare a calului pînă tîrziu, în holocen.

După o analiză amănunţită a oaselor de cai de la Derejevca pe Nipru (ultima jumătate a mileniului 4 î.e.n.), Nobis ajunge la concluzia că provin de la o populaţie autohtonă, timpurie, de animale domestice. „După toate principiile de bază ale cercetării domesticirii zoologice, descendenţa din calul sălbatic autohton *E. f. gmelini*... este probabilă" (p.72).

Cu toate scăderile (dintre care numai unele au fost semnalate aci), lucrarea autorului german are marea calitate de a prezenta în general un mare volum de date dimensionale şi în special pentru multe materiale din U.R.S.S. rămase nepublicate. În mod cert, nici o lucrare viitoare asupra equidelor, fie ea cît de mică, nu va putea face abstracţie de aceea, documentată pînă aproape de perfecţiune, a lui Günter Nobis.

Alexandra Bolomey

TODOR GERASIMOV, *Anticinii sarcofazi ot Odessos*, Izvestia na Narodnija Muzei Varna, V, (XX), 1969, p. 49—70.

Profesorului Todor Gerasimov îi datorăm publicarea importantului grup de sarcofage descoperit în cursul anilor în oraşul Varna. Avem a face cu un material valoros nu atît prin cantitate (sînt 14 sarcofage), cît îndeosebi prin locul său de provenienţă — anticul Odessos — centru de mare importanţă în descifrarea complexului peisaj artistic al Pontului stîng în epocă romană.

În contextul studiilor asupra centrelor producătoare de sarcofage şi a ariilor de difuziune ale acestora, regiunile de la Dunărea de jos au fost lăsate la o parte, materialul fiind aproape necunoscut. Prin cercetările ultimilor ani însă, petele albe capătă culoare şi sperăm că noi corpusuri adunînd materialele din Moesia Superior, Dacia şi Turcia se vor alătura celor existente deja. Pentru a oferi o imagine exactă asupra tipurilor de sarcofage răspîndite în regiunile danubiene, credem absolut necesară includerea tuturor pieselor, inclusiv ale celor nedecorate. Salutăm deci publicarea de către T. Gerasimov a sarcofagelor nedecorate alături de cele ornamentate, regretînd însă că autorul nu precizează dacă acestea sînt selectate de domnia-sa

nici a regiunilor unde subspeciile puteau intra, eventual, în contact.

Talia formei estice „a devenit din nou mai mare în condiţiile optimale de viaţă de după apogeul ultimei glaciaţiuni" (p. 54). Acest cal, cu talia de 1,48—1,54 m ar fi *E. f. gmelini* (Antonius), cunoscut în vremurile istorice sub numele de tarpan sau calul sălbatic din centrul şi sudul Rusiei.

Pe de altă parte, acelaşi *E. f. ferus* ar fi suferit, în condiţiile biotice puţin favorabile ale Asiei, o scădere a taliei combinată cu dinţi de dimensiuni relativ mari, evoluînd spre calul sălbatic mongol = *E. f. przewalskii* (Poljakoff), singura formă de cal sălbatic care mai dăinuie şi astăzi. Aceste două subspecii „aparţineau în mezoliticul timpuriu grupului de forme încă destul de omogen *E. ferus* şi, începînd din această vreme, s-au dezvoltat divergent, în izolare geografică şi fiziologică" (p. 67). Ni se pare că termenul de „mezolitic timpuriu" este un indiciu cronologic prea vag, ştiut fiind pe de o parte că concepţiile cercetătorilor asupra „mezoliticului" sînt foarte diferite, pe de altă parte că etapele sale nu au fost pretutindeni sincrone.

În ceea ce priveşte subspecia central şi vest-europeană *E. f. solutreensis*, reprezentanţii săi s-ar întîlni la Lausnitz an der Orla (asociat cu un facies magdalenian), Andernach şi la Roucadour (într-un mediu neolitic) cu o talie pitică. Nu înţelegem de ce condiţiile de viaţă din centrul U.R.S.S. în timpul ultimei părţi a glaciarului şi în finiglaciar sînt considerate mai prielnice, favorizînd o creştere a taliei, în vreme ce în Europa centrală şi de vest ele ar fi fost atît de vitrege încît să fi generat un proces de nanizare a calului pînă tîrziu, în holocen.

După o analiză amănunţită a oaselor de cai de la Derejevca pe Nipru (ultima jumătate a mileniului 4 î.e.n.), Nobis ajunge la concluzia că provin de la o populaţie autohtonă, timpurie, de animale domestice. „După toate principiile de bază ale cercetării domesticirii zoologice, descendenţa din calul sălbatic autohton *E. f. gmelini...* este probabilă" (p.72).

Cu toate scăderile (dintre care numai unele au fost semnalate aci), lucrarea autorului german are marea calitate de a prezenta în general un mare volum de date dimensionale şi în special pentru multe materiale din U.R.S.S. rămase nepublicate. În mod cert, nici o lucrare viitoare asupra equidelor, fie ea cît de mică, nu va putea face abstracţie de aceea, documentată pînă aproape de perfecţiune, a lui Günter Nobis.

Alexandra Bolomey

TODOR GERASIMOV, *Anticinii sarcofazi ot Odessos*, Izvestia na Narodnija Muzei Varna, V, (XX), 1969, p. 49—70.

Profesorului Todor Gerasimov îi datorăm publicarea importantului grup de sarcofage descoperit în cursul anilor în oraşul Varna. Avem a face cu un material valoros nu atît prin cantitate (sînt 14 sarcofage), cît îndeosebi prin locul său de provenienţă — anticul Odessos — centru de mare importanţă în descifrarea complexului peisaj artistic al Pontului stîng în epocă romană.

În contextul studiilor asupra centrelor producătoare de sarcofage şi a ariilor de difuziune ale acestora, regiunile de la Dunărea de jos au fost lăsate la o parte, materialul fiind aproape necunoscut. Prin cercetările ultimilor ani însă, petele albe capătă culoare şi sperăm că noi corpusuri adunînd materialele din Moesia Superior, Dacia şi Turcia se vor alătura celor existente deja. Pentru a oferi o imagine exactă asupra tipurilor de sarcofage răspîndite în regiunile danubiene, credem absolut necesară includerea tuturor pieselor, inclusiv ale celor nedecorate. Salutăm deci publicarea de către T. Gerasimov a sarcofagelor nedecorate alături de cele ornamentate, regretînd însă că autorul nu precizează dacă acestea sînt selectate de domnia-sa

dintr-un număr mai mare sau le cuprinde în totalitate[1].

Studiul este alcătuit din două părţi. În prima, autorul publică fragmentele ornamentale provenite de la sarcofagele de lemn din epoca elenistică, datate de autor în secolele III—II î.e.n. Este vorba de figurine de terra-cota şi aplicaţii de os, lucrate în atelierele din Asia Mică.

În cca de-a doua parte a studiului, autorul se ocupă de sarcofagele de piatră. Cele 14 sarcofage din marmură şi calcar prilejuiesc autorului stabilirea a două grupe, determinate de centrele de provenienţă.

O primă grupă este aceea a sarcofagelor atice, o a doua a sarcofagelor microasiatice.

I. —T. Gerasimov publică trei sarcofage atice:

1 — arcă decorată cu scena ascunderii lui Achile pe insula Skyros.

2 — Kliné sarcofag.

3 — fragment de arcă pe care se păstrează reprezentarea unei amazoane. Pe acesta din urmă autorul îl socoteşte o producţie locală.

II. — În corpus-ul lui T. Gerasimov numărăm 11 sarcofage de provenienţă microasiatică. Avem astăzi putinţa să stabilim cu precizie centrul unde îşi are obîrşia grupa, numită prea vag de către autor, microasiatică. Este cu siguranţă Proconnesul, mică insulă ce face faţă Cyzicului, vestită în antichitate pentru carierele sale, de unde se răspîndeau în numeroase regiuni ale imperiului roman acele sarcofage atît de caracteristice prin forma capacului lor în două pante, cu ample acrotere de colţ destinate a primi decoraţia. Prezenţa lor în număr mare pe malul stîng al Mării Negre stimulează producţia locală, care imită prototipurile. Analiza marmurei este singura care ne poate indica cu certitudine provenienţa piesei.

Două dintre cele 11 sarcofage sînt decorate cu ghirlande:

1. — sarcofag cu ghirlande sprijinite de eroţi, fragment. Este probabil că la colţuri ghirlandele să fi fost susţinute de Victorii după o schemă decorativă foarte răspîndită a sarcofagelor proconnesienc[2]. Inscripţia scrisă cu minium pomeneşte numele celui îngropat[3]. Regretăm că textele inscripţiilor nu sînt transcrise. Autorul datează această frumoasă piesă în secolul al II-lea e.n. Credem posibilă restrîngerea datării în epoca Antoninilor.

2 — sarcofag de marmură cu ghirlande, descoperit alături de alte două sarcofage de calcar, nedecorate. Sîntem cu totul de acord cu autorul că sarcofagul de marmură a fost importat, indiciul fiind decoraţia care nu este schematizată, aşa cum socoteşte T. Gerasimov, ci doar eboşată, după o practică cunoscută a carierelor proconnesiene de a schiţa ornamentul, menajînd materialul sculptural, care urma a fi desăvîrşit la destinaţie[4].

3 — sarcofag de tipul celor cu coloane, decorat probabil într-una din cetăţile Asiei mici. Ni se pare posibilă o datare mai tîrzie a acestui sarcofag, în secolul al III-lea e.n. (autorul îl datează în prima jumătate a secolului al II-lea e.n.).

În continuare T. Gerasimov publică opt sarcofage de producţie locală, întregi sau fragmente, unele complet nedecorate, altele adăpostind o *tabula ansata*. Excepţie face o acroteră aflată la muzeul de antichităţi din Sofia pe care este reprezentat un geniu funerar; o analogie apropiată găsim în Dobrogea pe un sarcofag aflat la Muzeul naţional de antichităţi[5] din Bucureşti.

Materialul pus la dispoziţie de către prof. T. Gerasimov, alăturat celui provenit din oraşele pontice de la nordul Odessosului-Callatis şi Tomis — ne permite observaţia că dintr-un număr total de 37 de sarcofage, 34 sînt

[1] Pentru o mai lesnicioasă folosire a materialului publicat şi o reperare a lui în muzeul din Varna socotim că ar fi fost necesară indicarea numerelor de inventar ale pieselor.

[2] cf. J. B. Ward Perkins, *Four Roman Garlans Sarcophagi*, Archeology, 2, 1958.

[3] Lectura inscripţiei cu minium de pe sarcofagul de la Bărboşi făcută de Gr. Tocilescu, transcrisă de C. Moisil a fost corectată de L. Robert, Études Anatoliennes, 1937, p. 124—127; RÉG, 73, 1960, p. 178—180 sub forma: ἐπὶ Ἀλφ(ήνου) Μοδέστου ἀσιάρχου.

[4] J. B. Ward Perkins, *op. cit.*

[5] M. Alexandrescu-Vianu, *Les sarcophages romains de Dobroudja*, RÉSEE, 8, 1970, 2, cat. 37, fig. 32—34.

proconnesiene (importuri sau imitaţii), în timp ce 3 sînt atice (2 importuri şi o imitaţie). A. Giulliano în lucrarea sa asupra sarcofagelor atice [6] arată că în Macedonia sînt 31 de exemplare importate din Atica, alături de altele proconnesiene. Produsele locale imită pe cele proconnesiene, fapt ce trebuie reţinut. Înaintînd către nord, în Tracia, A. Giulliano a numărat doar două sarcofage atice. La fel în Moesia Inferior. Dacă prezenţa atelierelor atice este încă fermă în Macedonia, în regiunile mai nordice ea scade vădit, în aşa fel încît Odessosul reprezintă o zonă limitrofă, dincolo de care mărfurile artizanilor atenieni nu mai pătrund. Scythia Minor este integral o piaţă de desfacere a carierelor proconnesiene, începînd cu secolul al II-lea e.n. Nu sîntem aci în faţa unei simple probleme de trafic comercial, ci avem a face cu un fenomen de receptivitate a mediului local la anumite forme artistice şi integrarea lui în consecinţă, într-o anume zonă culturală.

[6] *Il commercio dei sarcofagi attici*, Roma, 1962.

Maria Alexandrescu-Vianu

CLAUSTRA ALPIUM IULIARUM, I, *Fontes*, Ljubljana, 1971, 100 p + 20 pl + 8 hărţi.

Cartea cu titlul de mai sus apărută în colecţia „Katalogi in monografije" sub auspiciile Muzeului Naţional din Ljubljana (Slovenia, R.S.F. Iugoslavia) se înscrie în seria mai mare de publicaţii intitulată „Limes v Jugoslaviji" sub direcţia lui J. Kastelic şi M. Suić, constituind al doilea număr al acestei publicaţii. Editarea acestui prim volum (Fontes) despre sistemul roman de fortificaţii din Alpii Iulii s-a făcut sub conducerea lui *J. Šašel* şi *P. Petru* cu colaborarea cercetătorilor *F. Leben*, *R. Matejčić* şi *M. Urleb*.

Lucrarea cercetătorilor sloveni apare firească şi aşteptată, dacă ne gîndim la atenţia deosebită de care se bucură studiul sistemului de apărare al imperiului, atît la frontiere cît şi în zonele din interior.

Aşa cum o prezintă titlul, cartea, într-un format impozant, constituie primul volum al unei monografii ce urmează să fie exhaustivă în legătură cu zona de apărare romană de pe culmile munţilor Alpii Iulii, sector care apăra peninsula italică dinspre NE. O prefaţă succintă şi sintetică (semnată de J. Šašel, p. 7—10) arată obiectivele generale ale autorilor în ce priveşte sistemul de studiere al zonei de apărare numită *claustra*, scopul primului volum fiind acela de a pune la îndemîna cercetării toate informaţiile pe care această primă etapă le poate da. Cel de al doilea volum urmează să cuprindă rezultatele cercetărilor arheologice, constînd din săpături şi sondaje la obiectivele pe care prima parte le-a depistat fie din izvoare, fie prin cercetările de suprafaţă. Tot în prefaţă se face o scurtă prezentare geografică a zonei şi o descriere istorică (poate puţin prea condensată) mai ales în legătură cu evenimentele petrecute, evoluţia fortificării şi o prezentare a elementelor care formează *claustra*.

Cartea este bilingvă; textul în limba slovenă este paralel cu o traducere integrală în limba engleză, ceea ce o face accesibilă unui mare număr de cercetători.

Alcătuirea cărţii este destul de simplă şi tocmai prin această simplitate în prezentare cîştigă mult în valoare. Aşa cum reiese din sumar cartea are cinci părţi, inegale ca întindere, spaţiul cel mai mare fiind acordat, cum era şi firesc, descrierilor şi încadrării pe teren a obiectivelor arheologice, elemente active ale apărării. După prefaţă urmează o listă de autori, aranjată alfabetic, cu lucrări referitoare la această zonă de apărare a Italiei (p. 11—15 semnată de J. Šašel). Urmează apoi izvoarele narative şi datele epigrafice antice, ordonate cronologic, la care se adaugă un document din secolul al XIII-lea. În partea de început a acestui capitol, redactat de acelaşi J. Šašel, se discută pe scurt sensul no-

proconnesiene (importuri sau imitaţii), în timp ce 3 sînt atice (2 importuri şi o imitaţie). A. Giulliano în lucrarea sa asupra sarcofagelor atice[6] arată că în Macedonia sînt 31 de exemplare importate din Atica, alături de altele proconnesiene. Produsele locale imită pe cele proconnesiene, fapt ce trebuie reţinut. Înaintînd către nord, în Tracia, A. Giulliano a numărat doar două sarcofage atice. La fel în Moesia Inferior. Dacă prezenţa atelierelor atice este încă fermă în Macedonia, în regiunile mai nordice ea scade vădit, în aşa fel încît Odessosul reprezintă o zonă limitrofă, dincolo de care mărfurile artizanilor atenieni nu mai pătrund. Scythia Minor este integral o piaţă de desfacere a carierelor proconnesiene, începînd cu secolul al II-lea e.n. Nu sîntem aci în faţa unei simple probleme de trafic comercial, ci avem a face cu un fenomen de receptivitate a mediului local la anumite forme artistice şi integrarea lui în consecinţă, într-o anume zonă culturală.

Maria Alexandrescu-Vianu

[6] *Il commercio dei sarcofagi attici*, Roma, 1962.

CLAUSTRA ALPIUM IULIARUM, I, *Fontes*, Ljubljana, 1971, 100 p + 20 pl + 8 hărţi.

Cartea cu titlul de mai sus apărută în colecţia „Katalogi in monografije" sub auspiciile Muzeului Naţional din Ljubljana (Slovenia, R.S.F. Iugoslavia) se înscrie în seria mai mare de publicaţii intitulată „Limes v Jugoslaviji" sub direcţia lui J. Kastelic şi M. Suić, constituind al doilea număr al acestei publicaţii. Editarea acestui prim volum (Fontes) despre sistemul roman de fortificaţii din Alpii Iulii s-a făcut sub conducerea lui *J. Šašel* şi *P. Petru* cu colaborarea cercetătorilor *F. Leben*, *R. Matejcić* şi *M. Urleb.*

Lucrarea cercetătorilor sloveni apare firească şi aşteptată, dacă ne gîndim la atenţia deosebită de care se bucură studiul sistemului de apărare al imperiului, atît la frontiere cît şi în zonele din interior.

Aşa cum o prezintă titlul, cartea, într-un format impozant, constituie primul volum al unei monografii ce urmează să fie exhaustivă în legătură cu zona de apărare romană de pe culmile munţilor Alpii Iulii, sector care apăra peninsula italică dinspre NE. O prefaţă succintă şi sintetică (semnată de J. Šašel, p. 7—10) arată obiectivele generale ale autorilor în ce priveşte sistemul de studiere al zonei de apărare numită *claustra*, scopul primului volum fiind acela de a pune la îndemîna cercetării toate informaţiile pe care această primă etapă le poate da. Cel de al doilea volum urmează să cuprindă rezultatele cercetărilor arheologice, constînd din săpături şi sondaje la obiectivele pe care prima parte le-a depistat fie din izvoare, fie prin cercetările de suprafaţă. Tot în prefaţă se face o scurtă prezentare geografică a zonei şi o descriere istorică (poate puţin prea condensată) mai ales în legătură cu evenimentele petrecute, evoluţia fortificării şi o prezentare a elementelor care formează *claustra.*

Cartea este bilingvă; textul în limba slovenă este paralel cu o traducere integrală în limba engleză, ceea ce o face accesibilă unui mare număr de cercetători.

Alcătuirea cărţii este destul de simplă şi tocmai prin această simplitate în prezentare cîştigă mult în valoare. Aşa cum reiese din sumar cartea are cinci părţi, inegale ca întindere, spaţiul cel mai mare fiind acordat, cum era şi firesc, descrierilor şi încadrării pe teren a obiectivelor arheologice, elemente active ale apărării. După prefaţă urmează o listă de autori, aranjată alfabetic, cu lucrări referitoare la această zonă de apărare a Italiei (p. 11—15 semnată de J. Šašel). Urmează apoi izvoarele narative şi datele epigrafice antice, ordonate cronologic, la care se adaugă un document din secolul al XIII-lea. În partea de început a acestui capitol, redactat de acelaşi J. Šašel, se discută pe scurt sensul no-

ţiunii de *claustra* şi raporturile ei cu noţiunea de *limes*, subliniindu-se faptul că, în timp ce limes-ul reprezintă o frontieră de stat apărată, *claustra* este numai o zonă de apărare regională. Lista izvoarelor cuprinde 36 de autori cu 52 de menţionări ale zonei de apărare din Alpii Iulii. Fiecăruia dintre autori i se face o scurtă prezentare biografică.

Partea a III-a este un scurt istoric al cercetărilor (p. 50—51 redactat de J. Šašel). Ea ne face de fapt să vedem sarcina imensă pe care şi-a asumat-o acest mic colectiv: a cerceta exhaustiv un sector de apărare al imperiului, dintre cele mai puţin cercetate şi cunoscute.

Partea a IV-a, p. 53—100, este cea mai consistentă, cuprinzînd prezentarea geografică şi istorică a zonei şi, în primul rînd, rezultatele observaţiilor de suprafaţă la fiecare dintre cele 33 de sectoare, cu castre, turnuri, obstacole artificiale şi alte fortificaţii, în care autorii au împărţit zona de apărare pentru o mai sistematică cercetare. Elementele sistemului de apărare sînt prezentate pornind de la S spre NV. Descrierile obiectivelor sînt detaliate şi precise.

Din acestea J. Šašel a redactat 19 părţi (IV—VI, XI—XII, XV—XVI, XVIII—XXIV, XXVII—XXX, XXXIII), P. Petru a redactat nouă părţi (VII—X, XVII, XXVII, XIII—XIV, XXXII), R. Matejcić trei (I—III), M. Urleb două (XXVI, XXXI), iar F. Leben una singură (XXV). Un număr de 14 schiţe-desen, 14 planşe şi cîteva fotografii aeriene foarte elocvente, opt hărţi ilustrează descrierile, rod al unor minuţioase cercetări.

Iniţiator al acestui nou sistem de cercetare şi în acelaşi timp cel mai vechi şi mai consecvent explorator al zonei de apărare din Alpii Iulii, J. Šašel şi-a început activitatea în legătură cu studiul sistemului defensiv din *claustra* Alpium Iuliarum cu mulţi ani în urmă, strîngînd în jurul său un grup de cercetători de la diferite institute, atrăgîndu-şi în acelaşi timp sprijinul institutelor naţionale sau federale în a căror competenţă intra studiul unor asemenea probleme. În aceeaşi măsură J. Šašel a colaborat strîns cu institute de cercetare şi cercetători din ţările învecinate care cuprind părţi din *claustra*: Austria şi Italia.

Aşa cum arată limpede numeroasele izvoare, această zonă de apărare care avea menirea de a proteja Italia însăşi cîştigă o deosebită importanţă spre sfîrşitul secolului al IV-lea cînd năvălirile încep să ameninţe chiar inima imperiului. Fortificarea zonei are loc în nemijlocită legătură cu evoluţia limesului roman pe Dunărea de mijloc, în special în zona provinciilor Pannonia II şi Moesia I, limes care este tot mai des străpuns în a doua jumătate a secolului al IV-lea, prăbuşindu-se temporar la sfîrşitul acestui secol sau la începutul celui următor.

Un rol important joacă zona claustrelor şi în timpul războaielor pentru tron din interiorul imperiului.

Poate că autorii exploatînd în mai mare măsură datele oferite de izvoare ar fi trebuit să încerce a data cu mai multă precizie începutul fortificării acestei zone. Cum existenţa sistemului defensiv reprezentat de *claustra* este relativ limitat în timp, datarea lui precisă ar putea servi ca element de reper pentru cea a altor zone fortificate mai puţin cunoscute şi în legătură cu care izvoarele sînt mai sărace. De altfel din desfăşurarea evenimentelor de la Dunărea de mijloc după părăsirea provinciei Dacia se poate deduce cît de mare a fost rolul militar al acestei provincii în protejarea provinciilor dunărene şi chiar a Italiei: odată cu pierderea Daciei carpatice pericolul barbar începe să ameninţe imperiul chiar în inima lui, în Italia. Se pare deci că există o legătură între pierderea Daciei şi apariţia sistemului de *claustra* din Alpii Iulii.

Ceea ce impresionează la această carte şi oferă un model pentru lucrările de cercetare a limes-ului peste tot, este prezentarea grafică, cu totul modernă. După ce înfăţişează schematic pe contra-pagină întregul sistem de apărare din *claustra* pe o hartă cu formele de relief, cu cele 33 de sectoare, aproape toate aceste sectoare (excepţie fac 12) sînt reprezentate detaliat pe cele 14 ilustraţii în text, cele 14 planşe şi pe opt hărţi mari, unele fiind însoţite de fotografii aeriene. Modul de a prezenta sistemul defensiv văzut de sus şi dublat apoi de o secţiune pe verticală, care

redă deci raportul real de nivel între diferitele puncte ale lucrărilor de apărare, reprezintă o inovaţie în materie.

Tocmai această parte, ilustraţia, suferă însă de un neajuns sau mai degrabă de o inadvertenţă ce poate fi remediată la volumul al II-lea. E straniu că autorii au omis să prezinte sistemul general de apărare al Italiei în secolul al IV-lea, în care pasurile Alpilor nordici şi vestici au jucat un rol similar cu trecătorile din Alpii Iulii. De asemenea credem că prezentarea sistemului de apărare din Alpii Iulii ar fi cîştigat în precizie şi elocvenţă dacă pe o hartă ar fi fost trasate şi drumurile care legau Italia de Illyricum; în ultimă analiză aceste *claustra* au ca raţiune de existenţă controlul căilor de comunicaţie pe uscat dintre Italia şi provinciile de pe Dunărea de mijloc.

În ciuda acestor mici scăpări, elaborarea unei asemenea lucrări detaliate şi pe etape de documentare exhaustivă reprezintă un îndreptar pentru cercetările pe limes în general şi în acelaşi timp un exemplu pentru munca oricărui colectiv de cercetare: deşi este redactată de mai mulţi autori ea păstrează un caracter unitar şi omogen. Lucrarea abordează un subiect de interes şi pentru istoria şi arheologia veche a României, mai ales pentru istoria militară a Daciei romane, prin faptul că prezintă pentru prima dată monografic o zonă de apărare — *claustra Alpium Iuliarum* — puţin cunoscută, în ciuda semnalărilor şi discuţiilor.

Cartea este în acelaşi timp, dacă ne gîndim la septembrie 1972 cînd va avea loc la Mamaia Congresul limesului, un îndemn pentru toţi cei care se ocupă de limes. Preţios instrument de informare şi de lucru, ea cere în mod imperios apariţia volumului II pe care îl aşteptăm cu mult interes.

Nicolae Gudea

NICOLAE GUDEA — IOAN POP, *Castrul roman de la Rîşnov—Cumidava. Contribuţii la cercetarea limes-ului de sud-est al Daciei romane*, Braşov, 1972, 66 p., 60 figuri + LX planşe în afara textului.

Această lucrare, care va apare şi în versiune germană (*Das Römerlager von Rîşnov-Cumidava. Beiträge zu den Limesuntersuchungen des römischen Dazien*), a fost tipărită prin grija Muzeului Judeţean Braşov şi este rezultatul colaborării între această instituţie, reprezentată de Ioan Pop, şef de secţie şi Institutul de istorie şi arheologie din Cluj, reprezentat prin primul dintre semnatarii volumului — un bun cunoscător al problemelor limesului dacic, autor al unor săpături în castrele de la Bologa, Buciumi, Pojejena şi al unor interesante cercetări privind organizarea limesului în nord-vestul Transilvaniei[1].

Castrul de la Rîşnov, reperat încă din secolul trecut şi furnizînd în timp mult material arheologic, a fost abia în 1939 obiectul unor cercetări arheologice — efectuate de regretatul M. Macrea —, care, deşi limitate la o singură campanie, au oferit o sumă de repere importante fie de ordin topografic, fie de ordin istoric — în primul rînd descoperirea unei inscripţii atestînd prezenţa în castru pe vremea lui Severus Alexander a unei *cohors* — de recrutare locală — *VI nova Cumidavensium Alexandriana*.

Iniţierea, în 1969, a unor cercetări sistematice care vizează explorarea completă a castrului constituie o iniţiativă importantă nu numai pentru istoria unei zone de margine a provinciei — pînă acum rar cercetată şi mai puţin cunoscută — dar şi pentru salvarea monumentului însuşi, destul de grav afectat de lucrări agricole, răscoliri moderne şi exploatarea pietrei din ziduri. Rezultatele primelor două campanii — din 1969 şi din 1970 — oferă materia acestui raport, care e preliminar doar în privinţa concluziilor, condiţionate de încheierea cercetărilor, căci altfel materialul

---

[1] *Limesul roman în zona castrului de la Bologa*, ActaMN, 8, 1971, p. 507—530.

redă deci raportul real de nivel între diferitele puncte ale lucrărilor de apărare, reprezintă o inovaţie în materie.

Tocmai această parte, ilustraţia, suferă însă de un neajuns sau mai degrabă de o inadvertenţă ce poate fi remediată la volumul al II-lea. E straniu că autorii au omis să prezinte sistemul general de apărare al Italiei în secolul al IV-lea, în care pasurile Alpilor nordici şi vestici au jucat un rol similar cu trecătorile din Alpii Iulii. De asemenea credem că prezentarea sistemului de apărare din Alpii Iulii ar fi cîştigat în precizie şi elocvenţă dacă pe o hartă ar fi fost trasate şi drumurile care legau Italia de Illyricum; în ultimă analiză aceste *claustra* au ca raţiune de existenţă controlul căilor de comunicaţie pe uscat dintre Italia şi provinciile de pe Dunărea de mijloc.

În ciuda acestor mici scăpări, elaborarea unei asemenea lucrări detaliate şi pe etape de documentare exhaustivă reprezintă un îndreptar pentru cercetările pe limes în general şi în acelaşi timp un exemplu pentru munca oricărui colectiv de cercetare: deşi este redactată de mai mulţi autori ea păstrează un caracter unitar şi omogen. Lucrarea abordează un subiect de interes şi pentru istoria şi arheologia veche a României, mai ales pentru istoria militară a Daciei romane, prin faptul că prezintă pentru prima dată monografic o zonă de apărare — *claustra Alpium Iuliarum* — puţin cunoscută, în ciuda semnalărilor şi discuţiilor.

Cartea este în acelaşi timp, dacă ne gîndim la septembrie 1972 cînd va avea loc la Mamaia Congresul limesului, un îndemn pentru toţi cei care se ocupă de limes. Preţios instrument de informare şi de lucru, ea cere în mod imperios apariţia volumului II pe care îl aşteptăm cu mult interes.

Nicolae Gudea

NICOLAE GUDEA — IOAN POP, *Castrul roman de la Rîşnov—Cumidava. Contribuţii la cercetarea limes-ului de sud-est al Daciei romane*, Braşov, 1972, 66 p., 60 figuri + LX planşe în afara textului.

Această lucrare, care va apare şi în versiune germană (*Das Römerlager von Rîşnov-Cumidava. Beiträge zu den Limesuntersuchungen des römischen Dazien*), a fost tipărită prin grija Muzeului Judeţean Braşov şi este rezultatul colaborării între această instituţie, reprezentată de Ioan Pop, şef de secţie şi Institutul de istorie şi arheologie din Cluj, reprezentat prin primul dintre semnatarii volumului — un bun cunoscător al problemelor limesului dacic, autor al unor săpături în castrele de la Bologa, Buciumi, Pojejena şi al unor interesante cercetări privind organizarea limesului în nord-vestul Transilvaniei[1].

Castrul de la Rîşnov, reperat încă din secolul trecut şi furnizînd în timp mult material arheologic, a fost abia în 1939 obiectul unor cercetări arheologice — efectuate de regretatul M. Macrea —, care, deşi limitate la o singură campanie, au oferit o sumă de repere importante fie de ordin topografic, fie de ordin istoric — în primul rînd descoperirea unei inscripţii atestînd prezenţa în castru pe vremea lui Severus Alexander a unei *cohors* — de recrutare locală — *VI nova Cumidavensium Alexandriana*.

Iniţierea, în 1969, a unor cercetări sistematice care vizează explorarea completă a castrului constituie o iniţiativă importantă nu numai pentru istoria unei zone de margine a provinciei — pînă acum rar cercetată şi mai puţin cunoscută — dar şi pentru salvarea monumentului însuşi, destul de grav afectat de lucrări agricole, răscoliri moderne şi exploatarea pietrei din ziduri. Rezultatele primelor două campanii — din 1969 şi din 1970 — oferă materia acestui raport, care e preliminar doar în privinţa concluziilor, condiţionate de încheierea cercetărilor, căci altfel materialul

[1] *Limesul roman în zona castrului de la Bologa*, ActaMN, 8, 1971, p. 507—530.

e publicat în întregime, cu o lăudabilă rapiditate şi în condiţii bune.

Primul dintre cele trei capitole prezintă poziţia castrului în contextul geografic al regiunii, în vederea pasului Bran, a cărui circulaţie avea a o supraveghea şi în articularea sectorului de sud-est al limesului. Istoricul interesului şi cercetărilor privind castrul, însoţit de o bibliografie exhaustivă a obiectivului, e urmat de prezentarea concepţiei care a dirijat eforturile acestor două campanii. Ele au urmărit mai întîi localizarea, destul de anevoioasă şi valorificarea săpăturilor lui M. Macrea, a căror documentaţie e azi pierdută, în vederea obţinerii unor puncte de reper iniţiale şi pentru delimitarea ariilor intacte, posibil încă de cercetat stratigrafic. Redeschiderea săpăturilor la cele patru porţi, la două turnuri de colţ şi la patru construcţii din interior — una cu instalaţie de hypocaust — nu a putut furniza în genere decît observaţii privind planimetria şi caracterul structurilor. Precizări stratigrafice au fost oferite doar de cele trei secţiuni care traversează trei laturi şi o porţiune redusă din secţiunea diagonală care prospectează interiorul castrului.

Aceste precizări poartă în privinţa fortificaţiei asupra stabilirii a două faze — prima cu val de pămînt bătut şi întărit prin ardere — a doua cu zid de piatră legat cu mortar, suprapunînd destul de exact traseul celei dintîi (dimensiuni 124 × 118 m faţă de 114 × 110 m pentru faza de pămînt). Exterior a fost stabilită pînă acum existenţa a trei şanţuri pe latura de NE, a unuia singur pe cea de NV (în cazul acestei laturi prelungirea Secţiunii III va putea preciza dacă nu sînt mai multe) şi a două pe latura de SV. Situaţii mai interesante au fost întîlnite la poarta de NE, cea mai bine conservată, în ambele bastioane existînd cîte o vatră de foc, una cu monedă de la Severus Alexander. În privinţa contraforţilor interiori ai acestei porţi (vezi fig. 26) credem că funcţia lor era mai curînd aceea de a proteja sistemul de închidere a porţii, decît protejarea zidurilor de deteriorările provocate de traficul de vehicule.

Capitolul al II-lea e rezervat ceramicii şi descoperirilor mărunte, care sînt publicate în mod exhaustiv; materialul ceramic, tratat pe categorii de vase şi de pastă, e reprodus în totalitate cu imagine fotografică, desen şi profil, ocupînd 15 din figurile din text şi 53 din planşele de la sfîrşitul volumului (am fi dorit ca scara grafică prezentă la fotografii să însoţească şi desenele). E publicată cu această ocazie şi toată ceramica provenită din vechile cercetări de la Rîşnov, fără a fi însă separată de cea recoltată în săpăturile recente; e adevărat însă că situaţia răscolirilor din teren nu a permis înregistrarea ei în coordonare cu valoarea stratigrafică. În lipsa unor criterii stratigrafice şi a unor studii de detaliu privind ceramica romană din Dacia (aflăm cu satisfacţie că la Institutul de istorie şi arheologie din Cluj e în curs de elaborare un repertoriu al olăriei romane), autorii disting, prin judecarea în ansamblu a materialului din castru, o amprentă locală a lui, comună şi celorlalte descoperiri de pe valea Oltului transilvan.

Un scurt capitol de concluzii prezintă impresiile pe care elementele obţinute în cele două campanii le îngăduie autorilor: castrul de pămînt ar data din primii ani după cucerirea Daciei iar construirea incintei de zid e plasată către mijlocul secolului al II-lea. Există, în plus, indicii pentru un al treilea moment constructiv spre jumătatea secolului al III-lea, căruia îi sînt atribuite o construcţie din interior şi intervenţii la unele porţi. Desigur, cercetarea completă a castrului va oferi date care vor lărgi cadrul discuţiei, precizînd şi îmbogăţind aceste prime concluzii. Cunoaşterea în amănunte a castrului de la Rîşnov sub aspectul tehnicii de construcţie, al planimetriei interne, al arhitecturii militare, precizarea istoriei sale, importantă atît pentru imaginea organizării acestui sector de limes cît şi pentru stabilirea rolului unui astfel de centru în romanizarea regiunii (semnificative vor fi în această ultimă privinţă cercetările în aşezarea civilă descoperită la V de castru), sînt de aşteptat cu cel mai mare interes.

Semnalînd în treacăt două mărunte scăpări de cules (de corectat în *analogii* la p. 61, r. 7 de sus, şi *cantonnés* la p. 66, n. 73) şi lipsa unei scări grafice la fig. 3, 4 şi 5, salutăm iniţiativa autorilor de a întreprinde o publicare rapidă şi exhaustivă a rezultatelor

unei cercetări interesante pe măsură ce ea avansează şi pe aceea a Muzeului din Braşov de a-şi dubla revista cu astfel de publicaţii de caracter monografic. Realizarea e cu atît mai remarcabilă în condiţiile în care, cu excepţia monografiilor, a căror frecvenţă de apariţie e dealtfel destul de scăzută, literatura noastră arheologică publică într-o proporţie covîrşitoare studii de interpretare şi de sinteză care se întemeiază pe producerea fragmentară şi subiectivă a materialelor considerate cele mai reprezentative; necunoaşterea integrală a complexelor şi depozitelor arheologice, deseori deplînsă, explică impasul în pragul căruia se află în multe cazuri progresul cercetării unor probleme, uneori majore, ale istoriei vechi.

În fine, lucrarea discutată repune în atenţie o altă problemă tot atît de gravă: importantele tronsoane de limes roman şi romano-bizantin, variate şi cu probleme şi istorie uneori foarte complexe, pe care le cuprinde teritoriul ţării noastre şi ar merita cu prisosinţă un program amplu şi organizat de cercetare şi o serie de publicaţii specializate, de care alte porţiuni ale frontierelor romane, uneori mai puţin bogate decît ale noastre, beneficiază încă de acum un secol.

Al.-S. Ştefan

MARIUS MOGA, *Pagus Tibiscensis. În legătură cu teritoriul rural al Ulpiei Traiana*, în Tibiscus, I, Timişoara, 1971, p. 41—50.

Sub acest titlu, de curînd au intrat în circuitul epigrafiei latine a Daciei patru noi inscripţii, descoperite la Tibiscum.

Lăudabila încercare este însă umbrită de modul nu totdeauna corespunzător în care a apărut studiul.

Trecem peste greşelile de tipar, uşor de rectificat de orice cititor avizat, întîlnite dealtfel în tot volumul, a căror vină nu o poartă *în primul rînd* autorul [1].

Trebuie însă arătat că editarea inscripţiilor s-a făcut fără a ţine seama de o serie de elemente, absolut indispensabile unei corecte publicări şi interpretări a unei inscripţii latine.

În toate cazurile, autorul nu dă dimensiunile monumentelor epigrafice; descrierile acestora se reduc la simple prezentări, prea sumare. Textul inscripţiilor ar fi dat autorului prilejul să ne prezinte cîteva interesante elemente de epigrafie latină. În sfîrşit, ar fi de făcut o serie de observaţii în legătură cu interpretarea istorică a acestor inscripţii.

Principalele observaţii sînt legate de inscripţiile de la p. 43 şi 44 (regretăm iarăşi că M. Moga nu a dat o numerotare, nici acestora, nici figurilor).

Inscripţia de la p. 43 este următoarea:

D(is) M(anibus)
Valeriae Cres-
centillae vix(it)
ann(os) XXXV.
C. Caecil(ius) Felix,
aug(ustalis) col(oniae),
coniugi b(ene)m(erenti)
posuit.

Fără îndoială că M. Moga are dreptate cînd afirmă: ,,Simpla menţiune *Augustalis coloniae* fără a fi dat şi toponimicul arată că este vorba de Sarmizegetusa. Pentru Tibiscum, *pagus* al Ulpiei Traiane, *colonia* prin excelenţă este Sarmizegetusa şi deci lipsa toponimicului, foarte firească, nu poate da naştere unei con-

[1] Nu acelaşi lucru s-ar putea spune şi despre altele, care nu mai pot fi considerate simple greşeli de tipar: p. 44: *ex c(ustodae) a(rmorum)*, corect *ex c(ustode) a(rmorum)*; p. 47: *Antonio Marco et Valerio Iuliano mil(ites?)*, corect (şi fără semn de întrebare) *Antonio Marco et Valerio Iuliano mil(itibus)*; M. Moga, *Garnizoana romană din Tibiscum*, ActaMN, 7, 1970, p. 138 (şi nota 11), unde comunică mai întîi inscripţia în cauză (Tibiscus, I, p. 47), comite exact aceeaşi greşeală de limba latină. Este regretabil că prestigioasa revistă a Muzeului de istorie din Cluj a publicat studiul citat mai sus fără controlul ştiinţific cuvenit.

unei cercetări interesante pe măsură ce ea avansează şi pe aceea a Muzeului din Braşov de a-şi dubla revista cu astfel de publicaţii de caracter monografic. Realizarea e cu atît mai remarcabilă în condiţiile în care, cu excepţia monografiilor, a căror frecvenţă de apariţie e dealtfel destul de scăzută, literatura noastră arheologică publică într-o proporţie covîrşitoare studii de interpretare şi de sinteză care se întemeiază pe producerea fragmentară şi subiectivă a materialelor considerate cele mai reprezentative; necunoaşterea integrală a complexelor şi depozitelor arheologice, deseori deplînsă, explică impasul în pragul căruia se află în multe cazuri progresul cercetării unor probleme, uneori majore, ale istoriei vechi.

În fine, lucrarea discutată repune în atenţie o altă problemă tot atît de gravă: importantele tronsoane de limes roman şi romano-bizantin, variate şi cu probleme şi istorie uneori foarte complexe, pe care le cuprinde teritoriul ţării noastre şi ar merita cu prisosinţă un program amplu şi organizat de cercetare şi o serie de publicaţii specializate, de care alte porţiuni ale frontierelor romane, uneori mai puţin bogate decît ale noastre, beneficiază încă de acum un secol.

Al.-S. Ştefan

MARIUS MOGA, *Pagus Tibiscensis. În legătură cu teritoriul rural al Ulpiei Traiana*, în Tibiscus, I, Timişoara, 1971, p. 41—50.

Sub acest titlu, de curînd au intrat în circuitul epigrafiei latine a Daciei patru noi inscripţii, descoperite la Tibiscum.

Lăudabila încercare este însă umbrită de modul nu totdeauna corespunzător în care a apărut studiul.

Trecem peste greşelile de tipar, uşor de rectificat de orice cititor avizat, întîlnite dealtfel în tot volumul, a căror vină nu o poartă *în primul rînd* autorul [1].

Trebuie însă arătat că editarea inscripţiilor s-a făcut fără a ţine seama de o serie de elemente, absolut indispensabile unei corecte publicări şi interpretări a unei inscripţii latine.

În toate cazurile, autorul nu dă dimensiunile monumentelor epigrafice; descrierile acestora se reduc la simple prezentări, prea sumare. Textul inscripţiilor ar fi dat autorului prilejul să ne prezinte cîteva interesante elemente de epigrafie latină. În sfîrşit, ar fi de făcut o serie de observaţii în legătură cu interpretarea istorică a acestor inscripţii.

Principalele observaţii sînt legate de inscripţiile de la p. 43 şi 44 (regretăm iarăşi că M. Moga nu a dat o numerotare, nici acestora, nici figurilor).

Inscripţia de la p. 43 este următoarea:

D(is) M(anibus)
Valeriae Cres-
centillae vix(it)
ann(os) XXXV.
C. Caecil(ius) Felix,
aug(ustalis) col(oniae),
coniugi b(ene)m(erenti)
posuit.

Fără îndoială că M. Moga are dreptate cînd afirmă: „Simpla menţiune *Augustalis coloniae* fără a fi dat şi toponimicul arată că este vorba de Sarmizegetusa. Pentru Tibiscum, *pagus* al Ulpiei Traiane, *colonia* prin excelenţă este Sarmizegetusa şi deci lipsa toponimicului, foarte firească, nu poate da naştere unei con-

[1] Nu acelaşi lucru s-ar putea spune şi despre altele, care nu mai pot fi considerate simple greşeli de tipar: p. 44: *ex c(ustodae) a(rmorum)*, corect *ex c(ustode) a(rmorum)*; p. 47: *Antonio Marco et Valerio Iuliano mil(ites?)*, corect (şi fără semn de întrebare) *Antonio Marco et Valerio Iuliano mil(itibus)*; M. Moga, *Garnizoana romană din Tibiscum*, ActaMN, 7, 1970, p. 138 (şi nota 11), unde comunică mai întîi inscripţia în cauză (Tibiscus, I, p. 47), comite exact aceeaşi greşeală de limba latină. Este regretabil că prestigioasa revistă a Muzeului de istorie din Cluj a publicat studiul citat mai sus fără controlul ştiinţific cuvenit.

fuzii" (p. 44 ; sublinierile, absente la M. Moga, ne aparţin).

Mai departe însă, M. Moga afirmă : „Monumentul epigrafic ridicat de *C. Caecilius Felix* la Tibiscum menţionează existenţa acestei asociaţii (este vorba de *ordo Augustalium* — N.N.) în aşezarea de pe Timiş, încă înainte ca ea să fi fost ridicată la rangul de municipiu". Numai că inscripţia arată clar că C. Caecilius Felix era *aug*(*ustalis*) *col*(*oniae*), augustal al unei colonii, despre care M. Moga însuşi spune (cf. mai sus) că este Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Orice comentariu în plus este de prisos !

Aşa cum reiese şi din titlul studiului, autorul îşi propune să aducă unele lămuriri în plus în legătură cu întinderea teritoriului rural al colonei Ulpia Traiana. M. Moga îşi însuşeşte în această privinţă (p. 42 şi nota 3) părerea exprimată de C. Daicoviciu şi H. Daicoviciu că „localitatea Tibiscum (Jupa) cade la început în teritoriul Ulpiei Traiana", părere pe care înşişi istoricii clujeni citaţi o comunică „după unii autori" [2]. Ipoteza nu a fost contrazisă de nimeni [3], deşi, după M. Moga (*op. cit.*, p. 42), „lipsea dovada materială care să confirme această părere".

De fapt, inscripţia invocată nu aduce nici un element nou în rezolvarea problemei, care porneşte de la o altă inscripţie tibiscensă, este drept că rău mutilată [4], cunoscută de mai multă vreme. Din motive pe care inscripţia ne lasă numai a le presupune, C. Caecilius Felix a ales Tibiscum pentru a-şi înmormînta soţia.

Se consideră deobicei că în Dacia *pagi* erau aşezări rurale alcătuite pe teritoriul coloniei Ulpia Traiana [5]. În Dacia ştim că au fost *pagi* Aquae şi Micia [6]. Inscripţia care atestă *pagus Aquensis* este următoarea : *I*(*ovi*) *O*(*ptimo*) *M*(*aximo*), *pro sal*(*ute*) *d*(*omini*) *n*(*ostri*), *C. Iul*(*ius*) *Marcianus, dec*(*urio*) *col*(*oniae*), *praef*(*ectus*) *pag*(*i*) *Aquensis, genio eor*(*um*) *posuit*" [7]. Această inscripţie a fost interpretată în sensul că, aflîndu-se pe teritoriul metropolei, *pagus Aquensis* nu avea conducere proprie, aceasta fiind încredinţată unui decurion al coloniei [8]. Chiar dacă C. Iulius Marcianus va fi exercitat aceste atribuţiuni concomitent, sînt destule situaţii cînd acelaşi personaj este învestit cu demnităţi municipale în mai multe oraşe. Cît despre Micia, însuşi M. Macrea, eminentul cunoscător al problemelor organizării administrative a Daciei romane, scrie : „Faptul că aşezarea civilă de la Micia se numeşte tot *pagus* ar constitui un indiciu că ea, împreună cu castrul, era considerată ca fiind situată pe teritoriul Sarmizegetusei" [9].

Pornind de la ipoteza apartenenţei aşezării premunicipale de la Tibiscum la teritoriul Sarmizegetusei, precum şi de la teza că în Dacia *pagi* sînt cunoscuţi numai în teritoriul acesteia din urmă, M. Moga afirmă, desigur prin comparaţie cu Micia şi Aquae, că Tibiscum a fost *pagus* înainte de a deveni *municipium* — atestat ca atare abia sub Gallienus [10], dar probabil ridicat la această treaptă încă de către Septimius Severus [11]. Punct important în cadrul sistemului defensiv al provinciei, Tibiscum a avut o puternică garnizoană [12], căreia trebuie să i se fi afectat şi un *territorium militare*. Aşezarea urbană s-a ridicat probabil tot din canabele castrului [13]. Astfel că, fără un document epigrafic clar, ne exprimăm rezerva faţă de atribuirea titlului de *pagus* aşezării premunicipale de pe Timiş.

Sîntem de părere că, în legătură cu titlul de *pagus* şi cu noţiunea de *territorium*, M. Moga ar fi trebuit să ţină mai mult seama de îndoielile exprimate de C. Daicoviciu şi M. Macrea, cei mai buni cunoscători ai pro-

---

[2] *Ulpia Traiana*, (Ed. Meridiane, Bucureşti, 1966, p. 16.

[3] Cf. şi D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 39.

[4] CIL, III, 7996; cf. şi CIL, III, 1551.

[5] Discuţia problemei, cu bibliografie, la M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 145—146.

[6] *Ibidem*, p. 145.

[7] CIL, III, 1407.

[8] M. Macrea, *op. cit.*, p. 145.

[9] Idem, *op. cit.*, p. 146.

[10] CIL, III, 1550.

[11] *Istoria României*, I, 1960, p. 365; D. Tudor, *op. cit.*, p. 38; M. Macrea, *op. cit.*, p. 131; cf. şi inscripţiile CIL, III, 7962 şi 7997.

[12] M. Moga, *op. cit.*, ActaMN, 7, p.135—148.

[13] M. Macrea, *op. cit.*, p. 131.

blemei, atunci cînd afirmă, fără un temei anume, că Tibiscum a fost *pagus* înainte de a deveni *municipium*.

La Micia, așezarea civilă dezvoltată alături sau din canabe s-a desprins de sub autoritatea comandantului castrului, primind titlul de *pagus*. Apropierea de Sarmizegetusa și probabil apartenența la teritoriul rural al acesteia au împiedicat o dezvoltare mai deosebită a așezărilor rurale de la Aquae și Micia, care nu au putut primi titlul de *municipium*, ci numai pe cel de *pagus*. Mai tîrziu, în secolul al III-lea, cînd dezvoltarea urbană le-ar fi justificat obținerea titlului de *municipium*, acesta nu s-a mai acordat probabil vreunei așezări din Dacia. Dimpotrivă, Tibiscum se pare că primise acest titlu încă de la Septimius Severus.

Astfel că, și în Dacia *pagi* trebuie considerați așezări de caracter cvasi-urban, situate din punct de vedere al dezvoltării între *vici* și *municipia*.

Trecem acum la inscripția de la p. 45 :

Deo Soli
Ierhaboli
pro salute<m>
D///N///AVG///
Aurel(ius) Laecanius
Paulinus, vet(eranus)
ex c(ustode) a(rmorum) coh(ortis) I Vind(elicorum)
et dec(urio) col(oniae) Sarmiz(egetusae), v(otum) l(ibens) s(olvit).

Pentru r. 4, la literele *D///N///AVG///*, M. Moga face observația (însă abia la p. 48, după publicarea celei de-a treia inscripții) : „O mențiune specială merită rîndul al patrulea al inscripției alcătuit din *DNG.*, domini nostri augusti care inițial a fost dominorum nostrorum augustorum. Această formulă se deduce ușor din faptul că după D urmează ca și după N, cîte un spațiu prea mare, evident martelat, care cuprindea al doilea D. respective N. — Tot un spațiu mare există între A V și G. — Este evident vorba de o damnatio memoriae care se aplică unuia dintre cei doi augusti". Într-adevăr, litera *D* a fost martelată. Urmează apoi literele *NNAV* in ligatură continuă ; al doilea *N* este sugerat printr-o liniuță oblică ce unește hasta din dreapta a primului *N* și hasta din stînga (redată vertical, nu oblic ca în întreaga inscripție !) a lui *A*. Afirmația „tot un spațiu mare există între A V și G" nu este nici clară, nici corectă. Mai întîi reamintim ligatura dintre *A* și *V*. Între acestea și *G* nu era „un spațiu prea mare" liber pentru o altă literă (M. Moga vrea cumva să ne sugereze că literele *AV*, în ligatură, erau duble? După știința noastră, aceste situații nu sînt obișnuite). Sugerarea închinării către doi *Augusti* se face prin scrierea unui al doilea *G*, de dimensiuni mai mici, în interiorul lui *G* din *AVG* și care a fost ulterior martelat. De altfel, dublarea literelor *D*, *N* și *G* este sugerată și prin săparea cîte unui *sicilicus* deasupra literelor respective[14].

Ar fi fost de asemenea corect ca în textul care comentează rîndul cu martelări (reprodus aidoma mai sus) cuvintele latinești să fie redate cu cursive (observație valabilă pentru tot studiul) și, în unele situații, cu majuscule.

Așa cum demonstrează M. Moga (p. 50), dedicația pentru *Deus Sol Ierhabol* pusă de către Aurelius Laecanius Paulinus datează din anii 211—212, cînd probabil Tibiscum era deja *municipium*. Nici cu acest monument nu avem deci încă un element *sigur* în favoarea tezei apartenenței așezării de pe Timiș la teritoriul Ulpiei Traiana.

După noi, nu încape îndoială că dedicantul lui Deus Sol Ierhabol era identic cu cel care, tot la Tibiscum, dedica inscripția *I(ovi) O(ptimo) M(aximo). Lecanius Paulinus, vet(eranus), v(otum) p(osuit)* (p. 49). Îndoielile exprimate de M. Moga nu au nici un temei, după cum însă nu are mai ales și nu este pe deplin corectă afirmația că „divinitatea supremă a Palmyrei este identificată cu Jupiter Optimus Maximus" (*ibidem*).

Personajul era veteran *ex c(ustode) a(rmorum) coh(ortis) I Vind(elicorum)*, care staționa la Tibiscum. O diplomă militară descoperită aici, datînd din 13 decembrie 156/157 (CIL, XVI, 107), avea ca titular pe *Barsimsus, Callistenis f(ilius), Caes(area)*, deci un oriental

[14] Despre *sicilicus* ca semn care indică abrevierea în epigrafie, René Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, ed. a IV-a, Paris, 1914, p. 28.

din Caesarea Palestinei, care intrase ca soldat în *cohors I Vindelicorum milliaria*. În aceeaşi situaţie este şi Aurelius Laecanius Paulinus. Chiar gentiliciul *Aurelius* arată că este vorba de un cetăţean de dată recentă, care primise cetăţenia de la împăratul Caracalla, din timpul domniei căruia datează şi respectiva epigrafă tibiscensă. Ca urmare a aplicării sistemului teritorial de înnoire a efectivelor, orientalii din Dacia, în cazul de faţă palmirenieni din Tibiscum, pătrund şi în alte formaţiuni auxiliare decît cele recrutate din Orient.

Cîteva cuvinte despre divinitatea căreia îi este dedicată inscripţia. Într-o inscripţie de la Apulum pusă de preotul oriental *Aurelius Bassinus*, fost decurion în *colonia Aequensis*, zeul poartă numele de *Deus Sol Hierobolus*[15]. Dedicaţiile pentru divinitatea solară palmireniană[16] de la Apulum şi Tibiscum sînt de pus în legătură şi cu predilecţia împăraţilor din dinastia Severilor pentru cultele orientale, cum arată inscripţia descoperită relativ recent în Tripolitania din anii 209—211 şi dedicată aceleiaşi divinităţi: *Soli Hierobolo. Pro sa[lute] dominorum nnn. Augg [g. Se]veri et Antonini e[t Getae] e[t] Iuliae totiusque do[mus] divinae, per vexila[tio]nem leg(ionis) III A[u]g(ustae) et mil(ites) coh[o]rt[isS]yro[r]um sagit[ta]riorum a solo...*[17].

Cu aceste observaţii, aşteptăm ca eruditul cercetător timişorean să ne dea cît mai curînd o ediţie completă şi corectă a acestor inscripţii.

Constantin C. Petolescu

[15] CIL, III, 1108. Cf. M. Moga, Tibiscus, I, p. 46 şi nota 6.

[16] J. G. Février, *La réligion des Palmyréniens*, Paris, 1931, p. 61.

[17] AnnEp, 1962, nr. 304.

AGNES SALAMON, ISTVAN ERDÉLYI, *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe*. Mit Beiträgen von I. Lengyel und T. Tóth. Studia Archaeologica, V, Akademiai Kiadó, Budapest, 1971, 184 p., 5 fig., 79 planşe, 2 planuri.

Volumul V al prestigioasei colecţii maghiare Studia Archaeologica este dedicat studiului necropolei din epoca migraţiei popoarelor de la Környe[1].

Rezultatele acestei investigaţii sînt grupate în cadrul a trei mari capitole. Primul capitol (p. 11—118) redactat de Agnes Salamon şi Istvan Erdélyi cuprinde analiza arheologică şi concluziile istorice. În capitolul al doilea (p. 149—153) I. Lengyel prezintă rezultatele analizei de laborator a scheletelor acestei necropole. Capitolul al treilea, şi ultimul (p. 153—169), semnat de T. Toth, este dedicat studiului paleoantropologic al materialului osteologic.

[1] Monografia de la Környe este recenzată şi în revista Dacia, N. S., 16 (sub tipar) de Maria Comşa.

Partea substanţială a volumului este rezervată, după cum era şi firesc, analizei arheologice a necropolei. Vom încerca în continuare să prezentăm rezultatele investigaţiilor arheologice.

Necropola de la Környe, situată la 60 km NE de lacul Balaton, cuprinde 152 de morminte a căror descriere riguroasă oferă o imagine limpede a situaţiei arheologice.

Din cele 152 de morminte, 131 sînt umane (58 de bărbaţi, 46 de femei, 14 de adolescente, 13 de copii) şi 21 de cai.

Marea majoritate a mormintelor sînt orientate vest-est. Mormintele de cai, care păstrează în general aceeaşi orientare, nu apar în zone deosebite ale cimitirului. O anumită regularitate se constată în ceea ce priveşte poziţia acestor morminte care au fost găsite, în general, în vecinătatea mormintelor de bărbaţi.

din Caesarea Palestinei, care intrase ca soldat în *cohors I Vindelicorum milliaria.* În aceeaşi situaţie este şi Aurelius Laecanius Paulinus. Chiar gentiliciul *Aurelius* arată că este vorba de un cetăţean de dată recentă, care primise cetăţenia de la împăratul Caracalla, din timpul domniei căruia datează şi respectiva epigrafă tibiscensă. Ca urmare a aplicării sistemului teritorial de înnoire a efectivelor, orientalii din Dacia, în cazul de faţă palmirenieni din Tibiscum, pătrund şi în alte formaţiuni auxiliare decît cele recrutate din Orient.

Cîteva cuvinte despre divinitatea căreia îi este dedicată inscripţia. Într-o inscripţie de la Apulum pusă de preotul oriental *Aurelius Bassinus,* fost decurion în *colonia Aequensis,* zeul poartă numele de *Deus Sol Hierobolus*[15]. Dedicaţiile pentru divinitatea solară palmireniană[16] de la Apulum şi Tibiscum sînt de pus în legătură şi cu predilecţia împăraţilor din dinastia Severilor pentru cultele orientale, cum arată inscripţia descoperită relativ recent în Tripolitania din anii 209—211 şi dedicată aceleiaşi divinităţi: *Soli Hierobolo. Pro sa[lute] dominorum nnn. Augg [g. Se]veri et Antonini e[t Getae] e[t] Iuliae totiusque do[mus] divinae, per vexila[tio]nem leg(ionis) III A[u]g(ustae) et mil(ites) coh[o]rt[isS]yro[r]um sagit[ta]riorum a solo...*[17].

Cu aceste observaţii, aşteptăm ca eruditul cercetător timişorean să ne dea cît mai curînd o ediţie completă şi corectă a acestor inscripţii.

Constantin C. Petolescu

[15] CIL, III, 1108. Cf. M. Moga, Tibiscus, I, p. 46 şi nota 6.

[16] J. G. Février, *La réligion des Palmyréniens,* Paris, 1931, p. 61.

[17] AnnEp, 1962, nr. 304.

AGNES SALAMON, ISTVAN ERDÉLYI, *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe.* Mit Beiträgen von I. Lengyel und T. Tóth. Studia Archaeologica, V, Akademiai Kiadó, Budapest, 1971, 184 p., 5 fig., 79 planşe, 2 planuri.

Volumul V al prestigioasei colecţii maghiare Studia Archaeologica este dedicat studiului necropolei din epoca migraţiei popoarelor de la Környe[1].

Rezultatele acestei investigaţii sînt grupate în cadrul a trei mari capitole. Primul capitol (p. 11—118) redactat de Agnes Salamon şi Istvan Erdélyi cuprinde analiza arheologică şi concluziile istorice. În capitolul al doilea (p. 149—153) I. Lengyel prezintă rezultatele analizei de laborator a scheletelor acestei necropole. Capitolul al treilea, şi ultimul (p. 153—169), semnat de T. Toth, este dedicat studiului paleoantropologic al materialului osteologic.

[1] Monografia de la Környe este recenzată şi în revista Dacia, N. S., 16 (sub tipar) de Maria Comşa.

Partea substanţială a volumului este rezervată, după cum era şi firesc, analizei arheologice a necropolei. Vom încerca în continuare să prezentăm rezultatele investigaţiilor arheologice.

Necropola de la Környe, situată la 60 km NE de lacul Balaton, cuprinde 152 de morminte a căror descriere riguroasă oferă o imagine limpede a situaţiei arheologice.

Din cele 152 de morminte, 131 sînt umane (58 de bărbaţi, 46 de femei, 14 de adolescente, 13 de copii) şi 21 de cai.

Marea majoritate a mormintelor sînt orientate vest-est. Mormintele de cai, care păstrează în general aceeaşi orientare, nu apar în zone deosebite ale cimitirului. O anumită regularitate se constată în ceea ce priveşte poziţia acestor morminte care au fost găsite, în general, în vecinătatea mormintelor de bărbaţi.

Există şi cazuri cînd mai multe morminte de cai apar lîngă un mormînt de bărbat. Probabil că la moartea războinicului erau înmormîntaţi mai mulţi cai (p. 31).

Adîncimea gropilor de mormînt variază între 100—200 cm. Scheletele umane erau aşezate, în marea majoritate a cazurilor, în poziţie întinsă, cu braţele de-a lungul corpului; există şi cazuri cînd un braţ sau altul sau chiar amîndouă erau aşezate pe bazin.

Lipsa capului într-unul din mormintele cu cai (M. 141) este explicată ca un obicei ritual.

În 26 de morminte au apărut şi urme de la sicrie de lemn.

Observaţiile din teren au relevat o serie de practici rituale. Dintre obiectele de inventar, vasele de lut sau căldările conţinînd ofrandă sau amuletele descoperite în unele morminte au îndeplinit o funcţie rituală. Tot ca avînd o semnificaţie rituală au fost interpretate şi urmele de ardere (cărbune de lemn, cenuşă) găsite în morminte (M. 8 cenuşă în jurul bazinului; M. 136 cenuşă sub schelet de la bazin pînă la cap). Dîra de cenuşă care delimita groapa M. 116 este interpretată ca o purificare rituală prin ardere sau afumare a gropii funerare (p. 33).

Prezentarea inventarului mormintelor se face pe categorii: părţi de costum şi podoabe, arme, obiecte uzuale, ceramică, piese de harnaşament. Procentual mormintele bărbăteşti sînt cele cu inventarul mai bogat. Printre piesele de podoabă un loc aparte îl ocupă cerceii. Frecvenţi în mormintele de femei, apar în unele cazuri şi în cele bărbăteşti. Un tip des întîlnit este cercelul cu pandantiv globular care apare în necropolele avarice timpurii. În cimitirul de la Szentendre el este datat cu monede de la Justin I (probabil Justin al II-lea) şi Focas. Pe de altă parte cercelul cu pandantiv globular lipseşte în mormintele langobarde dinaintea anului 568 şi nu apare nici în necropolele langobarde din Italia (p. 38).

Un alt tip de cercel este cercelul de argint cu inel masiv care se îngroaşă la mijloc.

Preţioase lămuriri asupra podoabei capilare a celor înmormîntaţi la Környe ne-o oferă pieptenii bilaterali din trei plăci. Aşa cum pe bună dreptate se arată, acest tip apare încă în secolul al V-lea sau chiar în al IV-lea (şi cazul de la Spanţov [2] nu este singurul) dar devine caracteristic abia în secolul al VI-lea în mormintele gepidice [3]. Credem util a menţiona că la Környe el apare în 24 de morminte (15,7%), procentaj care corespunde cu cel din necropolele gepidice şi care sugerează o anumită asemănare a coafurii celor două populaţii (p. 38).

Alături de piepteni trebuie menţionate acele de păr (descoperite în două morminte) ornamentate în tehnica „Zahnschnitt", descoperite printre altele şi în Transilvania (Noşlac).

Din categoria pieselor de costum o atenţie deosebită este acordată pieselor de centură. Centurile (Prachtgürtel) ornamentate cu plăci de curea au apărut în 37 din cele 152 de morminte de la Környe. Dintre tipurile mai des întîlnite sînt menţionate următoarele: centura ornamentată cu placă de curea şi prevăzută cu curele secundare; centura ornamentată cu plăci de curea de fier, centura lată ornamentată cu plăci presate cu umplutură de plumb. La centura prevăzută cu curele secundare apare printre altele o placă de curea cu miezul decupat a cărei analogii din Transilvania le vom discuta mai jos.

Un loc aparte îl ocupă centura ornamentată cu plăci de curea încrustate cu argint. Tehnica încrustării cu argint care apare şi la Veresmort şi cunoaşte, în această epocă, o mare înflorire în regiunea alamano-francă, ridică o serie de probleme deosebit de interesante pentru bazinul carpato-danubian. Asupra unora din semnificaţiile pătrunderii acestei tehnici în aceste regiuni vom reveni.

În legătură cu piesele de centură, considerăm util a semnala observaţia după care plăcile de curea cu miezul decupat apar adeseori însoţite de lanţuri de bronz. Situaţia

---

[2] Bucur Mitrea, Constantin Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, Bucureşti, 1966, p. 223, fig. 33/2.

[3] Piepteni bilaterali apar şi în unele necropole ale secolului al V-lea atribuite ostrogoţilor: M. Parducz, ActaArchHung, 11, 1959, p. 3 66.

nu este întîmplătoare, sesizarea la Bandul de Cîmpie sau la Csákberény a acestui obicei o confirmă (p. 74).

Un loc important în inventarul funerar îl ocupă armele. Fragmentele de la arcul de luptă, vîrfurile de săgeţi, tolbele (de săgeţi) ornamentate cu rozete, săbiile, umbo-urile de scut, vîrfurile de lance sînt cele mai caracteristice. Rozete oarecum deosebite de cele de la Környe s-au găsit şi la Bandul de Cîmpie[4]. Pe baza analogiilor cu Környe, şi rozetele de la Band vor fi fost folosite la ornamentarea tolbei, fără a exclude posibilitatea întrebuinţării lor la ornamentarea harnaşamentului cailor. Aşa cum subliniază şi autorii, obiectul apare frecvent în mormintele avarice timpurii (p. 54).

Obiectele uzuale caracteristice inventarului funerar sînt cuţitele, amnarele, acele, foarfecele. Un document preţios pentru cunoaşterea culturii materiale a populaţiei de la Környe îl reprezintă materialul ceramic care cuprinde 27 vase, 24 provenind din morminte.

Categoria reprezentativă (15 vase) o constituie vasele de culoare cenuşie lucrate la roată înceată, incomplet arse şi ornamentate cu motive ştampilate sau linii în val. O altă categorie este reprezentată de ceramica cenuşie din pastă zgrunţuroasă bine arsă.

Vasele modelate pe roata olarului, avînd forme specifice care nu se întîlnesc în celelalte grupe (vase cu gura trilobată, „Röhrenkannen'' ş.a.), formează o a treia categorie.

Se subliniază cu acest prilej, prezenţa ceramicii atît în necropolele gepidice cît şi în cele din epoca avarică timpurie (p. 61).

În ceea ce priveşte originea ceramicii ştampilate din cimitirul de la Környe se formulează ipoteza unei origini locale şi în consecinţă se admite persistenţa unor tradiţii locale în producerea acestei ceramici (p. 62).

Ultima categorie a inventarului funerar o reprezintă piesele de harnaşament, scăriţele de şa, zăbalele.

Este relevat faptul că o serie de plăci ornamentale care erau aplicate pe curelele harnaşamentului au analogii în necropolele de la Bandul de Cîmpie sau în mormîntul meşteşugarului de la Fenlac (p. 63).

Dificila sarcină a încadrării cronologice şi istorice încearcă s-o rezolve Agnes Salamon (p. 65—72).

Pe baza analogiilor, cercetătoarea maghiară opinează, în ceea ce priveşte atribuirea etnică, pentru o componenţă etnică eterogenă; bulgari, utriguri, alamani sau franci („west liches Ethnikum''). Explicaţia acestor elemente etnice deosebite care ar fi constituit „o anumită unitate'' ar fi „trupe de mercenari bizantini'' („Byzantinische Söldnertruppen''). Referindu-se la analogiile cu Transilvania, Band, Noşlac, Vereşmort, autoarea emite ipoteza prezenţei unor trupe bizantine pe Mureş care ar fi controlat minele de sare şi aur din această regiune (p. 70).

După cercetătoarea maghiară, necropola aparţine secolului al VI-lea, „pînă la plecarea langobarzilor'' (p. 71).

★

Analogiile pe care necropola de la Környe le prezintă cu o serie de necropole din Transilvania ne îndeamnă la discutarea unora din opiniile cercetătoarei maghiare.

După cum se ştie, în Transilvania au fost sesizate în secolele al VI-lea şi al VII-lea două orizonturi culturale reprezentînd o populaţie migratoare de neam germanic, gepizii, care pătrund în Transilvania după anul 480 e.n. [5]. Descoperirile de la Apahida[6], Lechinţa de Mureş, Cipău, Moreşti, Cluj-Cordoş, Someşeni, etc. caracterizează prima fază de manifestare a culturii acestei populaţii, datată în secolul al VI-lea, pînă la anul 568 care are bune analogii în Cîmpia Tisei[7].

---

[4] Kovacs Istvan, DolgCluj, 4, 1913, p. 321, fig. 39/2—5.

[5] K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bukarest, 1958, p. 87—111.

[6] Idem, Magazin istoric, 5, 1971, 4 (49), p. 90; K. Horedt, D. Protase, Germania, 48, 1970, 1—2, p. 98, unde se formulează şi ipoteza unei apartenenţe ostrogotice a mormîntului lui Omharus.

[7] K. Horedt, *Untersuchungen* ..., p. 97—100.

A doua fază este documentată de necropolele de la Vereşmort, Bandul de Cîmpie, Noşlac sau, recent, Bratei (cimitirul III) şi este datată 568—670 [8]. Inventarul mormintelor de la Környe are cele mai multe analogii în necropolele acestei faze, care reprezintă pe gepizii tîrzii aflaţi în solda avarilor [9]. Prezenţa gepizilor tîrzii în Transilvania a fost sesizată, în general, şi de cercetarea maghiară modernă, acum mai bine de un deceniu. Gepizii ... „îşi vor găsi în regiunile de dincolo de Tisa ... în bazinul transilvănean ... bazele supravieţuirii lor etnico-culturale" arată D. Csallany, autorul corpus-ului antichităţilor gepidice din bazinul carpatic, atunci cînd se referă la evenimentele de după 568 [10].

În lumina celor spuse mai sus, ipoteza prezenţei unor trupe de mercenari bizantini pe Mureş nu-şi găseşte o argumentare solidă. Dealtfel nici documentarea scrisă nu sprijină o atare ipoteză indiferent dacă acestea se referă la Pannonia sau Transilvania.

Într-un moment cînd Bizanţul era încleştat în războaie crîncene în alte regiuni ale Imperiului, Justinian căuta printr-o serie de alianţe, de multe ori nesigure, să-şi apere graniţa de la Dunărea mijlocie şi de jos [11]. Aşa se face că în jurul anilor 526—527 langobarzii se aşază în Pannonia iar tratatul din 547 nu este decît o confirmare a unei stări de lucru [12]. Dacă admitem prezenţa unor trupe bizantine în Pannonia la nord-est de Balaton sau chiar în Transilvania, cum explicăm atitudinea pasivă a lui Justinian în anul 536, cînd gepizii cuceresc Sirmium, poate cel mai important centru tactico-strategic din această regiune [13]?

Vom încerca în continuare să ne precizăm poziţia faţă de unele interpretări ale materialului arheologic.

Existenţa unor morminte de cai printre celelalte morminte a fost documentată la Noşlac, Bandul de Cîmpie sau Bratei.

Avem a face în aceste cazuri cu o puternică influenţă a lumii avarice care se face resimţită după evenimentele anului 568. Dacă la Bandul de Cîmpie sau la Noşlac aceste morminte au apărut oarecum într-o anumită zonă a cimitirului, situaţia de la Környe se verifică la Bratei, demonstrînd că nu este vorba de o populaţie deosebită [14] ci de aceeaşi populaţie supusă influenţei avarice [15].

Că avem a face cu un orizont cultural contemporan o dovedesc cerceii cu pandantiv globular descoperiţi la Band, acele de păr ornamentate în tehnica „Zahnschnitt" descoperite la Noşlac, plăcile de centură încrustate cu argint descoperite la Vereşmort, centurile late descoperite la Noşlac, ceramica ştampilată descoperită la Band, Noşlac, Bratei etc.

Un important element de datare este cercelul cu pandantiv globular datat la Szentendre cu monede Justin I (s-ar putea să fie Iustin al II-lea) şi Focas (602—610). Deşi moneda Focas este aceea care datează tipul de cercel şi nu cea de la Justin I, cercetătoarea maghiară încheie evoluţia cimitirului la anul 568, cu 34 ani înaintea urcării lui Focas pe tronul imperial.

Prezenţa obiectelor încrustate cu argint (Tauschierung) în necropola de la Környe implică, în viziunea cercetătoarei maghiare,

---

[8] *Ibidem*, p. 100—103; Ion Nestor, Magazin istoric, 3, 1969, 6 (27), p. 24; înclină spre o datare mai timpurie fără a nega posibilitatea („dar încă nedovedit") datării tîrzii (anul 680). Mircea Rusu, Dacia, N. S., 6, 1962, p. 269—292; vezi şi Ion Nestor, *Istoria poporului român*, Bucureşti, 1970, p. 107.

[9] Ion Nestor, Magazin Istoric, 3, 1969, 5 (26), p. 7: „gepizii tîrzii din Transilvania de NV şi centrală s-au aflat în solda şi dependenţa avarilor"; idem, *Istoria poporului român* ..., p. 103.

[10] Deszö Czallany, *Archäologische Denkmäller der Gepiden im Mitteldonaubecken*, ArchHung, 38, Budapesta, 1961, p. 313.

[11] Ludwig Hauptmann, Byzantion, 4, 1927—1928, p. 151; Georg Ostrogorski, *Geschichte des byzantinschen Staates*, München, 1963, p. 58—60.

[12] Werner, *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntniss der langobardischen Bodenfunde vor 568*, München, 1962, p. 10 şi mai ales p. 133.

[13] Procopius, B. G. III, 33, 8, 9.

[14] K. Horedt, Studijne Zvesti, 16, Nitra, 1968, p. 112. Lipsa mormintelor cu cai în necropola de la Vereşmort se poate datora şi necercetării exhaustive a necropolei.

[15] Ion Nestor, *op. cit.*, p. 7; Deszö Czallány, *op. cit.*, p. 299 şi 301, consideră că preluarea acestor elemente a însemnat, în ultimă instanţă, trecerea la şamanism.

prezenţa unor elemente etnice apusene; mercenari franci sau alamani. Este adevărat că această tehnică de împodobire a metalului cunoaşte o mare înflorire în această epocă în regatul franc şi alaman care după anul 535 cade sub suzeranitate francă. Dar prezenţa obiectelor încrustate cu argint poate fi explicată şi pe altă cale decît aceea propusă de Agnes Salamon. Legăturile gepizilor şi langobarzilor cu regatul franc au fost foarte strînse în prima jumătate a secolului al VI-lea. Stein subliniază aspiraţia lui Theudebert de a se instala la Constantinopol în fruntea unei mari coaliţii germanice din care făceau parte şi gepizii şi langobarzii [16]. După o perioadă de răcire a relaţiilor langobardo-france, acestea se reiau din nou în jurul anului 562 şi îşi găsesc confirmarea în căsătoria regelui langobard Alboin cu Chlotoswintha, fiica regelui franc Chlotar I [17]. La această alianţă vor adera în 567 şi avarii respinşi de Justin al II-lea.

În lumina celor spuse mai sus, prezenţa tehnicii încrustării cu argint nu implică în mod necesar şi o prezenţă a unor mercenari franci sau alamani.

Ni se pare cît se poate de normal ca relaţiile politice, pe care am încercat să le schiţăm mai sus, să fie urmate şi de pătrunderea unor elemente de cultură materială, dintre care tehnica încrustării cu argint poate să fie un exemplu.

O altă problemă pe care o ridică cercetarea de la Környe este aceea a ceramicii ştampilate. În viziunea lui A. Salamon această categorie este rezultatul persistenţei unor tradiţii autohtone (p. 62). Fără a nega această posibilitate, precizăm că ceramica de la Környe are puternice legături cu ceramica ştampilată gepidică sau langobardă.

În ceea ce priveşte originea acestei categorii, problemele nu sînt lămurite. Într-o lucrare mai veche, A. Salamon arăta că după părăsirea Daciei meşteri olari se instalează în nord-vestul Ungariei şi sud-estul Cehoslovaciei (Beregsurány, Blažice) continuînd să producă o ceramică ştampilată care are bune analogii la Cristeşti [18]. Este posibil ca din această regiune gepizii şi apoi langobarzii să fi preluat meşteşugul ceramicii ştampilate [19].

Referindu-se la ceramica ştampilată din Transilvania, cercetătoarea maghiară consideră că atelierele de ceramică ştampilată care au lucrat şi după părăsirea Daciei au avut o influenţă asupra ceramicii descoperite „în cimitirele din secolul al VI-lea de-a lungul Mureşului" (p. 62). Problema este foarte interesantă dar trebuie făcute cîteva precizări. Dacă se admite o continuare a activităţii meşteşugului olăriei ştampilate (Cristeşti) după părăsirea Daciei, aceasta înseamnă secolul al IV-lea. Nu ştim cît în secolul al IV-lea [20], dar în tot cazul o activitate a acestor ateliere în secolul al V-lea trebuie dovedită.

Dealtfel în descoperirile atribuite secolului al VI-lea (necropole sau aşezări) frecvenţa ceramicii ştampilate nu este mare.

Chiar dacă este vorba de o lacună a cercetării totuşi nu considerăm întîmplătoare situaţia de după 568, cînd numărul vaselor ştampilate dintr-o singură necropolă aproape că egalează numărul de vase, ornamentate în această tehnică, dinaintea anului 568.

Ceramica ştampilată a secolelor VI—VII din Transilvania (Moreşti, Porumbenii Mici, Dej, dar mai ales Bandul de Cîmpie, Noşlac, Bratei) reprezintă o marfă străină adusă de gepizi înainte şi mai ales după 568.

În capitolul de concluzii, cercetătoarea maghiară pune şi ipoteza prezenţei cutrigurilor sau bulgarilor panonici în această necropolă. Se reiau astfel încercările lui D. Simonyi sau D. Csallany care s-au străduit unul pe baza documentării scrise, celălalt pe cale arheologică, să sugereze acelaşi lucru. Posibilitatea identificării acestor populaţii, pe bază de

[16] Ernst Stein, *Histoire du Bas-Empire*, 2, Paris-Bruxelles, 1949, p. 525.

[17] J. Werner, *op. cit.*, p. 141.

[18] Agnes Salamon, FoliaArch, 20, 1969, Budapesta, p. 53—63.

[19] K. Horedt, Magazin istoric, 5, 1971, 4, (49), p. 90.

[20] Idem, SCIV, 18, 1967, 4, p. 582: „Monedele descoperite în aşezarea de la Cristeşti, *chiar dacă împrejurările lor de descoperire nu sînt cu totul sigure* (s.n.), permit concluzia că atelierele de olari din aşezarea de pe malul Mureşului au continuat să lucreze şi după părăsirea Daciei".

izvoare scrise sau arheologice, a fost infirmată cu ocazia simpozionului de la Nitra, dedicat problemelor epocii avare în bazinul carpato-danubian [21].

Plecînd de la analogiile care se pot stabili între necropola de la Környe și necropolele secolului al VII-lea din Transilvania, avînd în vedere legăturile cu necropola, datată tot în secolul al VII-lea, de la Linz-Zizlau [22], considerăm că cronologia propusă de Agnes Salamon nu este cea reală.

După părerea noastră necropola se datează în a doua jumătate a secolului al VI-lea și în secolul al VII-lea [23] și aparține unei populații (germanice?) aflată într-un proces intens de avarizare.

Indiferent de obiecțiile ce pot fi aduse, monografia cercetătorilor maghiari Agnes Salamon și Istvan Erdelyi rămîne un prețios instrument de lucru pentru cel care studiază epoca migrației popoarelor.

Radu Harhoiu

---

[21] J. Werner, Studnijé Zvesti, 16, Nitra, 1968, p. 280 cu bibliografia respectivă.

[22] Hertha Ladenbauer-Orel, *Linz-Zizlau. Das baierische Gräberfeld an der Traunmündung*, München, 1960. Pentru problemele de datare, p. 85.

[23] Dealtfel, în anexa referitoare la analiza paleoantropologică, cercetătorul T. Toth încadrează, pe baza argumentelor paleoantropologice, cimitirul în secolele VI–VII. T. Toth, *The cemetery of Környe* (*6* th–7 th *c*), p. 153. Tot pentru perioada după anul 568 opinează și Maria Comșa în recenzia amintită mai sus, pe care am cunoscut-o în manuscris.

ABREVIERI MAI DES ÎNTÎLNITE ÎN REVISTĂ

AA	— Archäologischer Anzeiger, Berlin.
ABV	— J. D. Beazley, Attic blackfigure vasepainters, Oxford, 1956.
ACMIT	— Anuarul Comisiunei monumentelor istorice pentru Transilvania, Cluj, 1926—1931—1938
ActaArchBudapesta	— Acta Archaeologica, Budapesta.
ActaArchHung	— Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
ActaMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj.
AEM	— Archaeologisch—Epigraphische mitteilungen aus Őstereichs—Ungarn
AnnÉp	— Année Epigraphique.
Apulum	— Apulum. Buletinul muzeului Alba—Iulia.
AR	— Archeologicke rozledy, Praga.
ARBSH	— Académie Roumaine. Buletin de la Section historique.
ArchÉrt	— Archaeologiai Értésítő. Budapesta.
ArchHung	— Archaeologia Hungarica, Budapesta.
ArhMold	— Arheologia Moldovei.
ARMSI	— Academia Română. Memoriile Secţiei istorice.
ARV	— J. D. Beazley, Attic redfigure vasepainters, ed. II.
AUB	— Analele Universităţii Bucureşti. Seria ştiinţe sociale, istorie.
AUI	— Analele ştiinţifice ale Universităţii Iaşi, Iaşi.
BCMI	— Buletinul Comisiunii monumentelor istorice.
BSA	— Annual of the British School at Athens.
BSHAR	— Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine, Bucureşti, 1912—1947.
BSNR	— Buletinul Societăţii numismatice române, Bucureşti, I—XLI, 1904—1947.
CIL	— Corpus Inscriptionum Latinarum.
CNA	— Cronica numismatică şi arheologică.
Dacia	— Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti, 1—12, 1924—1947; N. S., 1, 1957; 2, 1958; 3, 1959; 4, 1960; 5, 1961; 6, 1962; 7, 1963; 8, 1964; 9, 1965; 10, 1966; 11, 1967; 12, 1968; 13, 1969; 14, 1970; 15, 1971.
DolgCluj	— Dolgozatok. Travaux de la Section numismatique et archéologique du Musée National de Transilvanie, Cluj, 1—9, 1910—1919.
DolgSzeged	— Dolgozatok. Travaux de l'Université, Szeged.
ESA	— Eurasia Septentrionalis Antiqua.
FoliaArch	— Folia Archaeologica.
Histria	— Histria. Monografie arheologică, Bucureşti, 1, 1954; 2, 1966.
Izvestiia—Institut	— Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare, Sofia

JHS	— The Journal of Hellenic Studies.
Klio	— Klio, Beiträge zur alten Geschichte, Leipzig.
Materiale	— Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R. vol. I (1953); Materiale şi cercetări arheologice, vol. II (1956); vol. III (1957); vol. IV (1957); vol. V (1959); vol. VI (1959); vol. VII (1960); vol. VIII (1962); vol. IX (1970).
MemAntiq	— Memoria Antiquitatis, Piatra Neamţ.
MIA	— Materiali i isledovanija po arheologii SSSR.
NÉH	— Nouvelles Études d'histoire, 1—3, Bucureşti, 1955—1965.
NumKözl	— Numismatikai Közlöny.
PA	— Pamatky Archeologické.
PBF	— Prähistorische Bronzefunde.
PZ	— Prähistorische Zeitschrift.
RÉG	— Revue des Études Grecques.
Repertorium	— M. Roska, Erdély régészeti repertoriuma, I, Cluj, 1942.
RÉSEE	— Revue des études sud-est européennes.
RevMuz	— Revista muzeelor, Bucureşti.
RIAF	— Revista de istorie, arheologie şi filologie.
RIR	— Revista istorică română, Bucureşti, I—XVII, 1931—1947.
RRH	— Revue roumaine d'histoire, Bucureşti.
SA	— Sovietskaia Arheologija.
SCIV	— Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti.
SCN	— Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
SE	— Studii Etruschi, Firenze.
SlovArch	— Slovenska Archaeologia.
StCl	— Studii clasice, Bucureşti.
Studii	— Studii. Revistă de istorie, Bucureşti.
VDI	— Vestinik Drevnei Istorii.

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, str. Gutenberg 3 bis, sectorul VI. Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la întreprinderea ROMPRESFILATELIA, căsuţa poştală 2001 — telex 011631 — Bucureşti, România, sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa: str. I. C. Frimu nr. 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCIV, Tomul 23, nr. 3, Bucureşti, 1972, p. 339—506

I. P. Informaţia c. 1566

48 828

Lei 25. —